



Emancipation och litteratur

NORMSYSTEM FÖR LITTERATURBEDÖMNING

Sophie Adlersparre ansåg att litteraturen borde ge positiva förebilder. Hon uppmanade författarna att använda sina talanger för ”det goda”, det vill säga för det emancipationsprojekt hon själv ledde, ett projekt som vilade på en kristen människosyn med en bred tolkning av kärleksbegreppet. Erik Hedéns uppmaning till ”De tigande diktarna” efter storstrejken 1909 kan förstås som en uppfostrande kritik jämförbar med Adlersparres. Det emancipatoriska projekt Hedén företrädde innebar krav på jämlikhet för arbetarna. Man kan tala om bådass handlingsinriktade krav på litteraturen som en *emancipatorisk estetik*. Jag har beskrivit den strategi de använde som tredelad. Genom att kritisera uppfostrade man både författare och läsare. Genom att ta avstånd från dålig litteratur visades kulturell kompetens. Den tredje delen innebar att en stor författare förknippades med rörelsen. När Adlersparre initierade bildandet av en organisation valde hon Fredrika Bremer som samlande namn. För arbetarrörelsens del enrollerades Strindberg. Strindbergsfejden fungerade mobiliserande. Samtidigt kunde man genom att anknyta till det moderna genombrottet skriva in sig i historien som arvtagare till kulturradikalismen. Skillnaden mellan gallionsfigurerna för de båda rörelserna är att Bremers ställning på det litterära fältet varit mindre stabil än myten om det moderna genombrottet. Det senare har framstått som en central litterär händelse under hela 1900-talet.

För att göra en författare till sitt signum måste man tolka henne eller

honom och verka för författarens kanonisering. I det sammanhanget blir historieskrivningen särskilt intressant. Strindberg har institutionaliserats genom att han framställts som ett geni. Det har kunnat ske till följd av det litterära fältets ökade autonomi. Denna innebar att fokus sattes på formen och författarens egenskaper, till exempel manligt kön, och inte innehållet i litteraturen. Bremers kön predestinerade henne inte för en geniförklaring. Det bidrog istället till att hennes värde som förgrundsfigur devalverades då autonomi på det litterära fältet ökade.

Den litteratursyn som emancipationsföreträdarna i båda fallen hävdade förhandlades i debatter där man på olika sätt försökte nå auktoritet. I början skrev kvinnorna under manlig pseudonym. De tillägnade sig ett auktoritativt sätt att uttrycka sig som de hämtade från manliga förebilder. För att stärka sin argumentation använde de sig av etablerade tänkare. Jag skall avslutningsvis kort sammanfatta och något utveckla hur kvinnoemancipatoriska företrädare förhöll sig till några av de estetiska teorier som var aktuella i deras samtid.

En äldre konstlitterär institution förändrades under romantiken kring sekelskiftet 1800 då en skönlitterär litteratursyn växte fram.⁴³⁵ Den nya litteratursynen innebar en föreställning om att diktaren uttryckte sina egna högst personliga känslor och att litteraturen främst var en privat angelägenhet. Samtidigt som litteraturen med dessa förtecken skenbart skildes från politiken var den central för grupper som sökte emancipation.

Den förändring som inträffade då det gamla ståndssamhället upplöstes innebar att fler kunde delta i kampen om tolkningsföreträde och försöka använda litteraturen för sina intressen. Diskussionen om vad som skulle räknas som normer för det litterärt skrivbara avhandlades inom estetiken. Mellan 1750, då första delen av Alexander Baumgartens *Aesthetica* utkom, och 1829, då Hegel avslutade sina föreläsningar i estetik, lades grunderna för estetiken som en särskild gren inom filosofin. Det blev något av ett modeområde där många ville ge sitt bidrag men där Immanuel Kants estetik under flera perioder ansetts mest betydelsefull. Men Kants estetiska tänkande har uttolkats på olika sätt. Ett tydligt exempel finns i

Sophie Adlersparres och Alma Cleves olika sätt att förhålla sig till Kant. Adlersparre letade efter teoretiker som argumenterade mot Kant medan Cleve använde Kant för att stärka sin egen idémässiga ståndpunkt.⁴³⁶

Sophie Adlersparre ville vidga de ämnesområden som kunde tas upp i litteraturen. Hon mötte motstånd från idealrealister som Wirsén och Estlander som försvarade ett område för ”poetiskt intresse”. Adlersparre ifrågasatte männens bedömningar som allmängiltiga, universella och hävdade att de krav kvinnor ställde borde vägas in.

Alma Cleve talade klarspråk efter kulmen i sedlighetsdebatten och skrev 1887 i *Framåt* att äldre och yngre mäns kritik av ”indignationslitteraturen” berodde på att de ogillade kraven på sedlighet många kvinnor förde fram i sin litteratur. Hon ansåg att man använde argument om form för att avföra frågor om innehåll. Senare i *Om romanen som estetisk konstform*, 1899, utgick Cleve från Friedrich Theodor Vischer. Hos honom fann Cleve stöd för en åsikt hon framförde redan i debatten i *Framåt*. ”Skönhetens moment äro idé och bild. Estetiken är alltså ej blott formvetenskap; innehållet måste, jämte formen, komma till betraktande i det sköna.”

Att som Cleve framhäva konstens positiva, idealiserande roll och ställa krav på författaren att ta ansvar för innehållet känns igen från Adlersparre och Fryxell. Gemensamt för den litteratursyn som omfattas av dem och till exempel Anna Sandström var att man betonade betydelsen av författaren bakom texten. – Det finns en intention bakom det författaren väljer att publicera. Cleve hänvisar i sin skrift om romanen till Tolstojs *Hvad är konsten?* och hon ligger nära hans syn på litteratur. Han ansåg att konstens värde främst låg i dess förmåga att skapa andliga och känslomässiga band som förenade ett samhälle. Författaren var enligt Tolstoj någon som medvetet använde sin text för att uttrycka sig i förhållande till sina läsare – inte någon som spontant gav uttryck för sina känslor. Konsten överförde en ”infektion” av författarens själstillstånd eller känslor till publiken. Infektionens styrka var, enligt Tolstoj, ett mått på konstens kvalitet. Men innehållet måste sedan bedömas i förhållande till sin tids högsta religiösa föreställningar.

Tolstojs moraliska litteratursyn innebar att all konst, verk efter verk, bör kunna utsättas för en bedömning där man avgör den moraliska halten. Det överensstämmer med Cleves litteratursyn där hon placerar sin sedliga ståndpunkt som den moraliskt högsta. Adlersparres och Fryxells ståndpunkt skulle kunna betecknas som en mer moderat moralism som innebär att konsten ses som fritt blandande olika områden av mänsklig verksamhet. Kritiken ger en hjälp att bredda förståelsen och tolka verken i den typ av litteratur som har ett etiskt budskap.⁴³⁷ De verk som granskades under de debatter jag skildrat var främst sådana som berörde etiska frågor i samtiden. Det var en typ av samtidsdebatterande litteratur som i allra högsta grad inbjöd till åsiktsutbyte. Ibland var syftet med texten helt uppenbart provokativt, till exempel i Strindbergs *Giftas*.

Litteratur och socialitet

En värdering av innehållet i litteraturen var något centralt för de emancipatoriska kritikerna. De argumenterade för att se litteraturen i relation till samhällsutvecklingen och positionen kan förstås som litteratursociologisk. I ett försök att stärka argumentationen för ett samband mellan litteratur och samhälle var Sophie Adlersparre snabb att utnyttja en artikel av Jean Marie Guyau. Guyau har betecknats som den förste litteratursociologen, och han blev åter aktuell när arbetarrörelsen sökte teoretiskt stöd för sitt syfte. Albert Nilsson jämförde honom i sin avhandling *Guyaus estetik* 1909 med Nietzsche och Bergson och beskriver alla tre som något av modefilosofer.⁴³⁸ Nilsson presenterar i sin inledning Guyau som ”en helt och hållet modärn ande, upptagen och plågad av sin tids alla tankar”. För Guyau hängde etik och estetik nära samman. Han var evolutionist men skiljde sig från Darwin och Spencer genom att han förlade altruismen till själva det mänskliga livets väsen.

På djupet av både moral, konst, religion och metafysik vill Guyau finna sociabilitetsidéen. ”Själva människans själ”, ytrar

han, ”befinnes vara genomträngd av sociabilitetens idé; vi tänka så att säga med samhällets kategori liksom med tidens och rummets”. Han menar, att studiet av själslivets sociala sida har förut varit alltför försummat av psykologien, men att man med stöd av de experiment, som gjorts rörande hypnotisk känslööverföring och suggestion, har allt skäl att antaga, att det mellan medvetandena råder den innerligaste kontakt. (s. 17f)

Albert Nilssons syfte var att konfrontera Guyaus centrala estetiska ståndpunkter med den kant-schillerska estetiken och en då aktuell psykologisk riktning företrädd av Theodor Lipps, en tysk filosof och psykolog. I förhållande till Kant och Schiller ville Guyau utvidga konstens betydelse. Om konstens område begränsas till att förstås som lek befarade han att vetenskapen skulle komma att döda konsten. Nilsson anser att Guyau i vissa stycken missförstått Kant och att hans idéer har svagheter. Nilsson ägnar stort utrymme åt att jämföra Guyau med Nietzsche som Nilsson anser både är Guyaus ”andlige frände och polära motsats”.

Det är samma grundproblem de båda undersöka: de moraliska värdenas giltighet och i samband med dem de estetiska och religiösa; båda göra de front mot pessimismen; båda äro de lika mycket diktare som tänkare, Guyaus liksom Nietzsches prosa har en starkt lyrisk karaktär. (s. 7)

Nilsson fortsätter jämförelsen med att där Nietzsche är vulkanisk och dunkel är Guyau harmonisk och klar. Guyau framhäver inte sin egen person utan i hans filosofi är grundbegreppen sympati och solidaritet. Liksom Nietzsche utgår Guyau från ett överskott av energi som individen kan använda. Men för Guyau är det inte striden med andra och makten att härska utan förmågan att associera sig med andra som är den viktigaste drivkraften. Det rikaste, mest moraliska livet blir för honom det som är mest socialt (s. 13). Av omsorg om individens frihet var Guy-

au inte socialist. Nilsson menar att han vad gäller kravet på individens frihet till och med gick längre än Nietzsche.

Det estetiska problem som främst intresserade Nietzsche och Guyau var, enligt Nilsson, konstens förhållande till livet. Nilsson betonar att båda klart tar avstånd från dekadansen.

Nietzsche överensstämmer med Guyau i den uppfattningen, att vi i konsten söka ett högre, rikare, intensivare liv och att konsten på samma gång den är ett uttryck för livet även är livets förebild. Båda anser de, att teorien l'art pour l'art är sann i den bemärkelse, att konsten inte bör moralisera, men därmed inte sagt, att konsten ej har en etisk uppgift. (s.165)

Sophie Adlersparre kunde hos Guyau finna stöd för sin uppfattning om en växelverkan mellan litteratur och samhälle. Beträffande författarnas ansvar fanns likheter. Guyau ansåg att konstnären var en viktig social omdanare. Tolstoj hänvisar i *Hvad är konsten?* till Guyau och det finns uppenbara beröringspunkter dem emellan, särskilt i synen på konstnärernas roll. Bedömare har ansett att Tolstoj hämtat fler idéer från Guyau än han vidgått. Den stora skillnaden är dock att där Tolstoj predikade de kristna idealen ansåg Guyau de ”dogmatiska religionerna” som ett övervunnit stadium.⁴³⁹

Som sociolog och samhällstänkare röntte Guyau uppmärksamhet genom sin förståelse av religionen som kraft. I *Framtidens irreligion*, som kom i svensk översättning 1907, hävdar Guyau att solidaritetskänslan kommer till uttryck i både religion och konst. I framtiden kommer det att bli konsten som har den viktiga uppgiften att binda människor samman. ”Irreligionen” skall avlösa de nuvarande religionerna men i sig uppta de bästa elementen från dem. ”Irreligionen” är en form av religiös individualism där dogmer ersätts av en mångfald av metafysiska hypoteser som alltmer strävar mot något enande gemensamt.⁴⁴⁰

Guyau anser att ”imitationsprincipen” och konstverket som ”attraktionscentrum” kan suggerera i både god och dålig riktning. Han jämför

illustrativt med det fysiska området där sjukdom är mer smittsam än hälsa. Konsten tjänar som förebild och kommer, enligt Guyau, till uttryck i en ”sann realism” som förmår fördjupa det vardagliga livet.

Gytaus idéer ligger inte långt från kravet att förgylla vardagen som Elisabeth Mansén anser vara det estetiska ideal som kännetecknade perioden 1830–1880. Att Adlersparre fann en överensstämmelse med sin egen ”godhetens pedagogik” i Guyaus idéer är följdriktigt. Att hon inte fortsätter att föra fram honom kan förklaras av att hon troligtvis senare ansåg att han som agnostiker inte passade samman med den kristna åskådning hon argumenterade utifrån. Men Guyaus idéer togs upp av andra. Både översättningen av *Framtidens irreligion* och Nilssons avhandling visar att detta sekulariserade alternativ till Nietzsche levde vidare. Albert Nilssons avhandling har beskrivits som idéanalytisk. Den inriktningen var inte vanlig inom disciplinen. Han fick senare stöd från Erik Hedén och John Landquist när han sökt tjänsten som professor i Lund i konkurrens med Fredrik Böök som placerats före honom. Trots en formlig kampanj för Nilsson fick Böök tjänsten.⁴⁴¹

Bland tidens olika tävlande estetiska tänkare framstår Guyau och Tolstoj som de som tydligast hävdade sambandet mellan konst och samhälle. Hos Guyau får konsten en större roll än hos Adlersparre som argumenterar för en växelverkan och som grundade sin moraluppfattning i den kristna kärleksläran. Det finns likheter mellan Guyaus och Ellen Keys sekulariserade syn på konstens stora betydelse i framtiden, men en avgörande skillnad gäller människosynen. För Guyau är kärlek ett centralt begrepp och hans användning har likheter med den typ av kristen kärlekssyn som Eva Fryxell och andra anförde mot Keys heteronormativa Eroslära.

Gyau utvecklade Herbert Spencers idé om det sociala livet som en organism och det är värt att kommentera att Eva Fryxell, då hon granskade aktuella ”sociologiska” teorier i *Omstörtning eller utveckling*, även hon stannade för Spencers organismtanke men i den försökte tolka in en öppning mot den kristna tron.

Litteraturens betydelse för det sociala betonas även i Alma Cleves framställning av romanen som estetisk konstform. Flera gånger framhävs att konstens uppgift är att tjäna sin samtid. För att den skall kunna göra det krävs ”samförstånd inom det högsta området för våra känslor och vår öfvertygelse”. Cleve stödde sig främst på Kant men även hos Hegel finns en liknande utgångspunkt.⁴⁴² Prioriteringen av konsten som uttryck för enhetliga ideal skiljer sig från de positioner Adlersparre och Fryxell intog för en förändring och utveckling av idealen. Men det finns ändå en likhet mellan Cleves betoning av samförstånd och Fryxells hela insats som kritiker. Fryxell vägledades i sin gärning av oro för samhällsgemenskapens framtid och de sociala förhållandena. När Cleve mindre utmanar de äldre idealisterna i Svenska Akademin med Wirsén i spetsen kan det var ett utslag av en samling mot den radikalism som bland andra Ellen Key stod för.⁴⁴³

Ellen Key använde evolutionstänkandet för att skapa olika nya former av helhetssyn på människa, natur och kultur som sedan kunde relateras till litteraturen. Det ledde inte till en fördjupning inom det litteraturteoretiska området utan till en diskussion som blev direkt politisk. Både hon och hennes motståndare såg det så. Litteraturen fungerade som heliga texter i Ellen Keys livstro. Ellen Keys syn på litteraturen blir, förstådd på detta sätt, mer ideologiskt styrande och styrd än Adlersparres och Fryxells som grundade sina värderingar i en emancipatorisk kristen moraluppfattning.

De existentiella och politiska frågor som debatterades mellan 1881 och 1909 gör att litteraturen blir en del av en bredare kontext där filosofi, religion och sociologi möts. Den uppdelning och specialisering som senare kommit att ske inom historieskrivningen har tjänat till att reducera betydelsen av de debatter som fördes mellan kvinnor och där litteraturen och tolkningen av den spelade en central roll.

HISTORIESKRIVNING

I likhet med tidigare kvinnor i historien kan man säga att de första företrädarna för kvinnosaken i vårt land hämtade auktoritet av att tala *I Guds namn*.⁴⁴⁴ Den Kristusbild de förde fram visade ett ideal av omsorg. Kärlek var ett centralt begrepp för dem och det tolkades brett som en medmänsklig kärlek. De konservativa inom statskyrkan var deras hårdaste motståndare. I politiken saknade de röst men med stor strategisk skicklighet lyckades Adlersparre etablera en förhållandevis stark ställning i offentligheten under 1860- och 70-talen. Hon byggde upp nätverk av både män och kvinnor som hon engagerade för kvinnosaken. Den moraliska överlägsenhet som de borgerliga kvinnorna ansågs inneha bidrog till att göra det möjligt. I historieskrivningen har Sophie Adlersparre blivit ihågkommen som en bakåtsträvande moralist. Eva Fryxell har helt försvunnit.

I de debatter kvinnor förde under 1890-talet och fram till 1909 syns en strävan hos enskilda och grupper att skriva in sig som företrädare för kvinnorörelsen. Först Ellen Key och senare Annie Åkerhielm ansåg sin linje som den bästa arvtagaren till den tidiga kvinnorörelsen som de utmålade som föråldrad. För att försöka etablera sin historieskrivning använde de olika strategier.

Den modernitet Ellen Key stod för syns i hur hon använder språket i debatterna med kvinnorörelsen. – Key övertog begrepp från sina motståndare och fyllde dem med en ny innebörd. Kärlek var det viktigaste begreppet. I Keys användning snävades det in till att privilegiera en heterosexuell relation. De radikala kunde även använda nya ord för sina budskap. Begreppet feminism lanserades i Sverige 1903 av Frida Stéenhoff. Därmed kom det att förknippas med det elitistiska särartstänkande som hon tillsammans med Key omfattade. Då begreppet feminism användes av vänsterradikaler kom det att få en annorlunda innebörd än för till exempel de franska kvinnor som förde fram det vid de kongresser Ulla Wikander skildrat. Wikander påpekar att feminism kom att användas med skilda förtecken i olika länder.⁴⁴⁵

De försiktigare förnyarna försökte även de förändra innebörden i centrala begrepp men använde då inte samma provocativa framställningssätt som bohemerna och senare Ellen Key. Vid historieskrivning är betydelseförskjutningar i användningen av begrepp av yttersta vikt. Inte minst när vinnarna av en tolkningsstrid lyckas göra innehållet närmast entydigt.

Ibsenstriden 1898 är ett exempel på hur kampen handlade om både de fysiska och mentala rum som kvinnorörelsen skapat. Debatten hade sin upptakt i ett arrangemang inom kvinnooffentligheten – firandet av den beundrade författarens 70-årsdag. Key kapade tillfället och framförde sina egna åsikter på ett sätt som var starkt provocerande för många. Debatten fördes ut i pressen där en ny manlig elit med nationell inriktning gav Key sitt stöd. Den etablerade kvinnorörelsen marginaliserades medan Key med provokationen som metod blev än mer synlig i offentligheten. Med en provokativ strategi, liknande den som användes av manliga litteratörer under 1890-talet, skapade sig Key först ett namn i kvinnokretsar. Genom att vara med och ta initiativ till grupper som Nya Idun och Tolfterna fick hon sedan en bred förankring både inom kulturkretsar och bland arbetarkvinnor. Hon skaffade en viktig plattform då hon under många år höll föreläsningar vid Arbetarinstitutet. Efter sin attack på kvinnorörelsen närmade sig Key tidens nya stora emancipationsrörelse, arbetarrörelsen och skrev in sig i dess kamp för framtiden.

Annie Åkerhielms försök att föra fram sitt nya radikala budskap har försvunnit i historieskrivningen med nazismens nederlag. Även Åkerhielm hade ett brett kontaktnät och stöd i kulturkretsar. Som framgår av min beskrivning av de fem artiklar Åkerhielm inledde debatten med 1909 använde hon inte provokationen som metod utan byggde upp sin auktoritet genom att relatera till samtida estetiska och filosofiska idéer. Men den debatt som följde på hennes inlägg visar att de kvinnor som gick emot henne visste var de hade henne ideologiskt. Den breda enighet för kvinnlig rösträtt som fanns bland kvinnor över partigränserna gjorde att hennes plädering för kvinnans plikt att underordna sig mannen fick litet gensvar.

I litteraturen liksom i kritiken och politiken har det under hela

1900-talet fortsatt funnits konkurrerande bilder av den nya kvinnan. I den feministiska litteraturhistorieskrivning, som lyfte fram kvinnliga författarskap under slutet av 1900-talet, har man främst utgått från det modernitetsideal som präglade den dominerade litteraturhistorieskrivningen. Som Linda Hutcheon, som ser ett nära samband mellan litteraturhistoria och identitetspolitik, uttrycker det har man när man skrivit "sin" historia upprepat den Stora manliga modernitetsberättelsen och lagt till kvinnor.⁴⁴⁶

Med min mothistoria har jag velat korrigera detta genom att visa hur central frågan om människovärde var för många kvinnor som debatterade med litteraturen som utgångspunkt. Inom ramen för en bred kärleksuppfattning behövde till exempel inte samkönad kärlek stämplas som fel och ful. Många kvinnor som hade nära relationer till andra kvinnor tog avstånd från Ellen Keys heteronormativa utopi om Eros och från en allt mer militant maskulinitet. Istället verkade de på olika sätt för en bred kärleksuppfattning.

Ett kritiskt övertagande?

Folkbildningen öppnade en ny nisch där grupper som hade en marginaliserad position i samhället under ett inledande skede fick utrymme. Ellen Key lyckades etablera en stark position genom en strategi av idealisering av högkultur. Gemensamt för Key och många unga radikaler som engagerade sig för "folket" var att deras människosyn var långt ifrån jämlik. En del av de unga männen kom senare att gå till fascism, andra till kommunism. Varken arbetarrörelsen eller folkbildningen har i sin historieskrivning gjort upp med de radikaler som hade sitt starkaste fäste inom kulturområdet. Det har bidragit till att Ellen Key länge oproblematiserat kunnat figurera som den enda idémässigt intressanta kvinnan. Den tidiga kvinnorörelsens ställningstagande har inte behandlats som något av betydelse för folkbildningens idéarv.

Inom folkbildningen finns en spänning mellan en bildningsidealism,

som inneburit en strävan att sprida traditionell bildning, och ett självbildningsideal, som mer skulle betona en alternativ kunskapssyn. Detta har problematiserats av Per Sundgren som anser att en bildningsidealism varit helt förhärskande inom folkbildningen. Även förgrundsgestalterna inom arbetarrörelsen var akademiskt utbildade och det fanns en utbredd samsyn mellan dem och de manliga liberaler som dominerade folkbildningshierarkin. Sundgren betecknar det ”kritiska övertagande” man velat tillskriva personer i den tidiga arbetarrörelsen som en heroisering av SAP:s radikala arv.⁴⁴⁷

De djupgående könskritiska analyser som den tidiga kvinnorörelsens företrädare gjort av både kulturarv och samtida författare fick falla i glömska. Jag anser att det inom kvinnorörelsen fanns en början till det kritiska övertagande som inte kom till stånd inom arbetarrörelsen. Även om ytterligare forskning behövs för att undersöka detta finns i Eva Fryxells och Sophie Adlersparres analyser alltid ett könskritiskt inslag som går på tvärs mot dominerande åsikter. De och andra borgerliga kvinnor som argumenterade för emancipation hade som kvinnor själva upplevt hur kringskurna deras möjligheter var. På grund av sitt kön var de utestängda från både utbildning och politik. De hade egna erfarenheter av förtryck. Deras agerande präglades av en försiktig realism som står i total motsättning till den utopi, den modernitet och tro på framtiden, som Ellen Key utvecklade. Adlersparre och Fryxell är ytterst medvetna om att de befinner sig i en nutid. Där arbetade de pragmatiskt för förändring. De verkade, för att tala med Koselleck, i den samtid vars utrymme blev allt mindre – inpressad mellan den utopi, det önsketänkande Key utvecklade och till exempel den historia om den svenska litteraturen som deras jämnåriga män inom akademien konstruerade.

När arbetarkvinnorna först blev synliga i den offentliga diskussionen som grupp var det andra som erbjöd sig att föra deras talan. Fredrik Ström visste vilken litteratur som var den bästa ”andliga spisen” för dem. Ellen Key rekommenderade naturenliga arbetsområden, samt att de främst borde utveckla sig som mödrar och ge männen sitt stöd i kampen för Framtiden. Mellan de borgerliga intellektuella kvinnorna och arbe-

tarkvinnorna fanns det en osamtidighet som var svår att överbrygga. Vid den kvinnliga medborgarskolan Fogelstad gjordes senare försök till närmande men då hade redan arbetarkvinnorna politiskt förankrats i tidens blockpolitik där höger stod mot vänster.

EN ANNAN BILD AV DET LITTERÄRA LIVET

Den människosyn Adlersparre och Fryxell delade hade moralisk jämlikhet som utgångspunkt. I evangelistisk anda argumenterade de för att alla människors själar var lika mycket värda. Kristna rörelser med ett sådant budskap uppstod och förnyades under hela 1800-talet i vårt land liksom i de anglosaxiska länderna, vars olika kvinnoemancipatoriska projekt inspirerade de svenska företrädarna. Litteraturen tillmättes en förändrande kraft. Man önskade göra en ”lycklig litterär omstörtning”.

Jag anser att man kan tala om två sidor av denna emancipatoriska riktningens engagemang inom litteraturområdet. Det gällde dels att skapa positiva förebilder, dels att kritisera den litteratur som hindrade en förändring. I historieskrivningen har sedlighetsförespråkarna framställts som censurbenägna moralister. En tendens att göra en sådan betoning kan bero på svårigheten att ur historiens glömska lyfta fram den litteratur som ansetts mindre viktig, som sämre, då den tjänat ett syfte som i litteraturhistorieskrivningen framställts som bakåtsträvande. Det behövs en annan bild av den litteratur som hade betydelse för samhällsutvecklingen. Kerstin Rydbeck har visat hur man inom Godtemplarrörelsen genom sina tidskrifter och förlag spred en typ av uppbyggelselitteratur som inte fått en plats i litteraturhistorieskrivningen. Det samma gäller frikyrkor och väckelserörelser samt andra rörelser och grupperingar. Utrymmet för att beskriva samkönad kärlek var till exempel fram till 1970-talet inte stort inom den etablerade litterära offentligheten i Sverige men i populärfiktion och litteratur med koppling till subkulturer i världsstäder som Paris, Berlin och London fanns skildringar av tabubelagda identiteter.⁴⁴⁹

För att förstå den betydelse berättande i alla former har vid skapandet av individuella och kollektiva identiteter behövs ny forskning om den litteratur som hamnat utanför historieskrivningen. Det arbete som litteraturen utförde för emancipation för marginaliserade personer och grupper bör ses som ett centralt medel för förändring.

Litteraturen kunde fylla den samhällstjänst, som min undersökning visat att företrädarna för de olika emancipationsprojekten krävde, på minst två sätt. Man skulle förenklat kunna beteckna huvudstrategierna som samhällsdebatterande respektive identifikatoriska. Den samhällsdebatterande, ibland provokativa litteraturen, tog öppet upp aktuella frågor, både på ett samhälls- och ett individplan och använde så litteraturens kritiska potential. Att sådan litteratur granskas och väcker diskussion utgör en del av hur den verkar för förändring.

En andra huvudtyp är litteratur som verkar genom identifikation. Hela den idealistiska estetiken handlar mer eller mindre om hur sådan litteratur kan höja människor att utveckla sig mot ett ideal. Syftet med litteraturen var att i individualiserad form framställa ideal som det rådde enighet kring. I Hegels efterföljd förstods läsarna som en tolkande gemenskap där konsten var uttryck för ett, som organiskt förstått, samhälles självförståelse. Konsten kunde, som i det antika Grekland, vara en högsta auktoritet genom att i harmonisk form visa idealet och inbjuda till identifikation med detta. Konsten ansågs förmedla Sanningen. Den läsande publiken sönderföll under 1800-talet i grupper som kan förstås som formade utifrån olika intressen. Det kom då att handla om flera tolkande gemenskaper. Inom dessa grupper fanns skilda ideal man önskade se framställda i litteraturen.

Gemensamma grundläggande värderingar kunde få grupper intressen att sammanfalla. De tidiga förkämparna för kvinnosaken delade i de flesta fall både en kristen tro och en idealrealistisk litteratursyn med männen inom den dominerande litterära institutionen. Men inom denna övergripande idéram krävde Adlersparre både rättslig och moralisk jämlikhet, till exempel att sedlighetskravet skulle gälla lika för män och

kvinnor. Detta mötte motstånd från män i de maktbärande institutionerna.

Företrädare för modernitetens proklamerade, treeniga frihet – fri tro, fri press och fri kärlek – utmanade under 1880-talet något de gärna framställde som en enhetlig motståndare. Provokativa metoder och onyanserad argumentation förstärkte ett konfliktperspektiv. Det dolde till exempel de stora olikheter som fanns mellan kyrkans konservativa företrädare, männen i den litterära institutionen och de kvinnor som hävdade jämlikhet utifrån Kristusidealet. Mycket vapenskrammel i ordkriget dolde även likheter som fanns mellan motståndare. Ellen Key närmade sig vänstern i tiden, men Adlersparre förde redan 1886 Key till högern. Det avgörande för Adlersparres analys var Keys särartssyn på könen, denna skilde sig i grunden inte från Strindbergs, Norströms eller Kjelléns.

I min analys har jag velat lösa upp kategoriseringar i vänster och höger. För att tydliggöra linjerna i debatterna mellan kvinnor har jag valt att lyfta fram ett särartstänkande, både vad gäller kön och människovärde, och det starka motståndet mot detta från personer som i olika utsträckning omfattade ett jämlikhetsideal. Det handlar om hur människors värde bedöms, det vill säga huruvida alla människor skulle ses som lika mycket värda eller om några, till exempel på grund av kön, intelligens, moral, kultur eller sexualitet skulle tillmätas högre värde.

Alla framträdande kvinnliga debattörer utom Annie Åkerhielm kan föras till en grupp som kräver jämlikhet i så motto att de krävde rösträtt för kvinnor. Det var under denna breda samsyn rösträttskampen fördes. Bland rösträttskvinnorna fanns sådana som var företrädare för en särartssyn. En sådan kunde förena kvinnor som annars bekände sig till olika tros- eller samhällssystem. Det handlade om en glidande skala där få så tydligt tog ställning för ”naturenliga arbetsområden” som Key. Även om Anna Lindhagen var en trogen anhängare av Key tog hon i flera viktiga avseenden avstånd från till exempel särlösningar för kvinnor i arbetslivet.

Även vad gäller jämlikhetspositionen måste de debatterande placeras på en glidande skala. Klassmässigt fanns stora skillnader som inte alla var

beredda att förändra. Men om inläggen främst bedöms med avseende på frågan om människovärde framstår helt andra mönster av samband än om man tillämpar en höger-vänster-skala. Sida vid sida står då Ellen Key och Annie Åkerhielm tillsammans med manliga företrädare för den nya högern och den radikala vänstern. De har alla särartuppfattningar som grundas på föreställningar om biologisk eller moralisk skillnad mellan människor.

Den svårtolkade bild av kvinnornas positioner kring 1900 vi kan urskilja idag gör att de strategier som användes för att nå politiskt inflytande för över hundra år sedan förefaller nästan samtida. Samhälleliga motsättningar och politiken varken var eller är något som kan stoppas in i enkla modeller. Inte heller kan vi lita till orden eftersom just en kamp om tolkningsföreträdet av begrepp förefaller vara central i varje historisk situation. Demokrati är en process. I vilken riktning utvecklingen skall gå är en fråga om maktförhållanden mellan grupper med olika intressen.

Moralisk eller omoralisk enhet?

Under perioder står stånd, klasser och kön mot varandra i olika konstellationer. Under den tid jag studerat är det först de borgerliga kvinnornas emancipation debatten gäller. När senare de manliga arbetarnas emancipationssträvande leder till organisering visar det sig att en manlig intressegemenskap över klassgränserna går före kvinnornas krav. Den litterära kulturen under 1900-talet präglades av den militanta maskulinitet som efter en offensiv kring 1910 sedan dominerat inom litteraturen. Positivt laddade kodord blev framåtskridande, frihet och framtiden. Föregångare för ett sådant synsätt var det moderna genombrottets män som Georg Brandes tidigt tecknade som hjältar i kamp mot ett efterblivet Norden.

Det mansideal som var en del det moderna projektet var även del av en människosyn. En mans- och människosyn det stått strid om och som kan förstås som spridd genom litteratur och litteraturhistorieskrivning. Då Eva Fryxell skarpt kritiserade Ellen Key 1893 framställde hon det

som att två ideal stod mot varandra. Fryxell förde fram Kristusidealet som mått för ”de högsta själsegenskaperna: kärleken och den goda viljan”. Key och ”vännerna” beundrade egenskaper som ”kraften, snillet, skönheten”. De egenskaperna dominerade den militanta modernitetens mansideal som fick sitt genomslag efter sekelskiftet 1900. Då skapades en man som starkt profilerade sig mot det icke-manliga, kvinnor och homosexuella män. Den ideale mannen framställs på ett likartat sätt i nationalistiska, socialistiska och nationalsocialistiska framställningar. Moderniteten som mansrörelse avspeglas i litteraturen och politiken i Sverige. Strindbergsfejden kan ses som ett uttryck för den strid om att förknippas med en handlingskraftig manlighet som pågick. För att stärka sin position återknöt vänstern till det moderna genombrottet.

En förståelse av litteraturens politiska betydelse finns i en intressant jämförelse mellan utvecklingen i Tyskland och Sverige under 1920- och 30-talen. Nina Witoszek framhåller där att hållbara etiska mönster och starka moraliskt laddade ”Stora berättelser” var viktiga för att förhindra en utveckling i totalitär riktning i Sverige.⁴⁵⁰ Hon utgår från kultur som en ”minnets teater” där det förflutna aldrig dör även om det finns fläckar av amnesi. Ett samhälle styrs av intressen men, anser hon, i ännu högre grad av känslomässiga och moraliska imperativ som uttrycks i samhällets meningsbärande berättelser och ritualer. Witoszek påpekar att dessa kan leda till moralisk enhet men likaväl till omoralisk enhet. De tyska idealen karaktäriserar hon som präglade av storhet och viljans triumf och de svenska av godhet och familjeromans. Den senare tar politiskt uttryck i folkhemsidéerna som hon betecknar som kvinnliga och anger Selma Lagerlöf som exempel. Som jag har kunnat visa i min framställning har den riktningen Lagerlöf kan föras till djupa rötter i den tidiga kvinnorörelsen.

För Tysklands del anser Nina Witoszek att ”the idealized exteriorization of the community”, dess bättre jag, kan förstås som dyrkan av en manlig hjälte. I generationer hade tyska intellektuella och författare fascinerats av idéer om geni och överlägsna individer där Nietzsche utgör ett extremt exempel men långt ifrån var ensam. Den aristokratiska kän-

lan av överlägsenhet ställer Witoszek mot hur liknande föreställningar nedmonterats i Sverige. Här döljer Witoszeks kortfattade framställning den kamp som pågick. Det blir allt mer uppenbart att det även i vårt land fanns grupper där protofascistiska värderingar hade en stark ställning, något jag belyst vid mina skildringar av kvinnors debatter om litteratur- och människosyn.

Men vad har detta att göra med bedömning av litteratur? En definition av estetik som ”kritisk reflektion om konst, kultur och natur” har varit min utgångspunkt.⁴⁵¹ Under 1900-talet har estetiskt och estetik länge använts som något av kollektivsingularer. Det vill säga som något enhetligt, med bestämd referens. Emancipatoriska projekt har avförts med argumentet att de bedömningar som gjorts av dess företrädare inte varit objektiva. Formen har överordnats innehållet av dem som dominerat inom den litterära offentligheten. När estetiken görs till något entydigt, höjt över etiken riskerar det att fördunkla litteraturens och fiktionens stora betydelse i politiska sammanhang.

Litteraturhistorieskrivningen under 1900-talet har i stort fungerat som stöd för moderniteten som mansrörelse. Den kamp om tolkningsföreträde och värderingsnormer som pågått har dolts. Inom litteraturen har däremot kvinnor under hela seklet varit framgångsrika på så sätt att de haft en stor läsekrets. Det kan ses som en kvinnorörelse i bred bemärkelse. Inom den litteraturen har det funnits möjligheter att pröva skilda ideal och utopier. Det har till och med varit möjligt att pröva könsöverskridande strategier.⁴⁵²

De svenska kvinnor som valde att dela sitt liv och sin energi med andra kvinnor kunde inte argumentera öppet för detta. Några, till exempel Mathilda Roos, blev aktivt kristna. Andra, som Selma Lagerlöf, som inte var uttalat troende, förespråkade en bred kärleksuppfattning. Eva Borgström beskriver i *Kärlekshistoria. Begär mellan kvinnor i 1800-talets litteratur* den romantiska vänskapen som ett ”kulturellt frirum”. Hon visar hur Fredrika Bremer använder det utrymmet i sina romaner. Där finns passager som jämför betydelsen av ett samliv för hela livet mellan två

kvinnor med ett äktenskap mellan man och kvinna. Det argument som används är det kristna kärleksbegreppet. Det är Guds vilja ”att människor skulle hålla af hvarandra och göra hvaranan lyckliga inbördes”. Hos Mathilda Roos framhäver Borgström att ”det religiösa paradigmet” lämnar en öppning för att hävda att den gudomliga kärleken inte är könsspecifik.⁴⁵⁴

Liksom nationer har marginaliserade grupper vänt sig till det förflutna i sitt sökande efter identitet, tradition och självförståelse. Mot slutet av 1900-talet har uttrycket identitetspolitik använts för flera emancipationsprojekt. Det har gällt homosexuella män och lesbiska kvinnor, liksom grupper med annat etniskt ursprung än majoritetsbefolkningarna i olika länder. I tidiga postkoloniala studier och genusstudier stod ofta litteraturhistorien i fokus. Litteraturhistoria var ett sätt att förmedla legitimitet. Liksom de tidiga företrädarna för kvinnofrågan behövde till exempel lesbiska positiva förebilder för en identitet som avvek från en dominerande bild av kvinnlighet. De skildringar av lesbisk identitet som började dyka upp i litteraturen under 1970-talet var en förutsättning för och en del i skapandet av en positiv kollektiv identitet. Ur denna kunde en rörelse som krävde förändring växa fram.⁴⁵⁵

Jag har inte velat skriva en litteraturhistoria som lägger till lesbisk som ett supplement. Genom att visa att en sådan identitet inte var möjlig att formulera i den svenska offentligheten kring 1900 vill jag istället öppna för en berättelse om hur marginaliserade identiteter befinner sig utanför de samtal som kan föras till och med i alternativa rum. I detta fall de som skapades av kvinnorrörelsen. I subkulturer och i själva litteraturen, både den sköna och den populära, kan man däremot hitta sådana identiteter. Där finns spår av identitetsproblematik och ett identitetsskapande bortom olika tiders litterära och politiska samtal. Men det är inte ämnet för denna bok. Det kräver nya läsningar av litteratur som trots allt fått finnas kvar i historieskrivningen. Samtidigt behöver genrer av litteratur som fallit utanför litteraturhistorieskrivningen läsas och tolkas för att dess betydelse fullt ut skall förstås. Denna bok handlar alltså inte främst om litteratur och fiktion i sig utan om en glömd del av diskussionen om den sköna litteraturen.



Summary

Literary history and identity politics are closely related both on an individual and national level. This book follows how women used literature on their way to emancipation. Women's voices in five debates from the period 1881–1909 are analyzed. The intense debates show that literature played a central role when women challenged prevailing perceptions of a good society. Opinions differed regarding the desirable qualities for "a new emancipated woman" and this also led to competing interpretations.

Literature was especially significant for the symbolic construction of new ideologies at the fin de siècle. Nationalism, socialism and fascism attempted to replace Christian beliefs by giving people something to live and die for. In this study, using a methodological event-approach, I focus on events that have been formative in traditional literary history. Concentrating on women's voices that have been forgotten or suppressed, a new literary landscape is exposed.

The theoretical frame for the study is inspired by Linda Hutcheon's and Mario J. Valdés' (2002, 2004, *Rethinking Literary History* and *Literary Cultures of Latin America. A Comparative History*). Counter-histories – the opening up of forgotten possibilities – is a central constituent of the "effective history" they advocate. They maintain that artistic, scientific, religious, and political discourses are integral and mutually supporting elements in a common cultural process. They endeavour to lay bare the diversity of speaking voices in these common cultural processes. Mario Valdés argues: "literary history can be effective history if it explains the developments, movements and reception of symbolic goods" (2002:73). To achieve an effective history he has coined the term "cultural imaginary" which is used as "the collective expression of communities that creates significations of identity" (s. xix). Linda Hutcheon makes a case

for the writing of literary history that *not only adds* the earlier marginal stories of identity upon dominant narratives, but also *changes and opens up* closed narrative structures, showing the continuing struggle that is the field of literary production.

In the study two founding events in Swedish literary history – the "Modern Breakthrough in Scandinavian Literature", circa 1880–1887 and the Strindberg feud circa 1910–1912 – are challenged. By highlighting women's debates, close in time to these nascent events, new perspectives are opened up. That makes it possible to question the power relations behind a literary history that has omitted many literary voices. In fact, literature, I argue, was the most influential discourse in the construction of a Swedish collective identity – the making of a Swedish Nation. In the writing of literary history, proto-fascist modernist authors and radicals on both "the left" and "the right" have not yet been analyzed in a broader context. My analysis of this broader context reveals that rival views of human nature lay behind women's literary debates during the 1890s and into the first decade of the 20th century.

*The first debate 1881 and women's attack on moral
double standards*

For the leading ideologists of the early Swedish women's movement the interplay between society and literature was a self-evident point of departure. Sophie Adlersparre (1823–95) argued that gender political interests informed the construction of aesthetical norms. For Adlersparre, moral interests were the most important and she practiced the form and method for a "pedagogy of goodness". At the same time Eva Fryxell (1829–1920) carried out gender critical reviews of contemporary literature, focusing on the work of male authors. The aim of both Adlersparre and Fryxell was to bring attention to, and support, accounts in literary fiction that were in accord with their notion of "true emancipation". They guided readers as well as authors and criticised sharply, from a gen-

der perspective, both eminent male authors and popular female authors such as Ouida.

In 1875 Josephine Butler in Britain founded the Federation, an organisation against legal prostitution. During the following years branches were established in the Scandinavian countries and this gave, I argue, Adlersparre a frame that made it possible for her to challenge the construction of aesthetical norms. In a debate 1881 she questions the prevailing norm that placed literature that questioned male sexual privileges as second-rate and didactic. In the periodical *Sedlighetsvännen* (The Friend of Morals), edited by the Swedish branch of the Federation, a program for literature was presented. The movement criticised literature that had a content that went against the moral standards they wanted to introduce and they promoted literature in the spirit of higher morals. In *Sedlighetsvännen* authors were implored to use their pens for "the good" and booksellers to act in a responsible manner. These demands on literature are similar to those of Adlersparre, however, she had a gender perspective that was not always as clear in *Sedlighetsvännen* where traditional moralist values appear together with more emancipatory views.

The Modern Breakthrough 1880–1887

Georg Brandes', an influential spokesman for the Modern Breakthrough, advocated bringing problems up to debate. In many respects Adlersparre's and Fryxell's efforts to change traditional bourgeois values bore similar ambitions. However, Brandes used provocation as a method while women were compelled to employ a wide range of other strategies to establish their authority. While Brandes is generally credited for Scandinavian women authors' breakthrough in the 1880s, I argue, together with Anna Nordenstam and Git Claesson Pipping, that Adlersparre and Fryxell were more important for the exceptional success of women writers in Sweden.

Brandes' ideas as to how women's emancipation would best be accom-

plished changed around 1884 and the "bohemian" authors who shared his new views on sexual and religious freedom came on collision course with the goals of the Federation. For men in leading literary circles, influenced by George Drysdale, prostitutes were martyrs for the restraints on male sexuality. The attack on men's sexual privileges, that the Federation initiated, fuelled the rage of Brandes and is, I argue, one important reason why he, after some final insulting articles directed against Elisabeth Grundtvig in the summer of 1887, shifted his aesthetical norms.

The author Alma Cleve's (1845–1927) critical writings have been erased from traditional literary history. In my analysis I reinstate Cleve's voice, together with Adlersparre's and Fryxell's. Cleve wrote tersely, at the end of this second debate, that a lower aesthetical evaluation of women writers, who had ideas other than those held by the leading radical men, could be ascribed to a common male interest in upholding moral double standards. I show how she continued to study philosophical aesthetics and later, in 1899, used Kantian aesthetics to ascribe added value to literature that upheld the moral standpoint she shared.

Women's debates on modernity 1893 and 1898

Ellen Key (1849–1926), an aggressive advocate for modernity, challenged her forerunners in the women's movement. Their action-orientated demands upon literature found resonance in her views on the use of literature, but instead of a gender critical perspective she focused her ideologically grounded implementation of a "high cultural canon" – Goethe's work lay at the basis of her secularized philosophy of life (*livstro*). The third and fourth debates I follow concisely illustrate the two dominant competing positions within the women's movement at the time. In 1893 Eva Fryxell challenged Key's presentation of three women authors. In 1898 the subject of debate was how the work of Ibsen should be interpreted. These debates during the 1890s centred on rival views of human nature, as well as competing visions of society. On the one hand, Key's

elitist ideal of mankind and her perception of society in evolutionary terms, and on the other hand, Adlersparre's and Fryxell's Christian or so-called social liberal ideal of egalitarianism and society's potential for change in these directions. In the end of the chapter I present some younger female critics who represent an offensive against the modernity advocated by Ellen Key.

My analysis of the debates in the 1890s is based on Reinhardt Koselleck's conceptual history of modernity. Even though some important political concepts figure in the debates among women, the most important concept they discuss is love. Women in the early women's movement understood love as a Christian love that included all and stood for the most important human values that Fryxell, in the 1893 debate, stated to be "love and the will to do good". She sets this notion of love against the values Key promoted which she formulated as "force, genius and beauty".

Women in popular education and the leftwing-movements

Literature was important in the development of civic education, although women were relegated to the margins as the field expanded and was subsequently institutionalised. Before a male dominated hierarchy was established within the Swedish movement of popular education there was for a short period a possibility for women critics to appear. Axel Hirsch (1879–1967), a philanthropist of Jewish decent, took the lead in the literary branch by financing and editing *Folkbiblioteksbladet* (The Public Library Journal) 1903–1911. I analyze the way literature is presented and evaluated in the periodical and female critics, such as Anna Lindhagen (1870–1940), are in focus. Axel Hirsch belonged to a liberal and social democratic group of men who shared the notion of an educational idealism (bildningsidealism) that dominated the people's educational movement.

What images of the "New Woman" were offered to working class wo-

men? The literary material in *Morgonbris* (Morning Breeze), the social democratic women's periodical, which started in 1904, is presented and discussed from a gender critical perspective. Anna Lindhagen, who was a disciple of Ellen Key, found initial support among Key's male enthusiasts such as Fredrik Ström (1880–1948) who was active in the social democratic movement. Together they advanced Ellen Key and radical male authors in *Morgonbris*. The ideas of some other radical women in, and close to, the labour movement, for instance Frida Stéenhoff (1865–1945), are presented and discussed in relation to men in the labour movement who were active in cultural debates at the time.

At the end of the fourth chapter, intended to set the stage for the fifth debate, I discuss the different strategies for assimilation and opposition used by women who were engaged in the people's education movement and the labour movement. The assimilation strategy through a promotion of high-culture appears to be the preferred way to make a name. All the women successful in this strategy assumed polarized positions but had complementary, fundamentally traditional views on the nature of men and women.

The New Woman in literature 1909

A moral panic concerning 'trash literature' arose in 1907. In the writing of literary history men in the Social Democratic youth organisation have been ascribed the victory over novels about detective Nick Carter. However, it was not only popular literature and Nick Carter that was under scrutiny. Another line of the discussions concerned novels of "low moral standards". I connect to this theme in the discussion, as I follow a debate, which appeared in the autumn 1909 on 'the New Woman'. Annie Åkerhielm (1869–1965), a representative for rightwing radicalism and proto-fascism, launched a new ultra-conservative position, contesting both Key and the established women's movement. She wrote four long articles in the newspaper *Stockholms Dagblad* (Stockholm Daily) where she critical-

ly discussed how the emancipated women were represented in new Swedish fiction. She found that what was dealt with could not be described as "personal development" but rather "carnal lust" and infidelity, even among women. This resulted in reactions from both female and male authors, critics and representatives from women with different political ideals. I present and analyze the debate and the novels discussed.

The Strindberg feud and the battle over the Nation

Sweden at the fin de siècle was marked by unrest. Working class men were perceived as a threat and it was primarily working class men that were the object of educational efforts on the part of a wide variety of civil society institutions and associations. Leftwing utopianism influenced young socialist men. Initially, Ellen Key, who "courted" them, was a central source of inspiration. But as the political polarization increased a militant masculinity, embodied by August Strindberg as a combating hero, replaced Key as icon of modernity for a group of radicals in, and close to, the Social Democratic Party. Following research on the Strindberg feud, and the debate on "The silent poets", and adding gender perspectives, I describe the strategy used to strengthen the labour movement by the literary critics Erik Hedén and Fredrik Ström as threefold: criticising "low" culture provided in turn cultural capital; urging established writers to use their pens for the working class; and making a great author a symbol for the movement.

The Strindberg feud also played an important role as it can be understood in terms of an annexation of the historical narrative of the so-called cultural radicals. This phalanx in the cultural discourse acted as the vanguard of modernity during the 1880s debate over public morals. When Fredrik Ström supported Strindberg in the literary feud, Anna Lindhagen and other radical leftist women who were Key supporters, found themselves forced to take sides for Strindberg, Key's worst antagonist, in the debate.

From a gender political perspective a militant masculinity endorsed by the new leftwing radicalism, as well as a new rightwing radicalism emerging around 1910, resulted in a setback for women in the literary field. I relate this masculinity to the formation of both national and gender identity, or rather in contrast with, "the Other". In this context I discuss and exemplify how homosexuality became a stigmatized identity and how anti-semitism became another position with which to prove the manly strength that became increasingly sought after in order to "cleanse" society before entering this vision of the future.

The leftwing radicals who rallied around Strindberg have garnered the most historical attention. In my counter-history I turn instead to the gender political consequences of Hedén's and other's strategies to promote the working class. By addressing above all male authors and not mentioning the women involved in the other large movement for emancipation at the time, women were overlooked as important actors in the creation of the Nation. By using Strindberg – symbolically constructed as an aggressive male – as a national cultural hero the importance of women's contributions has been suppressed.

The women's movement for the vote, that formed a broad coalition across party lines, was also engaged in social questions and their goal was to create mutual understanding over class boundaries. Many writers used their pens in the cause of the movement's "class-bridging" project. Selma Lagerlöf's work, such as her novels *Jerusalem* and *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, are examples of these discursive efforts in creating the premises for class accord. The values upon which the Swedish "folk home" (*folkhemmet*) was later constructed were succinctly expressed in Lagerlöf's speech "Home and State" 1911.

The central cultural imaginary, which has been used as the collective expression of the Swedish community and which created "a signification" for a collective identity during most of the twentieth century, is the "folk home". An analysis of how the concept was brought into play concludes the chapter. In the struggle over the heritage of the notion of the "folk home" its political roots have been, and continues to be, claimed from

both the right and the left. I point to yet another explanation. The ideas can be traced back to the early women's movement and understood as a building block in an international endeavour. Selma Lagerlöf's so-called national work is an example of these efforts in creating mutual understandings over class boundaries. Messages with a similar universalistic content had been guiding principles for many women authors since the 1850s, who had with the help of literature struggled for their own and other groups' emancipation. Harriet Beecher Stowe's *Uncle Tom's Cabin* is the paradigmatic example. This line of thinking has been a major source for the ideals of solidarity and equality, which lay at the basis for the cultural construction of Swedish welfare society.

Ethics, Aesthetics and Politics

In the concluding chapter I define the traits in an "emancipatory aesthetics", which I argue are shared by the two major movements discussed in the book. Literary critics both in the women's and labour movements criticized "low" culture; urged established writers to use their pens for their cause; and made a great author a symbol for the movement. For the labour movement Strindberg was made the symbol for the movement, while Selma Lagerlöf became the symbol for the women's movement at the fin de siècle.

Both movements availed themselves in similar ways to theorists to strengthen their argumentation. I highlight their utilization of Immanuel Kant and Jean Marie Guyau – the latter a long forgotten literary sociologist. Applying definitions from the *Encyclopaedia of Aesthetics* (1998), I map the aesthetical stances taken by the leading female critics. Alma Cleve is compared to Tolstoy in employing a "comprehensive variable moralism". Adlersparre and Fryxell are perceived as "moderate moralists".

In regards to the importance of literature in forming individual and national identities, I recommend dividing literature into two types or

categories – one explicitly discussing moral or social questions and another working foremost through identification. In accordance with the *Encyclopaedia of Aesthetics* the first type, understood as addressing ethical questions, can be judged by its democratic contents.

In a recent study, Per Sundgren (2007) asks if there actually was an alternative to the dominant bourgeoisie culture either within or outside the Swedish labour movement in the 19th century. His answer is an unequivocal no. According to Sundgren, there was a mental grid shared by politicians across the party lines – an educational idealism. With this Sundgren opposes previous research that has ascribed ”a critical take-over”, and instead argues that leading men within the Social Democratic Party when forming the party’s cultural policy assumed a position of ”admiring take-over”. While I recognize the necessity for further analysis, I suggest that the hidden and suppressed gender critical literary program of the early women’s movement can be understood as an effort to ”critically take-over” the dominant bourgeoisie culture.

Noter

I boken används även sidangivelser i parentes då en tydligt presenterad text diskuteras fortlöpande.

Inledning

¹ För användningen historiskt se uppslagsordet ”Demokratie” i *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache*. Stuttgart 1972–1997. Rösträtt för alla vuxna män och kvinnor oavsett klass är idag kännetecknen på ett demokratiskt samhällsskick.

² *En uthållig demokrati. Politik för folkstyre på 2000-talet. Demokratiutredningens betänkande*. SOU 2000:1 redovisade inte mindre än sju aktuella demokratiteorier. Man slår fast som sin egen syn att ”demokrati är en rörelseriktning”. Med det ges demokrati en processuell betydelse, citatet s. 15.

³ *Encyclopedia of Aesthetics*. Michael Kelly (ed.). New York 1998.

⁴ *Rethinking Literary History. A Dialogue on Theory*. Linda Hutcheon och Mario J. Valdés (eds.). Oxford 2002.

⁵ *Literary Cultures of Latin America. A Comparative History*. Mario J. Valdés och Dejal Kadir (eds.). Oxford 2004.

⁶ Mario J. Valdés, ”Rethinking the History of Literary History”, s. 63-115, *Rethinking Literary History*, 2002, s. 73.

⁷ Valdés 2002, s. 65 ff. Termen ”effektiv historia” har Valdés hämtat från Paul Ricœur, hos vilken den är ett nytt paradig för historiografi. Valdés vill skapa ett sådant för litteraturhistoria. Han utgår från att litteraturhistoria är effektiv då den används eller kan användas av kommande läsare. En öppen litteraturhistoria anknyter till andra vetenskapliga grenar och beskriver både kontinuitet och förändring. Den är tydligt situerad och undersöker litterär kultur

vad gäller produktion, spridning och reception av bilder, troper och framställningar av världen. Uttrycket "cultural imaginary" som Valdes använder är svåröversatt. Se även Valdés "Introduction" i första delen av *Literary Cultures of Latin America*, 2004.

⁸ "Emanzipation", *Geschichtliche Grundbegriffe*, Band 2. Stuttgart 1975, s. 188. Emancipation har sitt ursprung i den romerska rätten. Där utmärkte emancipation en fri mans sons övergång från faderns myndighet till en egen civilrättslig självständighet. Betydelsen utvidgades i etapper och emancipation blev ett politiskt begrepp i slutet av 1700-talet. På 1830-talet var det ett allmänt använt slagord. Kring 1840 fick emancipation sin moderna betydelse och uttrycket kom att syfta på en process och inte en övergång från ett stadium till ett annat. Emancipation kunde användas utopiskt för processer som måste pågå så länge det fanns förhållanden någon måste befria sig ifrån.

⁹ Lisbeth Stenberg, "Sexualmoral och driftsfixering. Förnuft och kön i 1880-talets skandinaviska sedlighetsdebatt", s. 176–225, *Nationell hängivenhet och europeisk klarhet. Aspekter på den europeiska identiteten kring sekelskiftet 1900*, Barbro Kvist Dahlstedt och Sten Dahlstedt (red.). Stockholm 1999. Se även Gro Hagemann, "Bohemer, kvinnesakskvinner og hanskemoral", *Høydeskrekk. Kvinner og offentlighet*, Oslo 1994, som jag där utgår från, samt David Gedin, *Fältets herrar. Framväxten av en modern författarroll. Artonhundraåttiotalet*. Stockholm 2004.

¹⁰ Reinhart Koselleck, *Erfarenhet, tid och historia. Om historiska tiders semantik*. Göteborg 2004. s.198, samt Reinhart Koselleck, *The Practice of Conceptual History. Timing History, Spacing Concepts*. Stanford 2002.

¹¹ Se till exempel Sten Dahlstedt och Sven-Eric Liedman, *Nationalismens logik. Nationella identiteter i England, Frankrike och Tyskland decennierna kring sekelskiftet 1900*. Stockholm 1996.

¹² Detta visas i George L. Mosse, *The Fascist Revolution. Toward a General Theory of Fascism*. New York 1999. En presentation av Mosses gärning finns i inledningen till *What History Tells. George L. Mosse and the Culture of Modern Europe*. Stanley G. Payne, David J. Sorkin, John S. Tortorice (eds.). Madison 2004.

¹³ Vid uppbyggnaden av till exempel fascismen i Tyskland och Italien hade de

bilder man använde olika ursprung. I Italien spelade konstnärer och författare inom avantgardet en viktig roll, i Tyskland blev det istället en tillbakablickande idealisering som gav en estetisk medveten utformning av nazikulturen. George L. Mosse, *Confronting the Nation. Jewish and Western Nationalism*. New England, Hanover 1993 och George L. Mosse, *Nazi Culture. Intellectual, Cultural and Social Life in the Third Reich*. New York 1981 (1 uppl. 1966).

¹⁴ Jämför Ulla Manns, *Den sanna frigörelsen. Fredrika-Bremer-förbundet 1884–1921*. Eslöv 1997, s. 25ff, som diskuterar detta och väljer att inte använda begreppen.

¹⁵ Ulla Wikander, *Feminism, familj och medborgarskap. Debatter på internationella kongresser om nattarbetsförbud för kvinnor 1889–1919*. Göteborg och Stockholm 2006, s. 328ff.

¹⁶ Pia Laskar, *Ett bidrag till heterosexualitetens historia. Kön, sexualitet och njutningsnormer i sexhandböcker 1800–1920*. Stockholm 2005 innehåller en teoretisk genomgång av området som jag rekommenderar. Laskar presenterar även aktuell svensk forskning. Utifrån detta perspektiv har jag tidigare kritiserat litteraturhistorieskrivningen, se Lisbeth Stenberg, ”Nordisk kvinnolitteraturhistoria”, sedlighetsdebatten och den obligatoriska heterosexualiteten”, s. 151–158, *Kvinnelitteraturhistorier. Rapport fra forskersymposiet Nordiske kvinners litteratur*. Kristiansand 1998.

¹⁷ Lisbeth Stenberg, *En genialisk lek. Kritik och överskridande i Selma Lagerlöfs tidiga författarskap*. Göteborg 2001. För en bredare beskrivning se Jens Rydström, *Sinners and Citizen. Bestiality and Homosexuality in Sweden 1880–1950*. Stockholm 2001.

¹⁸ Se Eva Borgström, *Kärlekshistoria. Begär mellan kvinnor i 1800-talets litteratur*. Göteborg 2008 samt flera uppsatser av Borgström om sådana försök, till exempel ”En historia om kärlek. Vilhelmine Zahle och konsten att skildra det otänkbara”, *Seklernas sex. Bidrag till sexualitetens historia*. Stockholm 1997, samt Lisbeth Stenberg ”Toini Topelius – dotterliv och drömmar”, *Historiska och litteraturhistoriska studier*, Pia Forsell (red.). Helsingfors 2007.

Kvinnor i rörelse mot dubbelmoralen

¹⁹ Geneviève Fraisse, *Reason's Muse. Sexual Difference and the Birth of Democracy*. (1 uppl. 1989) Chicago 1994.

²⁰ Se till exempel Wikander 2006 och Karin Johannisson, *Den mörka kontinenten. Kvinnan, medicinen och fin-de-siècle*. Stockholm 1994.

²¹ Exempel på hur den sentimentala romanen kunde användas finns i Margaret Cohens *The Sentimental Education of the Novel*. Princeton 1999, s. 32ff. Där betonar hon att då till synes samma moraliska dilemma gång på gång upprepas i romaner under 1800-talet är det ett tecken på att konflikten mellan individuell frihet och ansvar för andra var något närmast olösligt för kvinnor.

²² Jane Tompkins, *Sensational Designs. The Cultural Work of American Fiction 1790–1860*. New York 1985.

²³ Tompkins 1985, s. 122–146.

²⁴ Fitzgerald 1993, i förordet till en utgåva av *The Woman's Bible* som var ett stort verk som förhöll sig könskritiskt till det traditionella sättet att tolka bibeln och som utgavs av Stanton 1895.

²⁵ Eva Heggstad och Johan Svedjedal har kartlagt tidiga kvinnliga kritiker och belyst deras marginalisering. Eva Heggstad, "Kritik och kön. 1880-talets kvinnliga kritiker och exemplet Eva Brag", s. 52–67, *Sammlaren* 1994 och Johan Svedjedal "Kvinnorna i den svenska bokbranschen", s. 70–113, *Författare och förläggare och andra litteratursociologiska studier*. Stockholm 1994.

²⁶ Åsa Arping, *Den anspråksfulla blygsamheten. Auktoritet och genus i 1830-talets svenska romandebatt*. Stockholm 2002, s. 25 och s. 32.

²⁷ Den debatten finns behandlad av Eva Borgström och tidigare av Karin Westman Berg. Eva Borgström, "Om jag får be om ölost". *Kring kvinnliga författares kvinnobilder i svensk romantik*. Göteborg 1991, samt Karin Westman Berg, *C.J.L. Almqvists kvinnouppfattning*. Göteborg 1962.

²⁸ Flera forskare har beskrivit idéströmningens bakgrund och de uttryck den tog sig inom det litterära fältet, se Thomas Olsson, *Idealism och klassicism. En studie kring litteraturhistoria som vetenskap under andra hälften av 1800-talet med utgångspunkt i C.R. Nybloms estetik*. Göteborg 1981, Lars Gustafsson, *Estetik i förvandling. Estetik och litteraturhistoria i Uppsala från P.D.A. Atter-*

bom till B.E. Malmström. Uppsala 1986, Karin Monié, *Den etablerade vetenskapsmannen. Gustaf Ljunggren – svensk litteraturhistoriker*. Stockholm 1985, Christer Westling, *Idealismens estetik. Nordisk litteraturkritik vid 1800-talets mitt mot bakgrund av den tyska filosofin från Kant till Hegel*. Stockholm 1985.

²⁹ Elisabeth Mansén, *Konsten att förgylla vardagen. Thekla Knös och romantikens Uppsala*. Stockholm 1993, s. 236.

³⁰ Inger Hammar, *Emancipation och religion. Den svenska kvinnorörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse*. Stockholm 1999.

³¹ Ruth Nilsson, *Kvinnosyn i Sverige. Från drottning Kristina till Anna Maria Lenngren*. Lund 1973.

³² *Victorian Sages and Cultural Discourse. Renegotiating Gender and Power*. Thāis Morgan (ed.). New Brunswick 1990, s. 9 och s. 171ff.

³³ Hennes liv och verk skildrades av hennes brorsdotter Sigrid Leijonhufvud på 1920-talet. Sigrid Leijonhufvud, *Sophie Adlersparre "Esselde". Ett liv och en livsgärning*. I–II. Stockholm 1922-1923.

³⁴ Hemmets och intimsfärens stora betydelse för borgerlighetens självuppfattning är belyst och diskuterad i en rad framställningar nu senast i Gedin, 2004, s. 217 ff.

³⁵ Anna Nordenstam, *Begynnelse. Litteraturforskningens pionjärkvinnor 1850–1950*. Eslöv 2001, s. 77-90.

³⁶ Manns 1997, s. 65.

³⁷ För Bremers del har Birgitta Holm, i *Fredrika Bremer och den borgerliga romanens födelse*. Stockholm 1981 betonat hur viktigt det var för henne att hon, strax efter sin debut, fick kontakt med en engelsk kvinnlig utilist, Frances Lewin. Den övertygelse hon förmedlade gav Bremer de argument hon behövde för att även författarskap var något som kunde tjäna mänskligheten.

³⁸ Git Claesson-Pipping, "Qvinlighetens väsen. Sophie Adlersparres litteraturkritik och formandet av den svenska kvinnans litteratur", s. 38-58, *Personhistorisk tidskrift* 1997:1.

³⁹ Alf Kjellén, *Bakom den officiella fasaden. En studie över Carl David af Wirséns personlighet*. Stockholm 1979 och senast David Gedin 2004, s. 217ff.

⁴⁰ Claesson-Pipping 1997, s. 50.

⁴¹ Leijonhufvud 1923, s. 97.

- ⁴² Uttrycket förklaras i Manns 1997, där hon ur ett idéhistoriskt perspektiv presenterar Adlersparres ståndpunkter.
- ⁴³ Stenberg 2001, se särskilt s. 153–182.
- ⁴⁴ För en längre presentation, se Lisbeth Stenberg, ”Emancipation och estetik. Eva Fryxell och hennes grunder för värdering av litteratur”, *Tidskrift för Litteraturvetenskap* 2005:4, s. 29–44.
- ⁴⁵ Daniel Andreæ, *Liberal litteraturkritik. J.P. Theorell, C.F. Bergstedt*. Stockholm 1940.
- ⁴⁶ Andreæ 1940, s. 106 och s. 194f.
- ⁴⁷ [Eva Fryxell], pseud. F. A. Ek, *Omstörtning eller utveckling. Blick på de senaste årens sociologiska skrifter i svensk öfversättning samt deras genljud i nordiska skönlitteraturen*. Stockholm 1886, s. 52.
- ⁴⁸ Till exempel *Tidskrift för hemmet* 1869:4, s. 253–261 och 1871, s. 35–62.
- ⁴⁹ [Eva Fryxell], pseud. F. A. Ek, 1886, s. 39f.
- ⁵⁰ Per Wisselgren, *Samhällets kartläggare. Lorénska stiftelsen, den sociala frågan och samhällsvetenskapens formering 1830–1920*. Stockholm 2000, s. 34.
- ⁵¹ Wisselgren 2000, om ”frågans” framväxt, s. 30ff, sammanfattande om maskuliniseringen s. 273ff.
- ⁵² *Tidskrift för hemmet* 1883, citaten s. 278 och s. 280.
- ⁵³ Manns 1997, s. 105, jfr även Ulla Manns, *Upp systrar väpnar er! Kön och politik i svensk 1800-tals feminism*. Eslöv, 2005, s. 182.
- ⁵⁴ Inga Sanner *Att älska sin nästa såsom sig själv. Om moraliska utopier under 1800-talet*. Stockholm 1995.
- ⁵⁵ Fryxell 1886, s. 155.
- ⁵⁶ [Adlersparre, Sophie] 1871, ”Lif och dikt I (L. v. Kræmer)”, *Tidskrift för hemmet* 1871, s. 35–62
- ⁵⁷ Om Adlersparres kontakt med Lotten von Kræmer, se Leijonhufvud, 1922, s. 100–102. I en artikel har jag behandlat detta något utförligare, se Lisbeth Stenberg ”Att väcka känslor och förändra världen – Lotten von Kræmer och Selma Lagerlöf i Sophie Adlersparres skrivarskola”, *De Nio. Litterär kalender 2007, Tema: Selma Lagerlöf*. Gunnar Harding (red.), Stockholm 2007.
- ⁵⁸ Under 1800-talet använde många kvinnor poesi när de ville påverka i offentligheten. Paula Bennet har undersökt dikter kvinnor publicerade i dags-

tidningar över hela USA. Hon anser att deras skrivande hade en politisk innebörd som glömts bort. Bennet betonar att de fungerade i förhållande till en läsekrets, en tolkande gemenskap. Om de lyfts ur sitt sammanhang, och inte ses i förhållande till de sociala och materiella villkor som behandlas så blir det arbete litteraturen utför inom kulturen obegripligt. Dikterna påverkar ofta genom att väcka känslor. De kan läsas som en typ av apellpoesi och spelar inom ett spektrum av sentimentalitet och ironi. Paula Bennet, *Poets in the Public Sphere. The Emancipatory Project of American Women's Poetry, 1800–1900*. Princeton 2003, s. 4ff.

⁵⁹ Leijonhufvud 1923, s. 76ff, se även Manns 2005, s. 43-47 och s. 94-97.

⁶⁰ ”Skymningsprat om ’Vår lektyr’ af Emund Gammal”, *Tidskrift för hemmet* 1865:2.

⁶¹ Claudia Lindén beskriver i *Om kärlek. Litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key*. Stockholm 2002, s. 84 den förstnämnda texten som trevande och osäker och mest bestående av citat. Ulf Wittrock tillskriver i *Ellen Keys väg från kristendom till livstro*. Stockholm 1953, henne även artiklarna ”Ouida’s författarskap” i *Tidskrift för hemmet* 1875. Han citerar ett brev från Adlersparre till Key den 14 september 1874 där redaktören föreslår ämnet och sänder med en artikel ur *Contemporary Review* ”till ledning eller uppslag”, s. 393. Lindén berör inte artiklarna om Ouida.

⁶² Ett exempel på ett sådant samarbete finns mellan Adlersparre och Selma Lagerlöf kring novellen ”Upprättelse”. Jag har gått igenom de två skribenternas korrespondens och tillsammans med en analys av innehållet visat hur Adlersparre introducerar Lagerlöf i godhetens pedagogik, Stenberg 2001, s. 169ff.

⁶³ I vår tid läser Pamela K. Gilbert i *Disease, Desire and the Body in Victorian Women's Popular Novels*. Cambridge 1997, s. 140-181, fram ett fokus på maktmissbruk i Ouidas texter. Gilbert pekar på att Ouida, liksom flera andra av tidens skrivande kvinnor, gick i dialog med Goethes kvinnobild i Faust.

⁶⁴ Lindén 2002, s. 59 som citerar ett brev från Key till modern.

⁶⁵ *Dagny* 1891, s. 121-124. Förklaringen till beteckningen ”En olärd” bör vara att Adlersparre tidigare, i den debatt med Estlander jag betecknat som ”synddebatten” använt uttrycket ”olärd granskare” om sig själv, *Tidskrift för hemmet* 1881:6, s. 314.

⁶⁶ Fryxell 1886, s. 154.

⁶⁷ Ulf Boëthius svarar för en grundläggande genomgång av Federationen i Sverige i *Strindberg och kvinnofrågan till och med Giftas I*. Stockholm 1969. I Yvonne Svanströms *Offentliga kvinnor. Prostitution i Sverige 1812–1918*. s. 190-213. Stockholm 2006 beskrivs organisationen ingående.

⁶⁸ Stenberg 1999, s. 222. Citat ur *Nylände* 1887, s. 258.

⁶⁹ Se Anna Jansdotter, *Ansikte mot ansikte. Räddningsarbete bland prostituerade kvinnor i Sverige 1850–1920*. Eslöv 2004. Ett kapitel grundar Jansdotter på en unik brevväxling mellan Louise Fryxell och en prostituerad kvinna hon försökte 'rädda' och hade kontakt med i tio år.

⁷⁰ Yvonne Svanström, "Ellen Bergman och den svenska Federationen. Kvinnoemancipation och sedlighet 1880-1900" i *I prostitutionskontrollens utkanter. Norden 1880–1940*. Yvonne Svanström och Anna Jansdotter, Stockholm 2006 .

⁷¹ Om rådgivare i Sverige se, Gunlög Kolbe, *Om konsten att konstruera en kvinna. Retoriska strategier i 1800-talets rådgivare och i Marie Sophie Schwartz' romaner*. Göteborg 2001.

⁷² I de fem första nummer som artikeln publiceras har den rubriken "Dålig lektyr. I." I det därpå följande numret fortsätter serien med en längre del under rubriken "Dålig lektyr. II." Därefter avslutas serien med två delar under rubriken "Dålig lektyr. III."

⁷³ Ingrid Atlestam, *Fullbokat. Folkbibliotekens historia i Göteborg 1862–1997*. Göteborg 1997, Ingrid Atlestam och Lisbeth Stenberg, *Männens bibliotek – en kvinnosak. Redbergslids och Majornas bibliotek under hundra år*. Göteborg 2003.

⁷⁴ *Sedlighets-Vännen* 1879:11, s. 82. Att kvinnor i emancipatoriskt syfte drev egna bibliotek är något som hittills inte kommit fram i forskningen. I Stockholm öppnades på Adlersparres initiativ en "Läsesalong för damer" i december 1866. Eva Fryxell blev senare en av stöttepelarna i verksamheten. I Köpenhamn startade sex år senare en liknande verksamheten. I Norges huvudstad etablerades "Kristiania Læseforening for Damer" 1874 efter förslag av bland andra Camilla Collett. I dessa tre kvinnobibliotek fanns rikligt med skönlitteratur av kvinnliga författare som senare försvunnit i litteraturhistorieskrivningen. Bokbestånden var kvalitetsurval och bestod av både klassiker och populär underhållningslitteratur. I en artikel under utgivning beskriver jag verksamheten vid dessa bibliotek samt jämför bokbestånden kring 1890.

⁷⁵ Se till exempel Ingeborg Nordin Hennel, *Dömd och glömd. En studie i Alfahild Agrells liv och dikt*. Umeå 1981, Maj Sylvan, *Anne Charlotte Leffler. En kvinna finner sin väg*. Lund 1984, Mona Lagerström, *Dramatisk teknik och könsideologi. Anne Charlotte Lefflers tidiga kärleks- och äktenskapsdramatik*. Göteborg 1999.

⁷⁶ *Finsk tidskrift* 1881, II, förordet s. 213-216. Leijonhufvud 1923, s. 77f och Boëthius 1969, s. 75 beskriver debatten och Pipping 1997 har analyserat den i förhållande till tidens estetiska värderingar. Novellen finns återutgiven i *Synd. noveller av det moderna genombrottets kvinnor*. Urval och förord: Birgitta Ney. Stockholm 1993.

⁷⁷ År 1877 deltog Kerfstedt vid ett samkväm för kretsen kring *Tidskrift för hemmet*. Det var det första i en rad, där aktuell litteratur belystes med föredrag. Den gången handlade det om Björnssons *Magnhild*, en historia som kan sägas förebåda Ibsens *Ett dockhem*. Kontakten med Kerfstedt ledde till att Adlersparre 1888 lyckades få Kerfstedts löfte att åta sig redaktörskapet för *Dagny*. Hon avgick då själv formellt men hon ingick i redaktionskommittén och följde noga tidskriftens innehåll fram till sin död 1895; se Leijonhufvud 1923, s. 61f, citatet s. 77, s. 189.

⁷⁸ Adlersparres inlägg: *Tidskrift för hemmet* 1881:6, s. 249ff "Blick på några kvinnotyper i den nutida nordiska skönlitteraturen och den kritik den framkallat", *Tidskrift för hemmet* 1882:1, s. 3-13 "Ännu något om 'det moraliska och estetiska intresset'".

⁷⁹ Claesson-Pipping 1997 s. 48.

⁸⁰ Att undersöka en dotters relation till en mor som krävde underkastelse och anpassning var nästan tabu. Beskrivningar av förhållandet mellan mor och dotter i engelska 1800-talsromaner har lyfts fram av Marianne Hirsch i *The Mother Daughter Plot. Narrative. Psychoanalysis, Feminism*. Bloomington 1989, s. 43 ff. Hon anser att de kvinnliga författarna upplevt relationerna till modern så komplexa att de oftast valt att inte beröra dem. I 1800-talsromanerna vimlar det av moderlösa kvinnor. Undersökningarna av relationerna mellan yngre och äldre kvinnor skulle man, med Yvonne Hirdmans terminologi, kunna beskriva som en problematik som rör hur genuskontraktet ärvs från den ena generationen till den andra, hur modern introducerar dottern.

Se Hirdmans, ”Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning”, *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1988:3. Jfr även Mary Daly, *Gyn/Ecology. The Metaethics of Radical Feminism*, Boston 1978, s. 130ff, som myntat begreppet ”token torturer” för fenomenen som kan iaktas vid till exempel könsstympning och fotbindning där det är äldre kvinnor som stympar yngre.

⁸¹ Nordin Hennel, 1981, s. 64 övriga uppgifter om Agrell, s. 62ff. Debatten *Dagny* 1886, ”Teatervän”, s. 90f, svaret, s. 121ff.

⁸² Deborah Anna Logan, *Fallenness in Victorian Women’s Writing. Marry, Stich, Die or Do Worse*, Columbia 1998, visar hur engelska författarinnor kring mitten av seklet närmar sig ämnet men oftast med perspektivet vi/dom.

⁸³ *Tidskrift för hemmet* 1882:1, Inledning, s. 3-4, referat av artikeln s. 4-13. Artikelns titel anges i förkortad form av Adlersparre och namnets stavning, Guyeau, skiljer sig från den vanligen förekommande. Det handlar om ”Le plaisir du beau et le plaisir du jeu d’après l’école de l’évolution”, av Jean Marie Guyau i *Revue des Deux Mondes* Vol. 46, s. 750-778, se Frank J.W. Harding, *Jean-Marie Guyau (1854-1888), Aesthetician and Sociologist. A Study of his Aesthetic Theory and Critical Practice*. Genève 1973, s.13. En fotnot till artikeln publicerades i *Tidskrift för hemmet*. Där finns ett inlägg från den anonyma person som svarat för referatet av Guyaus artikel. Översättaren påpekar att de idéer som framförs är gamla och leder dem tillbaka till Lock. Hon/han anser att denna åsikt nu blivit ”ohjälpligt nedergjord af den store Kant”.

⁸⁴ Sophie Adlersparre, *Ibsens Gengangere ur etisk synpunkt. Föredrag hållet i Stockholm 1882*. Stockholm 1882. Föredraget har behandlats utförligt av Ingeborg Nordin Hennel, ”Elise Hwasser tolkar Ibsens kvinnor”, s. 64-75, ”bunden af en takskyld uden lige” om svenskspråkig Ibsen-formidling 1857-1906. Vigdis Ystad, Knut Brynhildsvoll och Roland Lysell (red.). Oslo 2005.

⁸⁵ Sophie Adlersparre, ”Gift”, *Tidskrift för hemmet* 1884:6, s. 336-338.

⁸⁶ Föredraget trycktes senare. Elisabet Grundtvig, *Nutidens sedliga jemnhetskrav*. (Originalupplaga 1887) Helsingfors 1888.

⁸⁷ Elias Bredsdorff har med sin, *Den store nordiske krig om seksualmoralen*. Köpenhamn 1973, länge stått för den etablerade bilden av debatten. Den bilden jag vill förändra genom att lyfta fram kvinnornas glömda röster.

⁸⁸ Om Drysdale, se Hjördis Levin, *Testiklarnas herravälde. Sexualmoralens*

historia, Stockholm 1986. Se även Stenberg 1999 för en närmare genomgång, s. 190ff om prostitutionen.

⁸⁹ Se Hjördis Levin, *Masken uti rosen. Nymalthusianism och födelsekontroll i Sverige 1880-1910. Propaganda och motstånd*. Eslöv 1994.

⁹⁰ Manns 1997, s. 89.

⁹¹ Citatet liksom berättelsen om detta är hämtade ur Leijonhufvud 1923, s. 136 och s. 183 i övrigt referat av flera kapitel s. 117–195.

⁹² Sophie Adlersparre, *Om sedlighetsfrågans ståndpunkt i de skandinaviska länderna under år 1888*. Norrköping 1889.

⁹³ Stella Kleve, ”Om efterklangs- och indignationslitteraturen i Sverige” *Framåt* 1886:17, s. 12–13. Hon beskrev senare hur hon influerades av fransk litteratur under sin tid på en pension i Schweiz och hur Flauberts *L'education sentimentale* närmast var en kultbok för henne, se Mathilda Malling ”Min första bok”, s. 180-193 i *När vi började. Ungdomsminnen af svenska författare utgifna af Sveriges författarförening*. Stockholm 1902. Gunnel Weidel, *Tidskriften Framåt. Kvinnors kamp för det fria ordet*. Göteborg 1985, redovisar debatten mellan A. C. och Ola Hansson, s. 186 f och s. 202.

⁹⁴ Ola Hansson i recension av Strindbergs *Giftas II*, *Framåt* 1886:42.

⁹⁵ Weidel 1985, s. 202.

⁹⁶ Alma Cleve, *Om romanen som estetisk konstform*. Stockholm 1899, och Alma Cleve, *Populärfilosofiska synpunkter ur modern svensk diktning*. Stockholm 1901.

⁹⁷ [Alma Cleve], *Kärlek. En afhandling i dramatisk form om äktenskapet och det sedliga lifvet. Med ett företal af Erna Carlmin*. Stockholm 1893. Berättelser. Stockholm 1897, *Eva Sten* Stockholm 1896 och *Ebb och flod*. Stockholm 1898. Hon gick även in i den stora debatt som utlöstes av Ellen Keys Missbrukad kvinnokraft med broschyren *En protest med anledning af Ellen Keys föredrag i kvinnofrågan*. Stockholm 1896.

Modernitet och reaktion på kvinnokrav

⁹⁸ *Rummet vidgas. Kvinnors väg ut i offentligheten ca 1880–1940*. Stockholm

2002. I inledningen påpekas att det ofta handlade om nya nischer då kvinnor skulle etablera sig på arbetsmarknaden.

⁹⁹ Arping 2002, s. 34.

¹⁰⁰ Ulla Wikander, *Kvinnoarbete i Europa 1789-1950. Genus, makt och arbetsdelning*. Stockholm 1999.

¹⁰¹ Eva Heggstad, *Fängen och fri. 1880-talets svenska kvinnliga författare om hemmet, yrkeslivet och konstnärskapet*. Uppsala 1991, s. 108ff.

¹⁰² Ett stort projekt ”Formering för offentlighet” med teoretisk utgångspunkt hos Bourdieus och Habermas har pågått under ungefär samma tid som jag genomfört min forskning. I ett delprojekt har Boel Englund och Lena Kärelund behandlat 21 kvinnliga kritiker mellan 1880–1920. Min text var skriven så jag har tyvärr inte kunnat förhålla mig aktivt till deras resultat som publicerades i *Rätten till ordet. En kollektivbiografi över skrivande Stockholmskvinnor 1880–1920*. Stockholm 2008. Men det har visat sig att vi haft olika betoningar och våra framställningar kompletterar varandra även om några av kvinnorna figurerar i båda studierna. De skriver ”Vi intresserar oss framför allt för det faktum att kvinnorna skrev, inte i första hand vad de skrev”, s. 9.

¹⁰³ Christina Florin, *Kampen om katedern. Feminiserings- och professionaliseringsprocesser inom den svenska folkskolans lärarkår 1860–1906*. Umeå 1987. En översikt och hänvisning till annan relevant litteratur finns i Renée Frangeurs *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna. Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige*. Lund 1998, s. 40ff.

¹⁰⁴ Pierre Bourdieu, *The Rules of Art. Genesis and Structure of the Literary Field*. (Originalupplaga 1992). Översättning Susan Emanuel. Cambridge 1996, för en klagörande sammanfattning, se Donald Broady ”Inledning: en verktygslåda för studier av fält”, s. 11–26 i *Kulturens fält. En antologi*. Donald Broady (red.). Göteborg 1998.

¹⁰⁵ Gedin 2004, s. 120-125.

¹⁰⁶ Gedin 2004, s. 253.

¹⁰⁷ Gedin 2004, s. 164ff, s. 173.

¹⁰⁸ Gedin 2004, s. 365.

¹⁰⁹ Gedin 2004, s. 361.

¹¹⁰ Gedin 2004, s. 366ff.

- ¹¹¹ Cohen 1999, s. 112.
- ¹¹² Cohen 1999, s. 32ff.
- ¹¹³ Naomi Schor, *George Sand and Idealism*. New York 1993, s. 202ff där Schor redogör för hur Sand i brev diskuterade sin estetik med Flaubert, s. 112ff, om det dubbla tilltalet. I de nordiska kvinnobiblioteken var Sand en av de författare som man hade flest verk av trots att inte många titlar fanns översatta. Många av de borgerliga kvinnorna som använde biblioteken läste den litteratur som intresserade dem på originalspråk.
- ¹¹⁴ Cohen 1999, s. 108.
- ¹¹⁵ Georg Brandes, *Samlede Skrifter*. 12. Kjøbenhavn 1902. Båda förorden ingår här, citatet s. 58
- ¹¹⁶ Asbjørn Aarseth, ”Det moderne gjenombrudd – et periodbegrep og dets ideologiske basis” i *The Modern Breakthrough in Scandinavian Literature 1870–1905*. IASS XVI, Göteborg 1986, skriver ”Politikk hadde for Brandes ikke noe å gjøre med velgeroppslutning og demokrati; derimot betonte han ledelse, viljestyrke og konsekvens”, s. 520.
- ¹¹⁷ I Claudia Lindéns avhandling är ett huvudsyfte att visa hur Key inspireras av Nietzsche, Lindén 2002, s. 153–165. Key uttryckte åsikter liknande Nietzsches redan innan hon kommit i kontakt med hans tänkande.
- ¹¹⁸ Debatten om *Missbrukad kvinnokraft* analyseras av Borgström 2008, s. 241–277 samt i ”Emancipation och evolution. Ellen Key och den villkorade kärleken”, s. 7–22 i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2004:3.
- ¹¹⁹ Lindén 2002, s. 46 och s. 94.
- ¹²⁰ Jag anger sidnummer i texten då alla inlägg är i *Svensk Tidskrift* 1893 och har en löpande sidnumrering.
- ¹²¹ Leijonhufvud 1923, s. 242ff.
- ¹²² Ellen Key, ”Om reaktionen mot qvinnofrågan” i *Revy i sociala och litterära frågor* 1886.
- ¹²³ Adlersparre ”Reaktionen mot det af qvinnofrågan framkallade äktenskaps-idealet”, *Dagny* 1887: 1, s. 20.
- ¹²⁴ Ellen Key, ”Torpedo under arken”, den text jag utgått från publicerades som en uppsats i *Henrik Ibsen. Festskrift i anledning af hans 70:de fødseldag* som redigerad av Gerhard Gran utgavs på Samtidens förlag 1898. Samma år

utgavs en något ändrad version i Keys egen *Tankebilder I. Kvinnorna livsbehov – individualitet*. Även den med titeln ”Torpedo under arken”, Några enstaka ord är utbytta, så varieras till exempel ordet ”blod” som i den tidigare versionen förekom rikligt. Den största förändringen består i ett inskjutet parti på närmare två sidor, sidorna 68 och 69, där Key, troligtvis som svar på Ibsens då aktuella uttalande att han inte verkat för kvinnosaken, inför en diskussion om ett äldre kvinnoideal och Ibsens projekt att genom ett nytt ideal förändra inte bara detta utan även mannen.

¹²⁵ Talet finns, troligtvis något omarbetat, publicerad under rubriken ”Ibsens individualism” i Keys *Tankebilder*, som utkom samma år. När Claudia Lindén och Ulla Manns behandlat Ibsenfejden har de uppfattat det som att talet överensstämmer med uppsatsen (Lindén 2002, 257-261, Manns 1997, 147-149). De båda aktuella texterna och de omnämnanden som sker i den samtida pressen tyder däremot på att talet mer överensstämmer med texten i ”Ibsens individualism”. I inledningen till *Tankebilder* gör Key en beskrivning av de uppsatser hon publicerar och hon skiljer då uppsatsen i festskriften från talet. I en not heter det ”De helt eller delvis redan offentliggjorda essayerna återfinnas i [...] Samtidens festskrift vid Ibsen-jubileet 1898; [...]. Dessutom har jag begagnat delar af några korta tidningsartiklar, samt det vid festen för Ibsen den 16 april 1898 hållna talet”.

¹²⁶ Henrik Ibsen, *Samlede verker. Hundreårsudgave bd. XV*, utg. v. Francis Bull, Halvdan Koht og D.A. Seip, 1930, s. 410 och s. 458.

¹²⁷ Två manuskript till artikeln finns i Alma Cleves arkiv, ”Manuskript. Kapsel 5”, Uppsala universitetsbibliotek.

¹²⁸ Gro Hagemann anser att förhållandet mellan offentligt och privat är något som genomsyrar hela sedlighetsdebatten, *Høydeskrekk. Kvinner og offentlighet*. Oslo 1994, s. 71-74.

¹²⁹ Stenberg ovan samt mer utförligt i 1999, s. 189-193.

¹³⁰ Koselleck 2004. s.198, samt Koselleck 2002.

¹³¹ De finns samlade i det över sjutusen sidor omfattande *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache*. Arbetet inledades 1967 och avslutades 1992 och där återfinns cirka 120 begrepp.

- 132 Koselleck 2004, s. 48ff.
- 133 Koselleck 2004, s. 65ff, citatet s. 81.
- 134 Koselleck 2004, om revolutionsbegreppet, s. 87-108.
- 135 Koselleck 2004, kapitlet ”Erfarenhetsrum’ och ’förväntningshorisont’: två historiska kategorier”, s. 165-195.
- 136 Manns 2005, s. 182f.
- 137 *Svensk Tidskrift* 1893, s. 371.
- 138 Werner Conte, ”Freiheit” i *Geschichtliche Grundbegriffe*. Band 2 1975, s. 538ff om begreppsmanipulationen, om modellerna s. 497ff
- 139 Conte 1975, s 526.
- 140 Bredsdorff 1973, s. 7f.
- 141 Lindén 2002, s. 301
- 142 Borgström 2008, s. 241-277.
- 143 Ellen Key, ”En förklaring”. *Svensk Tidskrift* 1893, citaten s. 436 och s. 438.
- 144 Key 1893, s. 458.
- 145 Key 1893, s. 452.
- 146 Inga Sanner, *Den segrande eros. Kärleksföreställningar från Emanuel Swedenborg till Poul Bjerre*. Nora 2003, s. 19-33.
- 147 Stenberg 1999, s. 196-214.
- 148 Key 1886, s. 74.
- 149 Borgström 2008, s. 276, samt se även Eva Borgström ”Emancipation och evolution. Ellen Key och den villkorade kärleken”, *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2004:3, s. 7-22.
- 150 Om hur Keys idéer kunde påverka unga kvinnor, se Beata Losman, *Kamp för ett nytt kvinnoliv*. Ellen Keys idéer och deras betydelse för sekelskiftets unga kvinnor. Stockholm 1980.
- 151 Se George L. Mosse, *Nationalism and Sexuality. Respectability and Abnormal Sexuality in Modern Europe*. New York 1985.
- 152 Asta Ekenvall, ”Eva Fryxell, darwinismen och kvinnofrågan”, s. 222-245. *Vetenskapens träd*. Stockholm 1974.
- 153 Lindén 2002, s. 240.
- 154 Joan Wallach Scott, *Only Paradoxes to Offer. French Feminists and the Rights of Man*. Cambridge, Mass. 1996.

- 155 Lidén 2002, s. 154.
- 156 Ulf Wittrock, ”Das neue Weib’ Kring sekelskiftets kvinnobild.” *Sammlaren* 1987, s. 21, se även Karin Johannisson, *Den mörka kontinenten. Kvinnan, medicinen och fin-de-siècle*. Stockholm 1994.
- 157 Sylvia Määttä, *Kön och revolution. Charlotte Perkin Gilmans feministiska utopier 1911–1916*. Nora 1997.
- 158 Lucy Bland, *Banishing the Beast. English Feminism and Sexual Morality 1885–1914*. London 1995, s. 73.
- 159 Fitzgerald 1993.
- 160 Fredrika Lagergren, ”Den strategiska egendomligheten – om Ellen Keys politiska filosofi” *Tidskrift för politisk filosofi* 2002:1, s. 39–59. Se även Borgström 2008.
- 161 Borgström 2008, s. 253.
- 162 Annika Ullman, *Stiftarinnegenerationen. Sofi Almquist, Anna Sandström, Anna Ahlström*. Stockholm 2004, s. 192ff.
- 163 Till exempel Kristine Fredriksen, som var ordförande för Dansk Kvinde-samfund, och Lagerlöfs översättarinna Ida Falbe Hansen som verkade inom portalfiguren Nathalie Zahles danska kvinnoskoleimperium, se Birgitte Posing, *Viljens styrke. Nathalie Zahle – En biografi om dannelse, køn og magtfuld-kommenhed*. Del 1 och 2. Köpenhamn 1992.
- 164 [Anna Sandström] *Realism i undervisningen*. Stockholm 1882, de kortare citaten s. 39, s. 95, s. 98 och det längre s. 97. Se även Sven Grauers, *Anna Sandström 1854–1931. En svensk reformpedagog*. Stockholm 1961.
- 165 Anna Sandström, Kvinnoarbete och kvinnolycka. Med anledning av Missbrukad kvinnokraft, av Ellen Key. Särtryck ur *Dagny* 1896:1 och 2 och Modern romantik och etik. Stockholm 1898. Särtryck ur *Dagny* 1898:15/16. Citaten hänvisas till efter särtrycken.
- 166 Ullman 2004 avläser detta i hennes brev till bland andra Ellen Key, s. 63-70.
- 167 Nordenstam 2001, s. 149.
- 168 Hilma Borelius, ”Livstrons religion I”, s. 118-126, ”Livstrons religion II”, *Dagny* 1906, s. 166–172.
- 169 Mathilda Roos, ”Höststormar”, s. 38-52 i *När vi började. Ungdomsminnen af svenska författare utgifna af Sveriges författarförening*. Stockholm 1902,

citaten s. 40, s. 50f och s. 51. Roos debuterade samma år 1881 med romanen *Marianne* och följetongen *Höststormar*.

¹⁷⁰ Sigrid Storckenfeldt, *Mathilda Roos. Lefnadsteckning, hämtad ur hennes bref och dagboksanteckningar*. Stockholm 1908, s. 17ff.

¹⁷¹ Eva Norlinder, ”’Socialismens blomma i lifvet’ Arbetarfrågan i Mathilda Roos senare produktion”. *Läsebok. En festskrift till Ulf Boëthius 2/12 1993*. Carina Lidström (red.). Stockholm 1993, s. 187-198.

¹⁷² Eva Borgstöm ”Erotisk språkförbistring. Om queera läckage i Mathilda Roos 1880-talsromaner” *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 2005:3, s. 67-88, samt Borgström 2008, se även Stenberg 1998, för hur Adlersparre reagerar då Roos går för nära gränser för ett förbjudet område – starka känslomässiga relationer mellan kvinnor.

¹⁷³ Mathilda Roos, *Skepp som förgås i stormen*. Stockholm 1896.

¹⁷⁴ Brev från Alexandra Gripenberg till Ellen Fries, daterat ”mars 1897” i Finska Litteratursällskapets arkiv, Helsingfors.

¹⁷⁵ Mathilda Roos, *Kvinna och man*. 1906 Kvinnokommittén af den 5:te februari, s. 18.

¹⁷⁶ Anna Maria Ursing, *Fantastiska fröknar. Studier av lärarinnegestalter i svensk skönlitteratur*. Eslöv 2004, s. 23 och s. 128.

¹⁷⁷ Mathilda Roos, *Hvit ljung*. Stockholm 1907, citaten s. 129, s. 130 och s. 394.

¹⁷⁸ Mathilda Roos, ”Kvinnans arbete för kvinnan”, s. 1-12, *Läsning för hemmet* 1891, XIII:2.

¹⁷⁹ Jansdotter 2004. Karin Lützen beskriver i *Byen tæmes. Kernefamilie, sociala reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*. Köpenhamn 1998, borgerliga kvinnor i Danmark som vid denna tid i liknande anda arbetade inom ”indre missionen”. Till skillnad från Jansdotter betonar hon dessa kristna kvinnors verksamhet främst som reglerande och normerande.

¹⁸⁰ Nordin Hennel 1981, s. 32ff, s. 45ff, s. 76ff om den nedsättande kritiken.

¹⁸¹ Nordin Hennel 1981, s. 58f, 88ff.

¹⁸² Nordin Hennel 1981, s. 130f.

¹⁸³ Nordin Hennel 1981, s. 131.

¹⁸⁴ *Encyclopedia of Aesthetic* 1998, uppslaget ”Tolstoy”.

¹⁸⁵ Alma Cleve, *Om romanen som estetisk konstform*. Stockholm 1899. Om Cleves estetiska idéer, se även Stenberg 2007. Alma Cleve gjorde även ett inlägg mot Ellen Key, En protest med anledning af Ellen Keys föredrag i kvinnofrågan. Stockholm 1896 samt en kritisk analys av ”Laura Marholms författarskap” i *Dagny* 1896:6.

¹⁸⁶ Monié 1985, citatet s. 95, s. 122ff.

¹⁸⁷ Vischer förs även till en grupp så kallade antiformalister som utifrån Kants idéer utvecklat symbolen som uttryck för en enhet av andlig och fysisk form. Denna ”empatins estetik” förstås som psykologisk då människan anses förse objekt med ett psykologiskt innehåll. Sådana objekt förmodas sedan kunna bringa i dagen det inre psykiska livet, se *Encyclopedia of Aesthetic*, 3, s. 86. Till denna riktning förs även Vischers son Robert samt Lotze, Johannes Volkert och Theodor Lipps. Påpekas kan att Vischer i *Encyclopedia of Aesthetic* inte fått ett eget uppslagsord utan verkar nästan helt bortglömd i den anglosaxiska historieskrivningen.

¹⁸⁸ Alma Cleve, *Populärfilosofiska synpunkter ur modern svensk diktning*. Stockholm 1901.

¹⁸⁹ Carl-Göran Heidegren, *Det moderna genombrottet i nordisk universitetsfilosofi 1860–1915*. Göteborg 2004, s. 112ff.

¹⁹⁰ Mats Persson, *Förnuftskampen. Vitalis Norström och idealismens kris*. Stockholm 1994, s. 145ff.

¹⁹¹ Persson 1994, s. 162.

¹⁹² Heidegren 2004, s. 426.

¹⁹³ Lindén 2002 ägnar ett helt kapitel åt att skildra detta, se till exempel s. 118.

¹⁹⁴ Sanner 2003, s. 79.

¹⁹⁵ Ola Fransson, *Harald Høffding. Försoningens filosof*. Göteborg 2001.

¹⁹⁶ Heidegren 2004, s. 122-126.

Kvinnor i folkbildning och arbetarrörelse

¹⁹⁷ Bernt Gustavsson, *Bildningens väg. Tre bildningsideal i svensk arbetarrörelse 1880–1930*. Stockholm 1991.

- 198 Gösta Vestlund, *Folkuppfostran, folkupplysning, folkbildning. Det svenska folkets bildningshistoria – en översikt*. Stockholm 1996.
- 199 Vestlund 1996, s. 66.
- 200 Föreningen ”Studenter och arbetares” program. *Studenter och arbetare 1894*. Stockholm 1894, s. 1.
- 201 Föreningen ”Studenter och arbetares” program. *Studenter och arbetare 1894*. Stockholm 1894, s. 8.
- 202 ”Kvinnan och den sociala frågan” Föredrag af Edv. Laurent hållet den 18 oktober 1896, *Studenter och arbetare 1898*. Stockholm, s. 30.
- 203 Alma Cleve, *Konstens popularisering. En framställning med anledning af diskussionen å Föreningen Studenter och arbetare d. 6 Nov. 1898*. Stockholm 1898, s. 7.
- 204 Föreningen för folkbibliotek och läsestugor. Protokollsbok 1900-25/9 03, 9. 3 1900 och 21.10 1901. Folkbildningsförbundets arkiv, A III, vol. 1 Protokoll.
- 205 Per Wästberg, *Axel Hirsch. Folkbildare och filantrop*. Stockholm, 2002, s. 246ff.
- 206 Wästberg 2002, s. 247 och s. 212.
- 207 Wästberg 2002, s. 233, se även Marika Hedin, *Ett liberalt dilemma. Ernst Beckman, Emilia Broomé, G. H. von Koch och den sociala frågan 1880–1930*. Stockholm 2002.
- 208 Wästberg 2002, s. 136-137.
- 209 Axel Hirsch, *Levande och bortgångna. Några minnesbilder från arbetsfält, släkt och vänkrets*. Stockholm 1943, s. 35.
- 210 Carl Lindhagen, *Memoarer I*. Stockholm 1936, s. 17.
- 211 Lindhagen, *Memoarer*, s. 75 och citatet nedan III, s. 445.
- 212 Lindhagen, *Memoarer II*, Stockholm 1937, s.181ff och 208ff.
- 213 Brev från Anna Lindhagen till Ellen Key, 6.1 1904.
- 214 Brev från Anna Lindhagen till Ellen Key, 18.11 1904.
- 215 Brev från Anna Lindhagen till Ellen Key, 6.1 1904.
- 216 *Samkväm för kvinnor från olika yrkesområden (Tolfternas samkväm) den 22 mars 1892 – 22 mars 1932*. Stockholm 1932. Anna Lindhagen svarade för s. 1-38 och den likaledes i folkbildningen starkt engagerade Natalia Frölander för s. 39-44. Citat från s. 3 och s. 7.

- 217 *Samkväm* s. 39-44.
- 218 *Samkväm* s. 10.
- 219 Ingrid Atlestam och Lisbeth Stenberg, *Männens bibliotek – en kvinnosak*. Göteborg 2003, om Maria Larsen s. 101-136.
- 220 Anna Lindhagen, *Vad vi tänkte. Minnen*. Stockholm 1941, s. 43.
- 221 Två stora volymer med teckningar av Carl Larsson gjorde ett djupt intryck. När hon 1916 var sjuk plockade hon fram H.C. Andersen innan hon fick kraft att åter närma sig verkligheten och kriget. Brev från Anna Lindhagen till Erik Hedén, 6.3 1916 i KB.
- 222 Avsnitten grundas på manuskript och tidningsklipp i Anna Lindhagens Arkiv, Stockholms stadsarkiv, samt Folkbildningsförbundets statistik.
- 223 Paulina Ljunggren Suokas, *Fabriksflickans bildning. Gerda Meyerson och Föreningen Hem för arbeterskor 1898–1923*. Högskolan i Borås 2005 (Magisteruppsats i Biblioteks- och informationsvetenskap 2005:4) s. 13f, om vandringsbiblioteken s. 30f.
- 224 Gerda Meyerson, *Port-Stina*. Berättelse. Stockholm 1893.
- 225 Hon utgav senare *Bara flickor. Dramatisk bagatell i tre akter*. Stockholm 1924. Pjäsen är verkligen en bagatell och ingick i serien Teater för skola och hem.
- 226 Ulf Boëthius, *När Nick Carter drevs på flykten. Kampen mot smutslitteraturen i Sverige 1908-1909*. Hedemora 1989, s. 172 och 181ff.
- 227 Lena Kåreland, *Gurli Linders barnbokskritik. Med en inledning om den svenska barnbokskritikens framväxt*. Stockholm 1977, s. 133.
- 228 Englund och Kåreland 2008, s. 137-174 i kapitlet ”Barnet som nisch” diskuterar denna strategi som även jag kunnat observera i det material jag studerat.
- 229 Kåreland 1977, s. 70ff. om inflytandet. Langbehn var viktig för framväxten av nationalismen i flera länder.
- 230 Kåreland 1977, s. 231.
- 231 *Folkbiblioteksbladet* 1904: 3, s. 79-84.
- 232 *Folkbiblioteksbladet* 1904:4, s. 91-94.
- 233 Protokoll för Styrelsen för Centralbyrån för bokförmedling, 29.11 1905.
- 234 Se Inger Hammar, *För freden och rösträtten. Kvinnorna och den svensk-norska unionens sista dagar*. Lund 2004.

- ²³⁵ *Folkbiblioteksbladet* 1905:3, s. 89-90.
- ²³⁶ *Folkbiblioteksbladet* 1904:1 Björnstjerne Björnson av Ebba Westberg, 1904:2 Gustaf Janson av S. Berg, 1904:3 Eliza Orzesko av Gerda Meyerson, 1904:4 och 1905:2 Rudyard Kipling I och II av Gustaf Stridsberg, 1905:3 Maxim Gorkij av Alfred Jensen, 1906:1 Henryk Sienkiewicz av Alfred Jensen.
- ²³⁷ Gerda Meyerson, "Eliza Orzesko" *Folkbiblioteksbladet* 1904:3, s. 77-79.
- ²³⁸ Hirsch om Strindberg, citaten; *Folkbiblioteksbladet* 1907:4, s. 175; 1904:4, s. 85; 1907:2, s. 90.
- ²³⁹ Se Protokoll för Styrelsen för Centralbyrån för bokförmiddling, 15.3 1910 och 18.10, 1910. Senare protokoll saknas så det går inte att se om man i fortsättningen tar upp titlar på detta noggranna sätt. I pressen bevakades dock urvalet. I en artikel angreps "En märklig censur" som besvarades i *Aftonningen* 13.12.1910.
- ²⁴⁰ Hirsch om Gustaf af Geijerstam *Folkbiblioteksbladet* 1904:4, s. 86, om Heidenstam 1907:2, s. 88.
- ²⁴¹ Hirsch om Sophie Elkan *Folkbiblioteksbladet* 1904:4, s.89, om Selma Lagerlöf 1907:4, s. 180.
- ²⁴² Hirsch *Folkbiblioteksbladet* 1907:2, s. 88f.
- ²⁴³ Hirsch *Folkbiblioteksbladet* 1906:2, s. 68.
- ²⁴⁴ E.H. Thörnberg, "Ellen Key om folkbildningsarbetet", *Folkbiblioteksbladet* 1906:4, s. 135-137.
- ²⁴⁵ Atlestam och Stenberg 2003, s. 60ff.
- ²⁴⁶ Boëthius 1989, s. 134.
- ²⁴⁷ Boëthius 1989, s. 116ff.
- ²⁴⁸ Boëthius 1989, s. 220ff.
- ²⁴⁹ Berit Larsson, *Ljus och upplysning äfven för qvinnan. Kvinnors medborgarbildning i den svenska folkhögskolan 1868–1918*. Göteborg 1997, s. 152.
- ²⁵⁰ Larsson 1997, s. 143.
- ²⁵¹ Larsson 1997, s. 122ff, citatet s. 129.
- ²⁵² Larsson 1997, s. 143f, s. 131ff, sista citatet s. 131.
- ²⁵³ Se till exempel Boel Hackman, *Om Elin Wägner*, Stockholm 2005, s. 50ff om Elin Wägners deltagande i denna och andra debatter.
- ²⁵⁴ Se Hulda Flood, *Den socialdemokratiska kvinnorörelsen i Sverige*. Stock-

holm 1960, s. 51-58 för mer om bakgrunden och utvecklingen av *Morgonbris*.

²⁵⁵ Anne-Marie Lindgren och Marika Lindgren Åsbrink, *Systrar, kamrater!*

Arbetarrörelsens kvinnliga pionjärer. Stockholm 2007, s. 23.

²⁵⁶ *Morgonbris*, 1907:1 och 2. Redan året dessförinnan 1906:2 fanns en arti-

kel i ämnet "Arbetarhemmets litteratur" av Wilhelm Jansson, Berlin. Jansson

varnar för den typ av press som skriver vad som passar annonsörerna och för

fram arbetarpressen som ett alternativ. Kvinnor är de flitigaste romanläsarna

och utmålas av Jansson som offer: "Driftiga förläggare förstå här sprida de

snuskigaste alster, som kunna frambringas på tryckpress." Han anser dock att

striden mot "'struntlitteraturen' måste börjas hos barnen". Han rekommenderar

goda sagor som Andersens, tipsar om att lärare i Tyskland gjort urvalslistor

och anser att det är viktigt att sprida andliga storverk på ett systematiskt sätt

bland arbetarna. Jansson slutar med att kvinnorna här har en stor uppgift.

²⁵⁷ Brev till Ellen Key från Fredrik Ström, Halmstad 28.1 1902.

²⁵⁸ Brev till Ellen Key från Fredrik Ström, 7.6 1902 och 16.9 1902.

²⁵⁹ Brev från Ellen Key till Fredrik Ström, Karlstad, nov 1905. Göteborgs

universitetsbibliotek

²⁶⁰ *Morgonbris*, 1907:3 om Leon Larsson, 1908:6 om von Melsted.

²⁶¹ *Morgonbris*, 1909:6 och 7.

²⁶² Axel Uhlén 1964, *Arbetardiktningens pionjärperiod 1885–1909*. Johannes-

hov 1964, om Ossiannilsson, s. 117-135, om efterföljarna s. 135ff.

²⁶³ Axel Uhlén 1964, om Menader s. 14-23, om tävlingarna s. 94-96.

²⁶⁴ *Tidens sångbok*. Stockholm 1974.

²⁶⁵ Brev från Anna Lindhagen till Ellen Key 28.11 1904.

²⁶⁶ I Anne-Marie Lindgren och Marika Lindgren Åsbrink 2007 ges Anna

Sterky en längre presentation, s. 106-145. Hennes inställning till Ellen Key

framgår dock inte explicit.

²⁶⁷ *Morgonbris* 1908:1, "Samvetsäktenskap och 'fri kärlek'" av "-n."

²⁶⁸ *Morgonbris* 1909:4, Signe Garling-Palmér "I solidaritetens tecken".

²⁶⁹ *Morgonbris* 1909:9, Julia Ström "Kvinnor och religion".

²⁷⁰ *Morgonbris* 1909:10.

²⁷¹ Christina Carlsson Wetterberg, "Penningen, kärleken och makten. Frida Stéenhoffs feministiska alternativ", s. 80-102 i *Det evigt kvinnliga. En historia*

om förändring. Ulla Wikander (red.). Stockholm 1994.

- 272 [Frida Stéenhoff] 1903, Harold Gote, *Feminismens moral. Föredrag hållit i Sundsvall den 30 juni 1903*. Stockholm 1903.
- 273 [Frida Stéenhoff] 1902, *Det heliga arvet. Berättelse af Harold Gote*. Stockholm.
- 274 [Frida Stéenhoff] Harold Gote *Det nya folket*. Stockholm 1910, s. 23.
- 275 Brev från Ellen Key till Maria Larsen, 18.10 1903.
- 276 Brev från Maria Larsen till Ellen Key, 11.1 1903.
- 277 Brev från Maria Larsen till Ellen Key, 23.9 1904.
- 278 Brev från Maria Larsen till Ellen Key, 9.12 1904.
- 279 Atlestam och Stenberg 2003, s. 194.
- 280 Brev från Ellen Key till Maria Larsen, 13.8 1918.
- 281 Brev från Maria Larsen till Anna Lenah Elgström, 13.12 1928.
- 282 Atlestam och Stenberg 2003, s. 125f.
- 283 Jonathan Freedman, *The Temple of Culture. Assimilation and Anti-Semitism in Literary Anglo-America*. Oxford 2000.
- 284 Wästberg 2002, s. 188 och s. 226.
- 285 Wästberg 2002, s. 250.
- 286 Wästberg 2002, s. 355f.
- 287 Ljunggren Suokas 2005, s. 38f och Kerstin Norlander, ”Den kollektiva husmoderligheten. Södra KFUK och fabriksarbeterskorna i Stockholm 1887–1930”. *På tröskeln till välfärden. Vägörensformer och arenor i Norden 1800–1930*. Marja Taussi Sjöberg och Tinne Vammen (red.). Stockholm 1995, s. 105ff.
- 288 Gerda Meyerson, *Världens ljus. Tankar om Jesus och hans lära. Brev till en judisk väninna*. Stockholm 1908.
- 289 Wisselgren 2000, s. 273ff.

Den nya kvinnan och litteraturen kring år 1900

- 290 För en vidare översikt se, Englund och Kåreland 2008, kapitlet ”Det tryckta ordets offentlighet breddas”.
- 291 Gunilla Lundström ”En värld i rubriker och bilder (1897-1919)”, *Den*

svenska pressens historia III, s. 26f, s. 49 och s. 65.

²⁹² Gerda Meyerson, ”Kvinnlig polistjänst”, *Stockholms Dagblad*, 8.11 1909.

²⁹³ Birgitta Ney, *Reporter i rörelse. Lotten Ekman i dagspressen vid förra sekel-skiftet*. Nora 1999, s. 44ff.

²⁹⁴ Artiklarna var införda i *Stockholms Dagblad* under rubriken ”’Den nya kvinnan’ i litteraturen” I-V, söndagen den 26 september, fredagen den 8 oktober, tisdagen den 12 oktober, fredagen den 12 november och torsdagen den 2 december 1909.

²⁹⁵ Citaten i artikeln återfinns i boken på s. 204.

²⁹⁶ Referat av mötet i *Stockholms Dagblad* söndagen den 7 november 1909. Jane Gernandt-Claine gjorde även ett inlägg i debatten genom en dialog som under rubriken ”Den nya kvinnan” publicerades i *Stockholms Dagblad* söndagen den 28 november.

²⁹⁷ Marika Cederström, ”Dagens text: Ett ord i all blygsamhet”, *Dagens Nyheter* 14.11 1909.

²⁹⁸ Alexandra Gripenberg, *Berättelser af Ringa*. Helsingfors 1877. Strån. *Skizzer af Aarne*. Helsingfors 1884. *I tättnande led*. Af Aarne. Helsingfors 1886.

²⁹⁹ Arne Toftegaard Pederson, *Det marginaliserede gennembrud. Tre moderne svensksprogede romaner fra 1880ernes Finland*. Åbo 2002. Om Gripenbergs internationella insatser och hennes eget stora verk Reformarbetet till förbättrande af kvinnans ställning. 1-3. Helsingfors 1893 – 1903, se Wikander 2006. Om hennes vänskap med Toini Topelius, se Stenberg 2007.

³⁰⁰ *Stockholms Dagblad*, tisdagen den 28 december. Det öppna brevet var dock undertecknat ”Finland, Helsingfors den 22 dec. 1909”.

³⁰¹ Annie Åkerhielm, *Stockholms Dagblad*, 2.1 1910.

³⁰² Klara Johanson, *Stockholms Dagblad*, 18.11 1909.

³⁰³ Brev från Jane Gernandt-Claine till Klara Johansson 19.11 1909, KB.

³⁰⁴ [Lotten Ekman] Nitouche, *Stockholms Dagblad*, 31.12 1909.

³⁰⁵ Anna Lindhagen, ”Hur har den moderna kvinnan tänkts?”, *Social-Demokraten* 15. 1 1910.

³⁰⁶ Ronny Ambjörnsson, *Det okända landet. Tre studier om svenska utopister*. Stockholm 1981, s. 183ff, citatet s. 188.

³⁰⁷ Yvonne Hirdman, *Att lägga livet till rätta – studier i svensk folkhemspolitik*.

Stockholm 1989, s. 62-81, citatet s. 78.

³⁰⁸ Kaj Svensson, "Efterskrift" till facsimilutgåva av *Slutliqvid med Sveriges lag*, i fyra böcker uppgjord af Nils Nilsson, Arbetskarl. 1978, s. I och XXIXf.

³⁰⁹ *Publicistsklubbens porträttmatrikel 1952*. Biografiska uppgifter om Publicistsklubbens medlemmar. Stockholm 1952, s. 379.

³¹⁰ Bibi Jonsson, "Annie Åkerhielm – Nazist och feminist", *I ordets smedja. Festskrift till Per Rydén*. Stockholm 2002. Om Åkerhielm, se även Claes Ahlund, "Krig och kultur i konservativ och radikal belysning. Annie Åkerhielm och Frida Stéenhoff från sekelskiftet till första världskriget", s. 97-150, *Samlaren* 2005.

³¹¹ Annie Quiding, *Bröderna*. Stockholm 1901, s. 81ff, citatet från slutet s. 102.

³¹² Annie Quiding, *En droppe ur hafvet*. Roman. Stockholm 1900 (Iduns romanbibliotek XXI)

³¹³ Annie Åkerhielm, *Den sofvande staden. Nutidsroman*. Stockholm 1913.

³¹⁴ Annie Åkerhielm, *Antidemokratiska stämningsstunder*. Stockholm 1917, s. 19.

³¹⁵ Annie Åkerhielm, *Ödets man. Några tankar om Hitler och hans folk*. Stockholm 1938.

³¹⁶ Hjalmar Söderberg, *Gertrud. Skrifter. 2*. Stockholm 1969, s. 103f, de övriga citaten s. 115, s. 111 och s. 117.

³¹⁷ Ernst Didring, *Högt spel. Skådespel i tre akter*. Stockholm 1909.

³¹⁸ Henning von Melsted, *Milla. Roman*. Stockholm 1907.

³¹⁹ Kristina Fjelkestam, *Ungkarlsflickor, kamrathustrur och manhaftiga lesbianer. Modernitetens litterära gestalter i mellankrigstidens Sverige*. Stockholm 2002, s.132f. Elin Wägner, *Norrtullsligan*. Stockholm 1908.

³²⁰ Hackman 2005, s. 41-50, Heggstad 1991, s. 113ff.

³²¹ Karl Lindqvist, *Individ, grupp, gemenskap. Studier i de unga tiotalisternas litteratur*. Uppsala 1980.

³²² Se Hans Hanner, "Fem brev från en romanfabrikantska – eller en fager tärna med ett hjerta af renaste guld?" *Dikten som mötesplats. Festskrift till Eva Lilja*. Sissel Furseth, Lisbeth Stenberg (red.), Göteborg 2008.

³²³ [Frida Stéenhoff] 1902, *Det heliga arvet*. Berättelse af Harold Gote. Stockholm 1902.

³²⁴ Ett tack till Karin Lindeqvist som stått för iakttagelsen att mannen här

kan ses som den passiva parten.

³²⁵ Fanny Norrman, *Brita från Österby*. Stockholm 1904. Fanny Norrman gifte sig Alving och blev mor till Barbro Alving.

³²⁶ Jane Gernandt-Claines *Lifsmakter*. Berättelse. Stockholm 1908, s. 206.

³²⁷ Marika Cederström, *Det röda inslaget*. Stockholm 1907, s. 58. Marika Stiernstedts liv och position på det litterära fältet har nyligen tagits upp i Margareta Fahlgrens *Spegling i en skärva. Kring Marika Stiernstedts författarliv*. Stockholm 1999, och i Lisbeth Larssons *Sanning och konsekvens. Marika Stiernstedt, Ludvig Nordström och de biografiska berättelserna*. Stockholm 2001.

³²⁸ Under pseudonymen Erna Carlmin utgav Alma Cleve *Kärlek. En afhandling i dramatisk form om äktenskapet och det sedliga lifvet*. Stockholm 1893.

³²⁹ *Tidskrift för hemmet* 1875:1, s. 18-31, 1875:2, s. 115-131 och s. 126.

³³⁰ Gilbert 1997, s. 140-181.

³³¹ Adlersparre 1882, s. 30.

³³² Talia Schaffer, *The Forgotten Female Aesthetes. Literary Culture in Late-Victorian England*. Charlottesville 2000.

³³³ Se Jane Gernandt-Claine tidiga texter samt i *Syner i natten och andra noveller*. Stockholm 1908, och *Det främmande landet. En novellsamling*. Stockholm 1909, samt diktsamlingen *Till Afrodite* 1910.

³³⁴ Stina Nicklasson, *Högerns kvinnor. Problem och resurs för Allmänna valmansförbundet 1900-1936/1937*. Uppsala 1992, s. 53. Se även Sif Bokholm, *I otakt med tiden. Om rösträttsmotstånd, antipacifism och nazism bland svenska kvinnor*. Stockholm 2008.

³³⁵ Den allmänna beskrivningen ur Nicklasson 1992, och om kontakten med Adlersparre kompletterande i Stina Nicklasson, *Kvinnors väg till fullvärdigt medborgarskap. Pionjärer för moderat politik*. Stockholm 1997.

Kampen om nationen

³³⁶ Christer Jacobson, *På väg mot tiotalet. Två studier*. Uppsala 1961, s. 118.

³³⁷ Bernt Schiller, *Storstrejken 1909. Förhistoria och orsaker*. Göteborg 1967,

utgör grunden för min skildring av konflikten.

³³⁸ Lars Wolf, *Tigande diktare? En studie kring litterära reaktioner på 1909 års storstrejk*. Uppsala 1975, s. 24.

³³⁹ Schiller 1967, s. 72.

³⁴⁰ Wolf 1975, s. 33ff (citatet ur Linder *Fyra decennier av 1900-talet*, s. 9).

³⁴¹ Erik Hedén, *Tiden* 1909, s. 126-127.

³⁴² *Svenska Dagbladet* 15, 17 och 18 januari 1910.

³⁴³ Wolf 1975, s. 49.

³⁴⁴ *Socialdemokraten* 29.1 och 2.2 1910.

³⁴⁵ Wolf 1975, s. 301.

³⁴⁶ Margaretha Fahlgren, *Litteraturkritiker i arbetarrörelsen. En studie i Erik Hedéns dagskritik 1909–1925*. Uppsala 1981, citaten s. 136, s. 148 och s. 149.

³⁴⁷ Erik Hedén, ”Smutslitteraturen åter i uppblomstring”, *Socialdemokraten* 4.5 1910.

³⁴⁸ Boëthius 1989, s. 267ff.

³⁴⁹ Boëthius 1989, s. 173.

³⁵⁰ Boëthius 1989, s. 279.

³⁵¹ Erik Hedén, *Eros och Polemos*. Stockholm 1916, s.16.

³⁵² *Dagny* 1909:32, 2 september, s. 380 ”Kvinnornas hemställan”.

³⁵³ Se flera inlägg om detta i *Dagny* till exempel 1909 s. 418f.

³⁵⁴ *Dagny* 1909:35, s. 409. Emilia Broomé anförande: ”Hvad kunna kvinnorna göra i den sociala striden?” publicerades i numret efter referatet.

³⁵⁵ *Dagny* 1909:34, referatet av diskussionen, s. 401, om resolutionen s. 402.

³⁵⁶ *Dagny* 1909, s. 422-426. Om den fortsatta kampen i sedlighetsfrågan, se Levin 1994.

³⁵⁷ Josefin Rönnbäck, *Politikens genusgränser. Den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902–1921*. Stockholm 2004, exempelvis s. 256.

³⁵⁸ Kjell Östberg, ”Krig och fred i svensk kvinnorörelse”, i *Kvinnor mot kvinnor. Om systerskapets svårigheter*. Christina Florin, Lena Sommestad och Ulla Wikander (red.). Stockholm 1999, s. 43.

³⁵⁹ Läs mer om rösträttsrörelsen på Kvinnohistoriska samlingarnas portal: www.ub.gu/kvinn/rostratt och Christina Florin, *Kvinnor får röst. Kön, känslor och politisk kultur i kvinnornas rösträttsrörelse*. Stockholm 2006, samt Gunnell

Karlsson, *Från broderskap till systemskap. Det socialdemokratiska kvinnoförbundets kamp för inflytande och makt i SAP*. Lund 1996.

³⁶⁰ Heggestad 1991 och *En bättre och lyckligare värld. Kvinnliga författares utopiska visioner 1850–1950*. Stockholm 2003.

³⁶¹ Lisbeth Stenberg, ”Nationen som hem. Idyll, utopi och reella kontradiktioner i Selma Lagerlöfs ’Jerusalem’”, i *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 1995:3/4, s. 46-69.

³⁶² Oscar Levertin, *Svenska Dagbladet* 30.11 1901.

³⁶³ Erland Lagerroth, *Landskap och natur i Gösta Berlings saga och Nils Holgersson*. Stockholm 1958.

³⁶⁴ Björn Meidal, *Från profet till folktribun. Strindberg och Strindbergsfejden 1911–1912*. Stockholm 1982, s. 31 om begreppet.

³⁶⁵ Meidal 1982, s. 61 och s. 118.

³⁶⁶ Meidal 1982, s. 45ff.

³⁶⁷ Meidal 1982, s.123.

³⁶⁸ Meidal 1982, citatet s. 135, s. 143 och 147 samt s. 150f.

³⁶⁹ Sven-Bertil Jansson, *Den uppkäufige såningsmannen. Johan L. Saxon och hans tid*. Stockholm 2005, s. 287f.

³⁷⁰ Meidal 1982, s. 224.

³⁷¹ Meidal 1982, s. 207ff.

³⁷² Meidal 1982, s. 252.

³⁷³ *Morgonbris* 1911, majnummer.

³⁷⁴ Fredrik Ström, *Min ungdoms strider. Memoarer*. Stockholm 1940, s. 322-

³⁷⁷ Om Keys reaktioner, se till exempel s. 384.

³⁷⁵ George L. Mosse, *The Image of Men. The Creation of Modern Masculinity*. New York 1996. Detta är temat för boken, se särskilt inledning och avslutning.

³⁷⁶ Mosse 1996, s.107-132.

³⁷⁷ R.W. Connell, *Maskuliniteter*. Göteborg 1996, citatet s. 57.

³⁷⁸ En presentation av Mosses gärning finns i inledningen till *What History Tells. George L. Mosse and the Culture of Modern Europe*. Stanley G. Payne, David J. Sorkin och John S. Tortorice (eds.). Madison 2004.

³⁷⁹ Mosse 1999, min presentation hämtad från inledningen, citatet s. xi.

- 380 Håkan Blomqvist, *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen*. Stockholm 2006, s. 24f. Se även Håkan Blomqvist, *Socialdemokrat och antisemit? Den dolda historien om Arthur Engberg*. Stockholm 2001.
- 381 Blomqvist 2006, slutkapitlet, citaten s. 384 och s. 381.
- 382 Blomqvist 2006, s. 105–120, citaten s. 108 och s. 119.
- 383 Blomqvist 2006, kapitel 1, s. 29 med flera.
- 384 Blomqvist 2006, s. 383f.
- 385 Per Sundgren, *Kulturen och arbetarrörelsen. Kulturpolitiska strävanden från August Palm till Tage Erlander*. Stockholm 2007, s. 358.
- 386 Sundgren 2007, s. 354.
- 387 Sundgren 2007, s. 194f.
- 388 George Mosse, *Nationalism and Sexuality. Respectability and Abnormal Sexuality in Modern Europe*. New York 1985.
- 389 Lennart Leopold, *Skönhetsdyrkare och socialdemokrat. Studier i Bengt Lidforss litteraturkritiska gärning*. Hedemora 2001.
- 390 Leopold 2001, citatet s. 227, s. 237 om komplementariteten, om Key s.115ff.
- 391 Mayre Lehtilä-Olsson, K G Ossiannilsson och arbetarrörelsen. *En studie i ideologisk konfrontation*. Göteborg 1982, citatet s. 28.
- 392 Lehtilä-Olsson 1982, s. 67 om Kjellen, s. 47 och s. 110ff om nationalsocialismen.
- 393 Lehtilä-Olsson 1982, citaten s. 126f om Ström och Hedén s. 163.
- 394 Lehtilä-Olsson 1982, s. 99f.
- 395 Leopold 2001, s. 21ff. Lidforss som homosexuell behandlas i *Sympatiens hemlighetsfulla makt. Stockholms homosexuella 1860–1960*. Göran Söderström (red.). Stockholm 1999, s. 390ff.
- 396 Se till exempel Eve Kosofsky Sedgwick, *Epistemology of the Closet*. Berkeley 1990, och om homosocialiteten till exempel Eve Kosofsky Sedgwick, *Between Men: English Literature and Male Homosocial Desire*. New York 1985.
- 397 Arne Nilsson, ”Forskning om homosexualitet som mansforskning”, s. 171-181, i *Rädd att falla. Studier i manlighet*. Stockholm 1998.
- 398 Lars M. Andersson, *En jude är en jude är en jude... Representationer av ”juden” i svensk skämtpress omkring 1900–1930*. Lund 2000.

- 399 Andersson 2000, s. 51ff.
- 400 Andersson 2000, citaten s. 23f och s. 25.
- 401 Jansson 2005, s. 244-258.
- 402 Persson 1994, s. 344ff och s. 296.
- 403 Vitalis Norström, *Masskultur*. Stockholm 1910, s. 8.
- 404 Persson 1994, s. 276
- 405 Persson 1994, s. 279f.
- 406 Persson 1994, 332ff.
- 407 *Folkbiblioteksbladet* 1907:4 s. 175 och 1907:2 s. 90.
- 408 Lindén 2002, s. 138-145.
- 409 Eva Borgström, ”Perversitetens hydra. En queerläsning av Svarta Fanor”, *Det gäckande könet. Strindberg och genusteori*. Anna Cavallin och Anna Westerstahl Stenport (red.), Eslöv 2006.
- 410 Stenberg 1999, s. 177-196, se även Margareta Fahlgrens *Kvinnans ekvation. Kön, makt och rationalitet i Strindbergs författarskap*. Stockholm 1994, som jag delvis utgår från.
- 411 Borgström 2008, till exempel s. 210.
- 412 Leila J Rupp, *A Desired Past. A Short History of Same-Sex Love in America*. Chicago 1999, visar att kvinnor som delade ett hem i USA inte ens på 1950-talet ville kännas vid en identitet som lesbisk. Troligtvis är förhållandet i Sverige det samma. De negativa bilder av lesbiska som dominerade inom både sexologi och skönlitteratur började inte på allvar att brytas förrän på 1970-talet, se Karin Lindeqvist till exempel ”Kärlekens absolut. Eva Alexandersons Kontradans och 1960-talets homosexualitetsdiskurs”, *lambda nordica* 2002:2, s. 6-20.
- 413 Jansson 2005, citaten s. 289 och s. 288.
- 414 Jansson 2005, s. 259ff.
- 415 Stenberg 1995.
- 416 För en mer ingående diskussion, se Stenberg 2001.
- 417 Det är bland annat nätverk som blir synliga i Carina Burmans biografi över Klara Johanson, *K.J. En biografi över Klara Johanson*. Stockholm 2007.
- 418 Lillian Faderman, *To Believe in Women. What Lesbians have done for America – A History*. Boston 1999. Även Martha Vicinus forskning visar detta, till exempel nu senast *Intimate Friends. Women who loved women 1778–1928*. Chicago 2004.

- ⁴¹⁹ Sven Widmalm 1998, ”På estraden. Vetenskapliga högtider kring sekel-skiftet 1900”, *Eliterna som abdikerade*. Anders Björnsson och Peter Luthersson (red.), s. 106, se även, *Vetenskapsbärarna. Naturvetenskapen i det svenska samhället, 1880–1950*. Sven Widmalm (red.). Hedemora 1999.
- ⁴²⁰ Referatet ur *Stockholms Dagblad* 12 december 1909. Ingmar Lundkvist, *Kulturprosten. Torsten Fogelqvist som DN-publicist och folkbildare*. Stockholm 2005. Om Fogelqvist, se även i Nils Runeby, *Dygd och vetande. Ur de bildades historia*. Stockholm 1995, s. 191 och s. 215ff.
- ⁴²¹ *Stockholms Dagblad* 12 december 1909.
- ⁴²² Ingrid Svensson, *Klara Johanson som kritiker*. Uppsala 1997, s. 45. Se även Ingrid Svensson, ”Klara Johansson som kritiker”, *lambda nordica* 2007:4, s. 11-37.
- ⁴²³ Klara Johanson, ”Till sextioårsdagen” *Stockholms Dagblad* 11.12 1909.
- ⁴²⁴ *Stockholms Dagblad* 22 december 1909.
- ⁴²⁵ *Stockholms Dagblad* 12 december 1909, samt redogörelsen för festen dagen därpå.
- ⁴²⁶ Rönnbäck 2004, s. 211ff.
- ⁴²⁷ Selma Lagerlöf, *Hem och stat. Föredrag vid Rösträttskongressen den 13 juni 1911*. Stockholm 1911.
- ⁴²⁸ Manns 1997, s. 102ff, citatet s. 105
- ⁴²⁹ Wikander 1999, s. 133ff.
- ⁴³⁰ Rönnbäck 2004, s. 211ff och s. 49.
- ⁴³¹ Runeby 1995, kapitlet ”Excelsior”.
- ⁴³² Sten O. Karlsson, *Det intelligenta samhället. En omtolkning av socialdemokratins idéhistoria*. Stockholm 2001, citatet s. 322.
- ⁴³³ Karlsson 2001, s. 322.
- ⁴³⁴ Karlsson 2001, citaten s. 467, s. 469 och s. 472.

Emancipation och litteratur

- ⁴³⁵ Stina Hansson, *Från Hercules till Swea. Den litterära textens förändringar*. Göteborg 2000.

⁴³⁶ För en längre framställning av detta, se Lisbeth Stenberg, ”Med eller utan intresse. Kvinnor, Kant och kanon”, *Den litterära textens förändringar. Studier tillägnade Stina Hansson*. Stefan Ekman, Mats Malm och Lisbeth Stenberg (red.), Eslöv, 2007, s. 391-402.

⁴³⁷ *Encyclopedia of Aesthetics* 1998, uppslagen ”Morality and Aesthetics” och ”Tolstoy”.

⁴³⁸ Albert Nilsson, *Guyaus estetik. En kritisk studie*. 2 uppl. Lund 1919.

⁴³⁹ Guyau har av Frank J.W. Harding, i Jean-Marie Guyau (1854-1888), *Aesthetican and Sociologist. A Study of his Aesthetic Theory and Critical Practice*, Genève 1973, förutom med Tolstoj jämförts med Matthew Arnold och John Ruskin (1819-1900). I en fransk tradition av ’fraternité’ nämner Harding även George Sand, s. 103–128. Harding drar några linjer framåt i tiden utan att hävda direkta samband. Det gäller särskilt de idéer som finns hos Guyau om vikten av att hos barn utveckla inte bara fysiska och intellektuella, utan även estetiska behov. Likheter finns med Maxim Gorkij och George Lukás inom en marxistisk tradition och I.A. Richards och gruppen kring honom i USA.

⁴⁴⁰ Jean Marie Guyau, *Framtidens irreligion. En sociologisk studie*. Urval och öfversättning af Leonard Dal. Stockholm 1907.

⁴⁴¹ Bengt Landgren, ”Konsolideringens tid 1920-1946” i Claes Ahlund och Bengt Landgren, *Från etableringsfas till konsolidering. Svensk akademisk litteraturundervisning 1890–1946*. Uppsala 2003, s. 291ff.

⁴⁴² Hegel, G.W., *Innledning til estetikken*. Översatt og med forord og efterord av Steinar Mathisen. Oslo 1986, se till exempel s.125.

⁴⁴³ När Vitalis Norström gick till angrepp mot Key visade det att ledande män inom kulturen förenade sig med kvinnorna mot Key, Vitalis Norström, *Ellen Keys tredje rike. En studie öfver radikalismen*. Stockholm 1902, och Vitalis Norström, *Radikalismen ännu en gång. En replik till Ellen Key, Allen Vannérus, Hjalmar Branting m.fl.* Stockholm 1903.

⁴⁴⁴ *Nordisk kvinnolitteraturhistoria 1. I Guds namn*. Höganäs 1993.

⁴⁴⁵ Wikander 2006, s. 352f.

⁴⁴⁶ Hutcheon 2002, s. 14.

⁴⁴⁷ Sundgren 2007, s. 89-135.

⁴⁴⁸ Kerstin Rydbeck, *Nyktet läsning. Den svenska godtemplarrörelsen och littera-*

turen 1896–1925. Uppsala 1995.

⁴⁴⁹ Om subkulturerna finns en rik flora litteratur, mindre då om den populära litteraturen. Då Normal förlag nu utgivit några viktiga titlar har de försetts med intressanta, informativa kommentarer av Karin Lindeqvist, se till exempel ”Efterord”, *Vintervin* av Katherine V. Forrest. Stockholm 2005.

⁴⁵⁰ Nina Witoszek, ”Moral Community and the Crisis of the Enlightenment. Sweden and Germany in the 1920s and 1930s” i *Culture and Crisis. The Case of Germany and Sweden*. Nina Witoszek och Lars Trägårdh (eds.). New York 2002.

⁴⁵¹ *Encyclopedia of Aesthetics* 1998.

⁴⁵² Se till exempel Heggstad 2003. Det senare även behandlat av Borgström 2008.

⁴⁵³ Borgström, 2008, citaten s. 49 och s. 63, det senare hämtat från Bremers *Presidentens döttrar*.

⁴⁵⁴ Borgström 2008, s. 125 och s. 129 specifikt om kärleksbegreppet.

⁴⁵⁵ Bonnie Zimmerman, *The Safe Sea of Women. Lesbian Fiction 1969-1989*. Boston 1990. Karin Lindeqvist har i flera artiklar belyst betydelsen av fiktion för en ny positiv lesbisk identitet, Lindeqvist 2002 och ”Den där lilla... Charlie och inversionsdiskursen i *Ensamhetens brunn*, s. 7-25, *lambda nordica* 2006:3. 2006.



Källor och litteratur

OTRYCKT MATERIAL

Finska litteratursällskapets arkiv, Helsingfors
Alexandra Gripenbergs arkiv

Göteborgs universitetsbibliotek:
Fredrik Ströms arkiv H 134:101, Brev från Ellen Key till Fredrik Ström.

Kungliga biblioteket:
Brev till och från Sophie Adlersparre, Ellen Key, Anna Lindhagen, Mathilda Roos.

Lunds universitetsbibliotek:
LUB/284 Fryxell, E.A, efterlämnade papper ”Biografiska anteckningar om och af E.A. Fryxell mest rörande mitt författarskap”.

Riksarkivet, Stockholm:
RA/730046/30046.01 Folkbildningsförbundets arkiv (depå: Arninge, Marieberg).
RA/720319 Fryxellska samlingen (depå: Marieberg)

Stockholms stadsarkiv:
SSA/0571 Anna Lindhagens samling.

Uppsala universitetsbibliotek:
UUB/REA000136612 Eva Andreétta Fryxell.
UUB/REA000105659 Alma Cleve.

TRYCKT MATERIAL

- Aarseth, Asbjørn 1986, "Det moderne gjennombrudd – et periodbegrep og dets ideologiske basis", *The modern breakthrough in Scandinavian literature 1870–1905*. IASS XVI, Göteborg.
- [Adlersparre, Sophie] 1871, "Lif och dikt I: Ackorder av Lotten von Kræmer" i *Tidskrift för hemmet* 1871: 1, s. 53-62.
- Adlersparre, Sophie 1881, "Blick på några qvinnotyper i den nutida nordiska skönlitteraturen och den kritik den framkallat", i *Tidskrift för hemmet* 1881:6, s. 297-314
- Adlersparre, Sophie 1882, "Ännu något om det moraliska och estetiska intresset", s. 3-13 *Tidskrift för hemmet* 1882:1.
- Adlersparre, Sophie 1882, *Ibsens Gengangere ur etisk synpunkt. Föredrag hållet i Stockholm 1882*. Stockholm: J. Seligmann & K.
- Adlersparre, Sophie 1884, "Gift", s. 336-338, *Tidskrift för hemmet* 1884:6.
- Adlersparre, Sophie 1887, "Reaktionen mot det af qvinnofrågan framkallade äktenskapsidealet", s. 18-25, *Dagny* 1887: 1.
- Adlersparre, Sophie 1889, *Om sedlighetsfrågans ståndpunkt i de skandinaviska länderna under år 1888*. Norrköping: s.n.
- [Adlersparre, Sophie 1891], "Något om den uppfostrande kritiken af En olärd", s. 121-124, *Dagny* 1891:4.
- Ahlund, Claes och Bengt Landgren 2003, *Från etableringsfas till konsolidering. Svensk akademisk litteraturundervisning 1890–1946*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Historia litterarum 24.
- Ahlund, Claes 2005, "Krig och kultur i konservativ och radikal belysning. Annie Åkerhielm och Frida Stéenhoff från sekelskiftet till första världskriget", s. 97-150, *Sammlaren* 2005: 126, Uppsala.
- [Alving, Fanny] Norrman, Fanny 1904, *Brita från Österby*. Stockholm: Bonniers.
- Ambjörnsson, Ronny 1981, *Det okända landet. Tre studier om svenska utopister*, Stockholm: Gidlunds.
- Andersson, Lars M. 2000, *En jude är en jude är en jude... Representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900–1930* [diss: Lunds universitet],

- Lund: Nordic Academic Press.
- Andreæ, Daniel 1940, *Liberal litteraturkritik. J.P. Theorell, C.F. Bergstedt* [diss: Göteborgs universitet.], Stockholm.
- Armstrong, Isobel, 2000, *The Radical Aesthetic*. Oxford: Blackwell.
- Arping, Åsa 2002, *Den anspråksfulla blygsamheten. Auktoritet och genus i 1830-talets svenska romandebatt* [diss: Göteborgs universitet], Eslöv: B Östlings bokförlag Symposion.
- Atlestam, Ingrid, Madeleine Bergmark och Eva Halász 1997, *Fullbokat. Göteborgs folkbibliotek 1862–1997*. Göteborg: Göteborgs stadsbibliotek.
- Atlestam, Ingrid och Lisbeth Stenberg 2003, *Männens bibliotek – en kvinnosak. Redbergslids och Majornas bibliotek under hundra år*. Göteborg: Göteborgs stadsmuseum, Göteborgs stadsmusei skriftserie.
- Bennett, Paula 2003, *Poets in the Public Sphere. The Emancipatory Project of American Women's Poetry, 1800-1900*. Princeton: Princeton University Press.
- Berggren, Lena 1999, *Nationell upplysning. Drag i den svenska antisemitismens idéhistoria* [diss: Umeå universitet], Stockholm: Carlssons.
- Bland, Lucy 1995. *Banishing the Beast. English Feminism and Sexual Morality 1885-1914*. London: Penguin.
- Blomqvist, Håkan 2001, *Socialdemokrat och antisemit? Den dolda historien om Arthur Engberg*, Stockholm: Carlssons.
- Blomqvist, Håkan 2006, *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen* [diss: Stockholm universitet]. Stockholm: Carlssons, Södertörn doctoral dissertations 5.
- Boëthius, Ulf 1969, *Strindberg och kvinnofrågan till och med Giftas I* [diss: Stockholms universitet]. Stockholm: Prisma.
- Boëthius, Ulf 1989, *När Nick Carter drevs på flykten. Kampen mot smutslitteraturen i Sverige 1908-1909*. Stockholm: Gidlunds.
- Bokholm, Sif 2008, *I otakt med tiden. Om rösträttsmotstånd, antipacifism och nazism bland svenska kvinnor*. Stockholm: Atlantis.
- Borelius, Hilma, "Livstrons religion I", s. 118-126, "Livstrons religion II", s. 166-172, *Dagny* 1906.
- Borgström, Eva 1991, "Om jag får be om ölost". *Kring kvinnliga författares kvino-*

- bilder i svensk romantik* [diss: Göteborgs universitet]. Göteborg: Anamma.
- Borgström, Eva 1997, "En historia om kärlek. Vilhelmine Zahle och konsten att skildra det otänkbara", s. 142–158, *Seklernas sex. Bidrag till sexualitetens historia*, Åsa Bergenheim och Lena Lennerhed (red.), Stockholm: Carlssons.
- Borgström, Eva 2004, "Emancipation och evolution. Ellen Key och den villkorade kärleken", s. 7-22, *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2004:3, serie: Heder & rätt.
- Borgström, Eva 2005, "Erotisk språkförbistring. Om queera läckage i Mathilda Roos 1880-talsromaner", s. 67-88, *Tidskrift för litteraturvetenskap* 2005:3.
- Borgström, Eva 2006, "Perversitetens hydra. En queerläsning av *Svarta Fanor*", *Det gäckande könet. Strindberg och genusteori*, Anna Cavallin och Anna Westerståhl Stenport (red.). Eslöv: Östlings bokförlag Symposion.
- Borgström, Eva 2008, *Kärlekshistoria. Begär mellan kvinnor i 1800-talets litteratur*. Göteborg: Kabusa böcker.
- Bourdieu, Pierre 1996, *The Rules of Art. Genesis and Structure of the Literary Field*. (Originalupplaga 1992). Cambridge: Polity Press.
- Brand, Peg Zeglin och Carolyn Korsmeyer 1995, *Feminism and Tradition in Aesthetics*. University Park: Pennsylvania State University Press.
- Brandes, Georg 1902, *Samlede Skrifter*. Band 12. Köpenhamn: Gyldendalska boghandelns forlag.
- Bredsdorff, Elias 1973, *Den store nordiske krig om seksualmoralen. En dokumentariske fremstilling af sædlighedsdebatten i nordisk litteratur i 1880'erne*. Köpenhamn: Gyldendal.
- Broady, Donald 1998, "Inledning: en verktygslåda för studier av fält", s. 11–26, *Kulturens fält. En antolog.* Donald Broady (red.). Göteborg: Daidalos, Skeptronserien.
- Burman, Carina 2007, *K.J. En biografi över Klara Johanson*. Stockholm: Bonniers.
- Carlsson Wetterberg, Christina 1994, "Penningen, kärleken och makten. Frida Stéenhoffs feministiska alternativ" s. 80-102, *Det evigt kvinnliga. En historia om förändring*, Ulla Wikander och Christina Carlsson Wetterberg (red.). Stockholm: Tiden.
- Cederström, Marika, se Stiernstedt, Marika
- Claesson-Pipping, Git 1997, "Qvinlighetens väsen. Sophie Adlersparres

- litteraturkritik och formandet av den svenska kvinnans litteratur”, s. 38-58, *Personhistorisk tidskrift* 1997:1.
- [Cleve, Alma] 1893, *Kärlek. En afhandling i dramatisk form om äktenskapet och det sedliga lifvet*. Med ett företal af Erna Carlmin. Stockholm: Bonniers.
- Cleve, Alma 1896, *En protest med anledning af Ellen Keys föredrag i kvinnofrågan*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Cleve, Alma 1896, ”Laura Marholms författarskap”, s. 191-198, *Dagny* 1896:6.
- Cleve, Alma 1896, *Eva Sten. En berättelse från våra dagar*, Stockholm: Gebers.
- Cleve, Alma 1897, *Berättelser*. Stockholm: Gebers.
- Cleve, Alma 1898, *Ebb och flod. Berättelse*. Stockholm: Gebers.
- Cleve, Alma 1898, *Konstens popularisering. En framställning med anledning af diskussionen å Föreningen Studenter och arbetare d. 6 Nov. 1898*. Stockholm.
- Cleve, Alma 1899, *Om romanen som estetisk konstform. Af Sv. Akad. med hedersomnämmande utmärkt täflingskrift*. Stockholm.
- Cleve, Alma 1901, *Populärfilosofiska synpunkter ur modern svensk diktning*. Stockholm: Norstedt.
- Cohen, Margaret 1999, *The Sentimental Education of the Novel*. Princeton: Princeton Univ. Press.
- Connell R.W. 1999, *Maskuliniteter*. Göteborg: Daidalos.
- Conte, Werner 1975, ”Freiheit”, ur *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Band 2 E-G. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Culture and Crisis. The Case of Germany and Sweden*, Nina Witoszek och Lars Trägårdh (red.). New York: Berghahn 2002.
- Dahlstedt, Sten och Sven-Eric Liedman 1996, *Nationalismens logik. Nationella identiteter i England, Frankrike och Tyskland decennierna kring sekelskiftet 1900*. Stockholm: Natur och kultur, Vitterhetsakademiens skriftserie om Europa.
- Daly, Mary 1978, *Gyn/ecology. The Metaethics of Radical Feminism*. Boston: Beacon Press.
- Det evigt kvinnliga. En historia om förändring*, Christina Carlsson Wetterberg och Ulla Wikander (red.). Stockholm: Tiden, 1994.

- Didring, Ernst 1909, *Högt spel. Skådespel i tre akter*. Stockholm: Ljus.
- Drysdale, George R. 1878 (originalutgåva 1855), *Samhälslärans grunddrag eller fysisk, sexuel och naturenlig religion. En framställning af den verkliga orsaken till och af det enda botemedlet för samhällets tre förnämsta olyckor: fattigdom, prostitution och celibat*. Stockholm: Associationsboktryckeriet.
- Ekenvall, Asta 1966, *Manligt och kvinnligt. Idéhistoriska studier* [diss.]. Göteborg: Akademiförlaget, Kvinnohistoriskt arkiv 5, Scandinavian university books.
- Ekenvall, Asta 1974, "Eva Fryxell, darwinismen och kvinnofrågan, s. 222 – 245", *Vetenskapens träd. Idéhistoriska studier tillägnade Sten Lindroth 28. XII*, Gunnar Eriksson, Tore Frängsmyr och Magnus von Platen (red.). Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- [Ekman, Lotten] Nitouche, *Stockholms Dagblad* 31.12 1909.
- Encyclopedia of Aesthetic* 1-4, Michael Kelly (ed.). New York: Oxford University Press, 1998.
- Englund, Boel och Lena Kåreland 2008, *Rätten till ordet. En kollektivbiografi över skrivande Stockholmskvinnor 1880-1920*. Stockholm: Carlssons.
- En uthållig demokrati! Politik för folkstyre på 2000-talet. Demokratiutredningens betänkande*. Stockholm: Fritzez offentliga publikationer, 2000. SOU 2000:1.
- Estlander, C.G. 1881, "Bref till Författarinnan", s. 213-217, *Finsk tidskrift* 1881:6.
- Faderman, Lillian 1999, *To believe in women. What lesbians have done for America – a history*. Boston: Houghton Mifflin Books.
- Fahlgren, Margaretha 1981, *Litteraturkritiker i arbetarrörelsen. En studie i Erik Hedéns dagskritik 1909-1925* [diss: Uppsala universitet]. Uppsala (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet 14).
- Fahlgren, Margaretha 1994, *Kvinnans ekvation. Kön makt och rationalitet i Strindbergs författarskap*. Stockholm: Carlssons.
- Fahlgren, Margaretha 1998, *Spegling i en skärva. Kring Marika Stiernstedts författarliv*. Stockholm: Carlssons.
- Fitzgerald, Maureen 1993, "The religious is personal is political. Foreword to the 1993 edition of 'The Woman's Bible'", s. vii–xxxiv i *The Woman's Bible*. Boston: Northeastern University Press.
- Fjelkestam, Kristina 2002, *Ungkarlsflickor, kamrathustrur och manhaftiga*

- lesbianer. Modernitetens litterära gestalter i mellankrigstidens Sverige* [diss: Stockholms universitet]. Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion, Kulturhistoriskt bibliotek.
- Flood, Hulda 1960, *Den socialdemokratiska kvinnorörelsen i Sverige*. Stockholm: Tiden.
- Florin, Christina 1987, *Kampen om katedern. Feminiserings- och professionaliseringsprocesser inom den svenska folkskolans lärarkår 1860-1906* [diss: Umeå universitet]. Umeå, Acta Universitatis Umensis 82.
- Florin, Christina 2006, *Kvinnor får röst. Kön, känslor och politisk kultur i kvinnornas rösträttsrörelse*. Stockholm: Atlas.
- Folkbiblioteksbladet. Utgifvet af Folkbildningsförbundet*. 1903- 1911.
- Fraisse, Geneviève 1994, *Reason's Muse. Sexual Difference and the Birth of Democracy*. Chicago: University of Chicago Press, Women in culture and society.
- Frangeur, Renée 1998, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige* [diss: Göteborgs universitet]. Lund: Arkiv, Arkiv avhandlingsserie 49.
- Fransson, Ola 2001, *Harald Høffding. Försoningens filosof* [diss: Göteborgs universitet]. Göteborg.
- Florin, Christina 2006, *Kvinnor får röst. Kön, känslor och politisk kultur i kvinnornas rösträttsrörelse*. Stockholm: Atlas.
- [Fryxell, Eva] 1862, "Bref till Lea" af Edmund Gammal, *Tidskrift för hemmet* 1862:3.
- [Fryxell, Eva] 1864, "Vår lektyr" Representativa skrifter på skönlitteraturens område (Hypathia af Ch. Kingsley Den siste Athenaren af V. Rydberg) af Edmund Gammal, *Tidskrift för hemmet* 1864:3.
- [Fryxell, Eva] 1864, "Vår lektyr" Representativa skrifter på skönlitteraturens område (Hypathia af Ch. Kingsley Den siste Athenaren af V. Rydberg) af Edmund Gammal, *Tidskrift för hemmet* 1864:4.
- [Fryxell, Eva] 1865, Skymningsprat om "Vår lektyr" af Edmund Gammal, *Tidskrift för hemmet* 1865:2.
- [Fryxell, Eva] 1871, "Den nya sociala romanen i Tyskland, betraktad som nationalstämningens upphov och uttryck (Freytag, Grimm och Rudorff) af Edmund Gammal, *Tidskrift för hemmet* 1871:2.

- [Fryxell, Eva], 1871, ”Den nya sociala romanen i Tyskland, betraktad som nationalstämningens upphov och uttryck II (Spielhagen) af Edmund Gammal, *Tidskrift för hemmet* 1871:5.
- [Fryxell, Eva] Edmund Gammal 1880, *Qvinnofrågan. Jemförelser mellan de tre stora kulturfolkens nutidsåsigter rörande könen psykiska begåfning och sociala ställning*. Stockholm: Z Hæggströms förlagsexp, I tidens frågor 1.
- [Fryxell, Eva] F. A. Ek 1886, *Omstörtning eller utveckling. Blick på de senaste årens sociologiska skrifter i svensk öfversättning samt deras genljud i nordiska skönlitteraturen*. Stockholm: L. Hökerberg.
- Fryxell, Eva 1893, ”Kvinnliga författartyper för den naturalistiska riktningen inom litteraturen på 1880-talet”, s. 366- 373, *Svensk Tidskrift*, 1893.
- Fryxell, Eva 1893, ”Repliker och Reflexioner föranledda af frkn Ellen Keys uppsats ’En förklaring’ ”, s. 522- 529, *Svensk Tidskrift*, 1893.
- Gedin, David 2004, *Fältets herrar. Framväxten av en modern författarroll. Artonhundraåttiotalet* [diss: Stockholms universitet]. Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion.
- Gedin, Per I. 2003, *Litteraturens örtagårdsmästare. Karl Otto Bonnier och hans tid*. Stockholm: Bonniers.
- Gernandt-Claine, Jane 1908, *Lifsmakter. Berättelse*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Gernandt-Claine, Jane 1908, *Syner i natten och andra noveller*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Gernandt-Claine, Jane 1909, *Det främmande landet. En novellsamling*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache*. Stuttgart: Klett-Cotta. 1972-1997.
- Gilbert, Pamela K. 1997, *Disease, Desire and the Body in Victorian Women's Popular Novels*. Cambridge: Cambridge University Press, Cambridge studies in nineteenth-century literature and culture 11.
- Grauers, Sven 1961, *Anna Sandström 1854–1931. En svensk reformpedagog*. Stockholm: Föreningen för svensk undervisningshistoria, Årsböcker i svensk undervisningshistoria 104.
- [Gripenberg, Alexandra] 1877, *Berättelser af Ringa*. Helsingfors: Edlund.

- [Gripenberg, Alexandra] 1884, *Strån. Skizzer af Aarne*. Helsingfors: Edlund.
- [Gripenberg, Alexandra] 1886, *I tättnande led. Af Aarne*. Helsingfors: Edlund.
- Gripenberg, Alexandra 1893 - 1903, *Reformarbetet till förbättrande af kvinnans ställning*. I-III. Helsingfors.
- Gripenberg, Alexandra 1909, "Öppet brev" *Stockholms Dagblad*, 28.12.
- Grundtvig, Elisabeth 1888, *Nutidens sedliga jemnlighetskraf*. (Originalupplaga 1887) Helsingfors.
- Gustafsson, Lars 1986, *Estetik i förvandling. Estetik och litteraturhistoria i Uppsala från P.D.A. Atterbom till B.E. Malmström*. Uppsala, Acta Universitatis Upsaliensis. Historia litterarum; 16.
- Gustavsson, Bernt 1991, *Bildningens väg. Tre bildningsideal i svensk arbetarrörelse 1880-1930* [diss: Göteborgs universitet]. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Guyau, Jean-Marie 1907, *Framtidens irreligion. En sociologisk studie*. Urval och öfversättning af Leonard Dal. Stockholm. Moderna tänkare VII.
- Det gäckande könet. Strindberg och genusteori*, Anna Cavallin och Anna Westerstahl Stenport (red.). Eslöv: Östlings bokförlag Symposion, 2006.
- Hackman, Boel 2005, *Om Elin Wägner*, Stockholm: Bonniers, Porträtt.
- Hagemann, Gro och Anne Krogstad 1994, *Høydeskrekk. Kvinner og offentlighet*. Oslo: Ad Notam Gyldendal, KULT-serien 8.
- Hammar, Inger 1999, *Emancipation och religion. Den svenska kvinnorörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860-1900* [diss: Lunds universitet]. Stockholm: Carlssons.
- Hammar, Inger 2004, *För freden och rösträtten. Kvinnorna och den svenska unionens sista dagar*. Lund: Nordic Academic Press.
- Hanner, Hans 2008, "Fem brev från en romanfabrikantska – eller en fager tärna med ett hjerta af renaste guld?" *Dikten som mötesplats. Festskrift till Eva Lilja*, Sissel Furseth och Lisbeth Stenberg (red.), Göteborg: Kabusa.
- Hansson, Stina 2000, *Från Hercules till Swea. Den litterära textens förändringar*. Göteborg, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet 39.
- Harding, Frank J.W. 1973, *Jean-Marie Guyau (1854-1888), aesthetician and sociologist. A Study of his Aesthetic Theory and Critical Practice*. Genève, His-

- toire des idées et critique littéraire 136.
- Hedén Erik 1910, ”Smutslitteraturen åter i uppblomstring”, *Socialdemokraten* 4.5.
- Hedén, Erik 1916, *Eros och Polemos. Litterära hyllnings- och stridsartiklar*.
Stockholm: Fram.
- Hedin, Marika 2002, *Ett liberalt dilemma. Ernst Beckman, Emilia Broomé, G H von Koch och den sociala frågan 1880–1930* [diss: Stockholms universitet]. Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion.
- Heggestad, Eva 1991, *Fången och fri. 1880-talets svenska kvinnliga författare om hemmet, yrkeslivet och konstnärskapet* [diss: Uppsala universitet].
Uppsala, Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala; 27.
- Heggestad, Eva 1994, ”Kritik och kön. 1880-talets kvinnliga kritiker och exemplet Eva Brag”, s. 52–67, *Sammlaren*. Uppsala, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet.
- Heggestad, Eva 2003, *En bättre och lyckligare värld. Kvinnliga författares utopiska visioner 1850–1950*. Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion.
- Hegel, G.W 1986, *Innledning til estetikken*. Oversatt og med forord og efterord av Steinar Mathisen. Oslo: Aschehoug, Thorleif Dahls kulturbibliotek.
- Heidegren, Carl-Göran, 2004, *Det moderna genombrottet i nordisk universitetsfilosofi 1860-1915*. Göteborg: Daidalos.
- Henrik Ibsen. Festskrift i anledning af hans 70:de fødseldag. Udgivet af Samtiden*,
Gerhard Gran (red.). Bergen: Grieg, 1898.
- Hirdman, Yvonne 1989, *Att lägga livet till rätta. Studier i svensk folkhemspolitik*. Stockholm: Carlsson, Maktutredningens publikationer.
- Hirsch, Axel 1943, *Levande och bortgångna. Några minnesbilder från arbetsfält, släkt och vänkrets*. Stockholm: Hökerberg.
- Hirsch, Marianne 1989, *The Mother/Daughter Plot. Narrative, Psychoanalysis, Feminism*. Bloomington: Indiana Univ. Press.
- Holm, Birgitta 1981, *Fredrika Bremer och den borgerliga romanens födelse*.
Stockholm: Norstedts, Romanens mödrar 1.
- Hutcheon, Linda 2002, ”Rethinking the National Model”, s. 3-49, *Rethinking Literary History. A Dialogue on Theory*, Linda Hutcheon och Mario J. Valdés (eds.). New York: Oxford University Press.

- Ibsen, Henrik, *Samlede verker. Hundreårsutgave* bd. I-XXI, utg. v. Francis Bull, Halvdan Koht og D.A. Seip. Oslo: Gyldendal, 1928-57.
- Jacobson, Christer 1961, *På väg mot tioalet. Två studier*. [diss: Uppsala universitet]. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Jansdotter, Anna 2004, *Ansikte mot ansikte. Räddningsarbete bland prostituerade kvinnor i Sverige 1850-1920* [diss: Lunds universitet]. Stockholm: B. Östlings bokförl. Symposion.
- Jansson, Sven-Bertil 2005, *Den uppkäftige såningsmannen. Johan L. Saxon och hans tid*. Stockholm: Hjalmarson & Högberg.
- Johannisson, Karin 1994, *Den mörka kontinenten. Kvinnan, medicinen och fin-de-siècle*. Stockholm: Norstedts.
- Johanson, Klara 1906, "Ellen Keys religion", *Stockholms Dagblad* 4.2.
- Johanson, Klara 1909, "Riktiga människor", *Stockholms Dagblad* 18.11.
- Johanson, Klara 1909, "Till sextioårsdagen", *Stockholms Dagblad* 11.12.
- Jonsson, Bibi 2002, "Annie Åkerhielm – Nazist och feminist?", ur *I ordets smedja. Festskrift till Per Rydén*, Karl Erik Gustafsson (red.). Stockholm: Carlssons.
- Karlsson, Gunnel 1996, *Från broderskap till systerskap. Det socialdemokratiska kvinnoförbundets kamp för inflytande och makt i SAP* [diss: Göteborgs universitet]. Lund: Arkiv, Arkivs avhandlingsserie 44.
- Karlsson, Sten O 2001, *Det intelligenta samhället. En omtolkning av socialdemokratins idéhistoria*. Stockholm: Carlssons.
- Key, Ellen, 1886. "Om reaktionen mot kvinnofrågan", ur *Revy i sociala och litterära frågor*, Gustaf af Geijerstam (red.). Stockholm: Haeggström.
- Key, Ellen 1893, "En förklaring med anledning af Eva Fryxells uppsats: 'Kvinnliga författaretyper för den naturalistiska riktningen på 1800-talet'". *Svensk Tidskrift*. Uppsala.
- Key, Ellen 1894, "Slutord", *Svensk Tidskrift*. Uppsala.
- Key, Ellen 1895, *Individualism och socialism. Några tankar om De få och De många*. Stockholm: Bonnier, Studentföreningen Verdandis småskrifter 55.
- Key, Ellen 1898, "Torpedo under arken", *Henrik Ibsen. Festskrift i anledning af hans 70:de födseldag*, Gerhard Gran (red.). Bergen: Grieg.
- Key, Ellen 1898, "Torpedo under arken", s. 58-71, *Tankebilder I. Kvinnorna – livsbehov – individualitet*. Stockholm: Bonniers.

- Key, Ellen 1898, "Ibsens individualism", s. 202-213, *Tankebilder I. Kvinnorna – livsbehov – individualitet*. Stockholm: Bonniers.
- Key, Ellen 1898, "Om reaktionen mot kvinnofrågan", s. 3-19, *Tankebilder I. Kvinnorna – livsbehov – individualitet*. Stockholm: Bonniers.
- Kjellén, Alf 1979, *Bakom den officiella fasaden. En studie över Carl David af Wirséns personlighet*. Stockholm: Almqvist & Wiksell international, Stockholm Studies in History of Literature 22.
- Kleve, Stella se Mathilda Malling
- Kolbe, Gunlög 2001, *Om konsten att konstruera en kvinna. Retoriska strategier i 1800-talets rådgivare och i Marie Sophie Schwartz' romaner* [diss: Göteborgs universitet]. Göteborg, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet 42.
- Koselleck, Reinhart 2004, *Erfarenhet, tid och historia. Om historiska tiders semantik*. Göteborg: Daidalos.
- Koselleck, Reinhart 2002, *The Practice of Conceptual History. Timing History, Spacing Concepts*. Stanford: Stanford University Press, Cultural memory in the present.
- Kulturens fält. En antologi*, Donald Broady (red.). Göteborg: Daidalos 1998.
- Kvinnor mot kvinnor. Om systerskapets svårigheter*, Christina Florin, Lena Somestad och Ulla Wikander (red.). Stockholm: Norstedts 1999.
- Kvinnor på gränsen till medborgarskap. Genus, politik och offentlighet 1800-1950*, Christina Florin och Lars Kvarnström (red.). Stockholm: Atlas 2001.
- Kåreland, Lena 1977, *Gurli Linders barnbokskritik. Med en inledning om den svenska barnbokskritikens framväxt* [diss: Uppsala universitet]. Stockholm: Bonniers, Skrifter utgivna av Svenska barnboksinstitutet 4.
- Lagergren, Fredrika 1999, *På andra sidan välfärdsstaten. En studie i politiska idéers betydelse* [diss: Göteborgs universitet]. Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion, Göteborg studies in politics 64, Kulturhistoriskt bibliotek.
- Lagergren, Fredrika 2002, "Den strategiska egendomligheten. Ellen Keys politiska filosofi", *Tidskrift för politisk filosofi* 2002:1.
- Lagerlöf, Selma 1901-02, *Jerusalem*, 1-2. Stockholm: Bonniers.
- Lagerlöf, Selma 1906-07, *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* 1-2. Stockholm: Bonniers, Läseböcker för Sveriges barndomsskolor 1.

- Lagerlöf, Selma 1911, *Hem och stat. Föredrag vid Rösträttskongressen den 13 juni 1911*. Föreningen för kvinnans politiska rösträtt i Falun. Stockholm: Bonnier.
- Lagerroth, Erland 1958, *Landskap och natur i Gösta Berlings saga och Nils Holgersson* [diss. Stockholm högskola]. Stockholm: Bonniers, Stockholm studies in history of literature 4.
- Lagerström, Mona 1999, *Dramatisk teknik och könsideologi. Anne Charlotte Lefflers tidiga kärleks- och äktenskapsdramatik* [diss: Göteborgs universitet]. Göteborg, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen nr 36.
- Landgren, Bengt 2003, "Konsolideringens tid 1920-1946", Claes Ahlund och Bengt Landgren, *Från etableringsfas till konsolidering. Svensk akademisk litteraturundervisning 1890-1946*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Historia litterarum 24.
- Larsen, Maria 1933, *Matriarkatet. En ny äktenskapsform*. Stockholm: Morgonbris.
- Larsson, Berit 1997, *Ljus och upplysning äfven för qvinnan. Kvinnors medborgarbildning i den svenska folkhögskolan 1868-1918*. Göteborg: Anamma.
- Larsson, Lisbeth 2001, *Sanning och konsekvens. Marika Stiernstedt, Ludvig Nordström och de biografiska berättelserna*. Stockholm: Norstedts.
- Laskar, Pia 2005, *Ett bidrag till heterosexualitetens historia. Kön, sexualitet och njutningsnormer i sexhandböcker 1800-1920* [diss: Stockholms universitet]. Stockholm: Modernista.
- Laurent, Edvard 1898, "Kvinnan och den sociala frågan. Föredrag af Edv. Laurent hållet den 18 oktober 1896", s. 25-37, *Studenter och arbetare 1898*.
- Leffler, Anne Charlotte 1883, *Sanna kvinnor. Skådespel i tre akter*. Stockholm: Hæggström.
- Lehtilä-Olsson, Mayre 1982, *K G Ossiannilsson och arbetarrörelsen. En studie i ideologisk konfrontation* [diss: Göteborgs universitet]. Göteborg, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet 9.
- Leijonhufvud, Sigrid 1922- 1923, *Sophie Adlersparre (Esselde). Ett liv och en livsgärning*. I-II. Stockholm: Norstedts.
- Leopold, Lennart 2001, *Skönhetsdyrkare och socialdemokrat. Studier i Bengt Lidforss litteraturkritiska gärning* [diss: Lunds universitet]. Hedemora: Gidlund.

- Levin, Hjärdis 1986, *Testiklarnas herravälde. Sexualmoralens historia*, Stockholm: Akademilitteratur.
- Levin, Hjärdis 1994, *Masken uti rosen. Nymalthusianism och födelsekontroll i Sverige 1880-1910. Propaganda och motstånd* [diss: Umeå universitet]. Stockholm: B. Östlings bokförl. Symposion, Kulturvetenskapligt/ kulturhistoriskt bibliotek.
- Lindén, Claudia 2002, *Om kärlek. Litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key* [diss: Stockholms universitet]. Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion.
- Lindeqvist, Karin 2002, "Kärlekens absolut. Eva Alexandersons *Kontradans* och 1960-talets homosexualitetsdiskurs", s. 6-20, *lambda nordica* 2002:2.
- Lindeqvist, Karin 2005, "Efterord", s. 234-239, Katherine V. Forrest, *Vinterwin*, Stockholm: Normal.
- Lindeqvist, Karin 2006, "Den där lilla... *Charlie* och inversionsdiskursen i *Ensamhetens brunn*", s. 7-25, *lambda nordica* 2006:3.
- Lindgren, Anne-Marie och Marika Lindgren Åsbrink 2007, *Systrar, kamrater! Arbetarrörelsens kvinnliga pionjärer*. Stockholm: Idé och tendens. Arbetarrörelsens tankesmedja.
- Lindhagen, Carl 1936-39, *Memoarer* 1-3. Stockholm: Bonniers.
- Lindhagen, Anna 1910, "Hur har den moderna kvinnan tänkts?", *Social-Demokraten* 5.1.
- Lindhagen, Anna 1941, *Vad vi tänkte. Minnen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Lindeqvist, Karl 1980, *Individ, grupp, gemenskap. Studier i de unga tiotalisternas litteratur* [diss: Uppsala universitet]. Uppsala, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala; 11).
- Literary Cultures of Latin America. A Comparative History I-III*, Mario J. Valdés och Djelal Kadir (eds.). New York: Oxford University press 2004.
- Ljunggren Suokas, Paulina 2005, *Fabriksflickans bildning. Gerda Meyerson och Föreningen Hem för arbeterskor 1898-1923*. Borås: Högskolan i Borås, Magisteruppsats i Biblioteks- och informationsvetenskap 2005:4.
- Logan, Deborah Anna 1998, *Fallenness in Victorian Women's Writing. Marry, Stitch, Die or Do Worse*. Columbia: University of Missouri Press.
- Losman, Beata 1980, *Kamp för ett nytt kvinnoliv. Ellen Keys idéer och deras betydelse för sekelskiftets unga kvinnor*. Stockholm: Liber förlag, Kvinnohistoriskt arkiv 17.

- Lundkvist, Ingmar 2005, *Kulturprosten. Torsten Fogelqvist som DN-publicist och folkbildare* [diss: Lunds universitet]. Stockholm: Carlssons.
- Lundström, Gunilla 2001, "En värld i rubriker och bilder (1897-1919)", *Den svenska pressens historia III*, Gunilla Lundström, Per Rydén och Elisabeth Sandlund (red.). Stockholm: Ekerlid.
- Lützen, Karin 1998, *Byen tæmmes. Kernefamilie, sociala reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*. Köpenhamn: Hans Reitzels Forlag.
- Läsebok. En festskrift till Ulf Boëthius 2/12 1993*, Carina Lidström (red.). Stockholm: B. Östlings bokförl. Symposion, Skrifter utgivna av Svenska barnboksinstitutet 48, Symposion bibliotek, 1993.
- [Malling, Mathilda] Stella Kleve 1886, "Om efterklangs- och indignationslitteraturen i Sverige". *Framåt* 1886:17.
- Malling, Mathilda 1902, "Min första bok", s. 180-193, *När vi började. Ungdomsminnen af svenska författare*, utgifna af Sveriges författarförening. Stockholm: Ljus.
- Manns, Ulla 1997, *Den sanna frigörelsen. Fredrika-Bremer-förbundet 1884-1921* [diss.]. Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion, Kulturhistoriskt bibliotek.
- Manns, Ulla 2005, *Upp systrar väpnar er! Kön och politik i svensk 1800-talsfeminism*. Stockholm: Atlas akademi.
- Mansén, Elisabeth 1993, *Konsten att förgylla vardagen. Thekla Knös och romantikens Uppsala* [diss: Lunds universitet]. Nora: Nya Doxa.
- Meidal, Björn 1982, *Från profet till folktribun. Strindberg och Strindbergsfejden 1910-1912* [diss: Uppsala universitet]. Stockholm: Tiden.
- Melsted, Henning von 1907, *Milla. Roman* Stockholm: Fröléen.
- Meyerson, Gerda 1893, *Port-Stina. Berättelse*. Stockholm: Bonniers.
- Meyerson, Gerda 1908, *Världens ljus. Tankar om Jesus och hans lära. Brev till en judisk väninna*. Stockholm: Ekmans.
- Meyerson, Gerda 1909, "Kvinnlig polistjänst", *Stockholms Dagblad* 8.11.
- Meyerson, Gerda 1924, *Bara flickor. Dramatisk bagatell i tre akter*. Stockholm: Bonniers.
- The Modern Breakthrough in Scandinavian literature 1870–1905*. IASS XVI, International Association for Scandinavian Studies. Study conference. Göteborg, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid

- Göteborgs universitet 17, 1986.
- Monié, Karin 1985, *Den etablerade vetenskapsmannen. Gustaf Ljunggren – svensk litteraturhistoriker* [diss: Uppsala universitet]. Stockholm: Carlssons.
- Morgonbris. Arbeterskornas tidning*. Utgifven af Kvinnornas fackförbund 1904-1908.
- Morgonbris. Tidning för den socialdemokratiska kvinnorörelsen*. Utgiven av Socialdemokratiska kvinnokongressens verkställande utskott 1909:2 –1914.
- Mosse, George L. 1981, *Nazi Culture. Intellectual, Cultural and Social Life in the Third Reich*. (1 uppl. 1966) New York: Schocken Books.
- Mosse, George 1985, *Nationalism and Sexuality. Respectability and Abnormal Sexuality in Modern Europe*. New York: Fertig.
- Mosse, George L. 1993, *Confronting the Nation. Jewish and Western Nationalism*. Hanover: Brandeis University Press, Tauber Institute series 16.
- Mosse, George L. 1996, *The Image of Men. The Creation of Modern Masculinity*. New York: Oxford University Press, Studies in the history of sexuality.
- Mosse, George L. 1999, *The Fascist Revolution. Toward a General Theory of ascism*. New York: Howard Fertig.
- Määttä, Sylvia 1995, *Kön och evolution. Charlotte Perkin Gilmans feministiska utopier 1911-1916* [diss: Göteborgs universitet]. Nora: Nya Doxa.
- Nationell hängivenhet och europeisk klarhet. Aspekter på den europeiska identiteten kring sekelskiftet 1900*, Barbro Kvist Dahlstedt och Sten Dahlstedt red.). Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion, Kulturhistoriskt bibliotek 1999.
- Ney, Birgitta 1999, *Reporter i rörelse. Lotten Ekman i dagspressen vid förra sekelskiftet*. Nora: Nya Doxa.
- Nicklasson, Stina 1992, *Högerns kvinnor. Problem och resurs för Allmänna valmansförbundet 1900-1936/1937* [diss. Uppsala universitet]. Uppsala, Studia historica Upsaliensia 167.
- Nicklasson, Stina 1997, *Kvinnors väg till fullvärdigt medborgarskap. Pionjärer för moderat politik*. Stockholm: Carlssons.
- Nilsson, Albert 1919, *Guyaus estetik. En kritisk studie*. 2 uppl. Lund: Ohlsson.
- Nilsson Arne 1998, "Forskning om homosexualiteten som mansforskning", s. 171-181 *Rädd att falla. Studier i manlighet*, Claes Ekenstam (red.). Stockholm: Gidlunds.
- Nilsson, Ruth 1973, *Kvinnosyn i Sverige. Från drottning Kristina till Anna Maria*

- Lenngren* [diss: Lunds universitet]. Lund: Gleerup, Kvinnohistoriskt arkiv 10.
- Nordenstam, Anna 2001, *Begynnelse. Litteraturforskningens pionjärvinnor 1850-1950* [diss.]. Eslöv: Symposion.
- Nordin Hennel, Ingeborg 1981, *Dömd och glömd. En studie i Alfhild Agrells liv och dikt*. Umeå, Umeå studies in the humanities 38.
- Nordin Hennel, Ingeborg 2005, "Elise Hwasser tolkar Ibsens kvinnor", s. 37-87, "Bunden af en takskyld uden lige" om svenskspråklig Ibsen-formidling 1857-1906, Vigdis Ystad, Knut Brynhildsvoll och Roland Lysell (red.). Oslo: Senter for Ibsenstudier og Aschehoug.
- Nordisk kvinnolitteraturhistoria 1. I Guds namn. 1000-1800*, Elisabeth Møller Jensen, Eva Hætner Aurelius och Anne-Marie Mai (red.). Höganäs: Wiken 1993
- Norlander, Kerstin 1995, "Den kollektivistiska husmoderligheten. Södra KFUK och fabriksarbeterskorna i Stockholm 1887-1930", s. 104-128, *På tröskeln till välfärden. Vägörensformer och arenor i Norden 1800-1930*, Marja Taussi Sjöberg och Tinne Vammen (red.). Stockholm: Carlssons.
- Norlinder, Eva 1993, "Socialismens blomma i lifvet' Arbetarfrågan i Mathilda Roos senare produktion". *Läsebok. En festskrift till Ulf Boëthius 2/12 1993*, Carina Lidström (red.). Stockholm: B. Östlings bokförl. Symposion, 5 skrifter utgivna av Svenska barnboksinstitutet 48, Symposion bibliotek.
- Norström, Vitalis 1902, *Ellen Keys tredje rike. En studie öfver radikalismen*. Stockholm: Hierta.
- Norström, Vitalis 1903, *Radikalismen ännu en gång. En replik till Ellen Key, Allen Vanérus, Hjalmar Branting m.fl.* Stockholm: Hierta.
- Norström, Vitalis 1910, *Masskultur*. Stockholm: Hierta.
- När vi började. Ungdomsminnen af svenska författare*, utgifna af Sveriges författarförening. Stockholm: Ljus 1902.
- Olsson, Thomas 1981, *Idealism och klassicism. En studie kring litteraturhistoria som vetenskap under andra hälften av 1800-talet med utgångspunkt i C.R. Nybloms estetik* [diss: Göteborgs universitet]. Göteborg, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet 4.
- Persson, Mats 1994, *Förnuftskampen. Vitalis Norström och idealismens kris* [diss: Uppsala universitet]. Stockholm: B. Östlings bokförl. Symposion,

- Kulturhistoriskt/ kulturvetenskapligt bibliotek.
- Possing, Birgitte 1992, *Viljens styrke. Nathalie Zable. En biografi om danning, kön og magtfuldkommenhed* [diss: Köpenhamns universitet]. Del 1 och 2. Köpenhamn: Gyldendal.
- På tröskeln till välfärden. Vägörensformer och arenor i Norden 1800–1930*, Marja Taussi Sjöberg och Tinne Vammen (red.). Stockholm: Carlsson, 1995.
- Quiding, Annie, se Åkerhielm, Annie
- Rethinking Literary History. A Dialogue on Theory*, Linda Hutcheon och Mario J. Valdés (eds.), New York: Oxford University Press, 2002.
- Roos, Mathilda 1891, "Kvinnans arbete för kvinnan", s. 1- 12, *Läsning för hemmet* XIII:2. Uppsala.
- Roos, Mathilda 1896, *Skepp som förgås i stormen. Berättelse*. Stockholm: Bonniers.
- Roos, Mathilda 1902, "Höststormar", s. 38-52, *När vi började. Ungdomsminnen af svenska författare*, utgifna af Sveriges författarförening. Stockholm: Ljus
- Roos, Mathilda 1906, *Kvinna och man*. Stockholm: Wilhelmsson i distr.
- Roos, Mathilda 1907, *Hvit ljun*. Stockholm: Bonniers.
- Rummet vidgas. Kvinnor på väg ut i offentligheten 1880–194*, Eva Österberg och Christina Carlsson Wetterberg (red.). Stockholm: Atlantis 2002.
- Runeby, Nils 1995, *Dygd och vetande. Ur de bildades historia*. Stockholm: Atlantis.
- Rupp Leila J 1999, *A Desired Past. A Short History of Same-Sex Love in America*. Chicago: University of Chicago Press.
- Rydbeck, Kerstin 1995, *Nyktet läsning. Den svenska godtemplarrörelsen och litteraturen 1896-1925* [diss: Uppsala universitet]. Uppsala, Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala 32.
- Rydström, Jens 2001, *Sinners and Citizens. Bestiality and Homosexuality in Sweden 1880-1950* [diss: Stockholms universitet]. Stockholm: Universitet.
- Rädd att falla. Studier i manlighet*, Claes Ekenstam (red.). Stockholm: Gidlunds 1998.
- Rönnbäck, Josefin 2004, *Politikens genusgränser. Den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902–1921* [diss: Stockholms universitet]. Stockholm: Atlas, Atlas akademi.
- Samkväm för kvinnor från olika yrkesområden (Tolfternas samkväm) den 22*

- mars 1892 – 22 mars 1932*, Natalia Frölander och Anna Lindhagen (red.), Stockholm: Tiden 1932.
- [Sandström, Anna] Uffe 1882, *Realism i undervisning eller språkkunskap och bildning*. Stockholm.
- Sandström, Anna 1896, ”Kvinnoarbete och kvinnolycka. Med anledning af *Missbrukad kvinnokraft*, af Ellen Key. Tvenne uppsatser i *Dagny*”. Särtryck ur *Dagny*. Stockholm: Fredrika Bremerförbundet.
- Sandström, Anna 1898, ”Modern romantik och etik. Införd som artikel i Fredrika Bremer- förbundets tidskrift *Dagny* häft 15 o 16.”, Särtryck ur *Dagny* 1898. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Sanner, Inga 1995, *Att älska sin nästa såsom sig själv. Om moraliska utopier under 1800-talet* [diss: Stockholms universitet]. Stockholm: Carlssons.
- Sanner, Inga 2003, *Den segrande eros. Kärleksföreställningar från Emanuel S wedenborg till Poul Bjerre*. Nora: Nya doxa
- Schaffer, Talia 2000, *The Forgotten Female Aesthetes. Literary Culture in Late-Victorian England*. Charlottesville: University Press of Virginia, Victorian literature and culture series.
- Schiller, Bernt 1967, *Storstrejken 1909. Förhistoria och orsaker* [diss: Göteborgs universitet]. Göteborg: Elander, Studia historica Gothoburgensia 9, Scandinavian university books.
- Schor, Naomi 1993, *George Sand and Idealism*. New York: Columbia University Press, Gender and culture.
- Scott, Joan Wallach 1996, *Only Paradoxes to Offer. French Feminists and the Rights of Man*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sedgwick, Eve Kosofsky 1985, *Between Men. English Literature and Male Homosocial Desire*. New York: Columbia University Press, Gender and culture.
- Sedgwick, Eve Kosofsky 1990, *Epistemology of the Closet*. Berkeley: University of California Press.
- Sedlighets-Vännern. Den Allmänna abolitionist-federationens organ för Sverige. Utgifven af den Svenska federations- afdelningens styrelsen, 1878–1909.*
- Stanton, Elizabeth Cady 1993, *The Woman's Bible*. (Originalupplaga 1895) Boston: Northeastern University Press.
- [Stéenhoff, Frida] 1903, *Det heliga arfvat. Berättelse af Harold Gote*. Stock-

- holm: Wahlström & Widstrand.
- [Stéenhoff, Frida] Harold Gote 1903, *Feminismens moral. Föredrag hållit i Sundsvall den 30 juni 1903*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- [Stéenhoff, Frida] Harold Gote 1910, *Det nya folket*. Stockholm: Fram.
- Stenberg, Lisbeth 1995, "Nationen som hem. Idyll, utopi och reella kontradiktioner i Selma Lagerlöfs 'Jerusalem'", s. 47–69, *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 1995: 3/4.
- Stenberg, Lisbeth 1998, "'Nordisk kvinnolitteraturhistoria', sedlighetsdebatten och den obligatoriska heterosexualiteten", s. 151–158, *Kvinnelitteraturhistorier. Rapport fra forskersymposiet Nordiske kvinners litteratur*. Kristiansand, Høgskolen i Agder. Forskningsserien; 7.
- Stenberg, Lisbeth 1999, "Sexualmoral och driftsfixering. Förnuft och kön i 1880-talets skandinaviska sedlighetsdebatt", s. 173 – 225, *Nationell hängivenhet och europeisk klarhet. Aspekter på den europeiska identiteten kring sekelskiftet 1900*, Barbro Kvist Dahlstedt och Sten Dahlstedt (red.). Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion, Kulturhistoriskt bibliotek.
- Stenberg, Lisbeth 2001, *En genialisk lek. Kritik och överskridande i Selma Lagerlöfs tidiga författarskap* [diss: Göteborgs universitet]. Göteborg, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen 40.
- Stenberg, Lisbeth 2005, "Mellan reformistisk etik och revolutionär utopi – Ibsenstriden inom den svenska kvinnorörelsen 1898", s. 315-346, *"Bunden af en takskyld uden lige" om svenskspråkig Ibsen-formidling 1857-1906*, Vigdis Ystad, Knut Brynhildsvoll och Roland Lysell (red.). Oslo: Senter for Ibsenstudier og Aschehoug.
- Stenberg, Lisbeth 2005, "Emancipation och estetik. Eva Fryxell och hennes grunder för värdering av litteratur", s. 29-44, *Tidskrift för Litteraturvetenskap* 2005:4.
- Stenberg, Lisbeth 2007, "Med eller utan intresse. Kvinnor, Kant och kanon", s. 391-402, *Den litterära textens förändringar. Studier tillägnade Stina Hansson*, Stefan Ekman, Mats Malm och Lisbeth Stenberg (red.). Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion.
- Stenberg, Lisbeth 2007, "Toini Topelius – dotterliv och drömmar", s. 141-166. *Historiska och litteraturhistoriska studier*. Svenska litteratursällskapet i Fin-

- land. Helsingfors.: Sällsk., Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Stenberg, Lisbeth 2007, ”Att väcka känslor och förändra världen – Lotten von Kræmer och Selma Lagerlöf i Sophie Adlersparres skrivarskola”, s. 57-73. *De Nio. Litterär kalender 2007*, Tema: Selma Lagerlöf, Gunnar Harding (red.). Stockholm: Norstedts.
- [Stiernstedt, Marika] Marika Cederström 1907, *Det röda inslaget*. Stockholm: Bonniers.
- [Stiernstedt, Marika] Marika Cederström 1909, ”Dagens text: Ett ord i alla blygsamhet” i *Dagens Nyheter* 14.11.
- Storckenfeldt, Sigrid 1908, *Mathilda Roos. Lefnadsteckning, hämtad ur hennes bref och dagboksanteckningar*. Stockholm.
- Strindberg, August, 1982. *Giftas I-II. Äktenskapshistorier*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, August Strindbergs Samlade Verk 16.
- Studenten och arbetaren* 1894. Stockholm: Nordin & Josephson (i distribution)
- Studenten och arbetaren* 1898. Stockholm: Nordin & Josephson (i distribution)
- Ström, Fredrik 1940, *Min ungdoms strider. Memoarer*. Stockholm: Norstedt
- Sundgren, Per 2007, *Kulturen och arbetarrörelsen. Kulturpolitiska strävanden från August Palm till Tage Erlander* [diss: Stockholm universitet]. Stockholm: Carlssons.
- Svanström, Yvonne 2007, ”Ellen Bergman och svenska Federationen. *Kvinnoemancipation och sedlighet i Sverige 1880-1900*”, *Sedligt, renligt, lagligt. Prostitution i Norden 1880–1940*, Yvonne Svanström och Anna Jansdotter (red.). Göteborg: Makadam.
- Svanström, Yvonne 2006, *Offentliga kvinnor. Prostitution i Sverige 1812–1918*. Stockholm: Ordfront.
- Svedjedal, Johan 1994, *Författare och förläggare och andra litteratursociologiska studier*. Hedemora: Gidlund.
- Den svenska pressens historia III. Det moderna Sveriges spegel (1897–1945)*, Gunilla Lundström, Per Rydén och Elisabeth Sandlund (red.). Stockholm: Ekerlid, 2001.
- Svensson, Ingrid 1997, *Klara Johansson som kritiker*. Uppsala, Kotterier och kön 5.

- Svensson, Kaj 1978, "Efterskrift" till facsimilutgåva av *Slutliquid med Sveriges lag*, i fyra böcker uppgjord af Nils Nilsson, Arbetskarl [Nils Herman Quiding]. Stockholm: Gidlunds.
- Sylvan, Maj 1984, *Anne Charlotte Leffler. En kvinna finner sin väg* [diss: Stockholms universitet]. Stockholm: Biblioteksförlaget.
- Sympatiens hemlighetsfulla makt. Stockholms homosexuella 1860–1960*, Göran Söderström (red.). Stockholm: Stockholmia 1999, Stockholmsmonografier 78:II.
- Synd. Noveller av det moderna genombrottets kvinnor*. Amanda Kerfstedt m.fl. Stockholm: Ordfront 1993.
- Söderberg, Hjalmar 1969, *Gertrud. Skrifter 2*. Stockholm: Bonniers.
- Tidens sångbok*. Stockholm: Tiden 1974.
- Toftegaard Pedersen, Arne 2002, *Det marginaliserade genombrottet. Tre moderne svensksprogede romaner fra 1880ernes Finland* [diss.]. Åbo: Åbo akademis förlag.
- Tompkins, Jane 1985, *Sensational Designs. The Cultural Work of American Fiction 1790–1860*. New York: Oxford Univ. Press.
- Uhlén, Axel 1964, *Arbetardiktningens pionjärperiod 1885–1909*. Stockholm: Vanadis.
- Ullman, Annika 2004, *Stiftarinnegenerationen. Sofi Almquist, Anna Sandström, Anna Ahlström*. Stockholm: Stockholmia, Stockholmsmonografier 167.
- Ursing, Anna Maria 2004, *Fantastiska fröknar. Studier av lärarinnegestalter i svensk skönlitteratur* [diss: Lunds universitet]. Stockholm: B. Östlings bokförl. Symposion.
- What History Tells. George L. Mosse and the Culture of Modern Europe*, Stanley G. Payne, David J. Sorkin och John S. Tortorice (eds.). Madison: University of Wisconsin Press, George Mosse memorial series in European cultural and intellectual history, 2004.
- Valdés, Mario J., 2002, "Rethinking the History of Literary History", s. 63–115, *Rethinking Literary history. A Dialogue on Theory*, Linda Hutcheon och Mario J. Valdés (eds.). New York: Oxford University Press.
- Weidel, Gunnel 1985, *Tidskriften Framåt. Kvinnors kamp för det fria ordet*. Göteborg: Rundqvist.
- Westling, Christer 1985, *Idealismens estetik. Nordisk litteraturkritik vid 1800-talets mitt mot bakgrund av den tyska filosofin från Kant till Hegel*

- [diss: Uppsala universitet]. Uppsala.
- Vestlund, Gösta 1996, *Folkuppfostran, folkupplysning, folkbildning. Det svenska folkets bildningshistoria – en översikt*. Stockholm: Brevskolan
- Westman Berg, Karin 1962, *Studier i C.J.L. Almqvists kvinnouppfattning* [diss: Uppsala universitet]. Göteborg: Akademiförl./ Gumpert, Kvinnohistoriskt arkiv 3, Scandinavian university books.
- Vetenskapens träd. Idéhistoriska studier tillägnade Sten Lindroth* 28. XII. 1974, Gunnar Eriksson, Tore Frängsmyr och Magnus von Platen (red.). Stockholm: Wahlström & Widstrand, W&W-serien 376, 1974.
- Vetenskapsbärarna. Naturvetenskapen i det svenska samhället 1880–1950*, Sven Widmalm (red.). Hedemora: Gidlunds 1999.
- Vicinus, Martha 2004, *Intimate Friends. Women who loved women 1778–1928*. Chicago: University of Chicago Press.
- Victorian Sages and Cultural Discourse. Renegotiating Gender and Power*, Thais E. Morgan (ed.). New Brunswick: Rutgers university press, 1990.
- Widmalm, Sven 1998, ”På estraden. Vetenskapliga högtider kring sekelskiftet 1900”, s. 97-122, *Eliterna som abdikerade. 12 artiklar om frånvaron, behovet och nyttan av eliter*, Anders Björnsson och Peter Luthersson (red.). Stockholm: Carlssons 1998.
- Wikander, Ulla 1999, *Kvinnoarbete i Europa 1789–1950. Genus, makt och arbetsdelning*. Stockholm: Atlas.
- Wikander, Ulla 2006, *Feminism, familj och medborgarskap. Debatter på internationella kongresser om nattarbetsförbud för kvinnor 1889–1919*. Göteborg: Makadam.
- Wisselgren, Per 2000, *Samhällets kartläggare. Lorénska stiftelsen, den sociala frågan och samhällsvetenskapens formering 1830–1920* [diss: Umeå universitet]. Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion.
- Witoszek, Nina 2002, ”Moral Community and the Crisis of the Enlightenment. Sweden and Germany in the 1920s and 1930s”, *Culture and Crisis. The Case of Germany and Sweden*, Nina Witoszek och Lars Trägårdh (eds.). New York: Berghahn.
- Wittrock, Ulf 1953, *Ellen Keys väg från kristendom till livstro* [diss: Uppsala universitet]. Uppsala: Appelbergs boktr.

- Wittrock, Ulf 1987, ”Das neue Weib’ Kring sekelskiftets kvinnobild”, s. 21-38, *Samlaren* 1987.
- Wolf, Lars 1975, *Tigande diktare? En studie kring litterära reaktioner på 1909 års storstrejk*. Uppsala, Meddelanden utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala 9.
- Wästberg, Per 2002, *Axel Hirsch. Folkbildare och filantrop*. Stockholm: Svenska Akademien, Svenska akademiens minnesanteckningar, Svenska akademiens handlingar från 1986; 31.
- Zimmerman, Bonnie 1990, *The Safe Sea of Women. Lesbian Fiction 1969–1989*. Boston: Beacon Press.
- [Åkerhielm, Annie] Annie Quiding 1900, *En droppe ur hafvet. Roman*. Stockholm: Idun, Iduns romanbibliotek XXI.
- [Åkerhielm, Annie] Annie Quiding 1901, *Bröderna*. Stockholm: Gebers.
- Åkerhielm, Annie 1909, ”Den nya kvinnan i litteraturen” I-V i *Stockholms Dagblad* 26.9, 8.10, 12.10, 12.11 och 2.12.
- Åkerhielm, Annie, 1913, *Den sofvande staden. Nutidsroman*. Stockholm: Gebers.
- Åkerhielm, Annie 1917, *Antidemokratiska stämningstunder*. Stockholm: Nationalförlaget.
- Åkerhielm, Annie 1938, *Ödets man. Några tankar om Hitler och hans folk*. Stockholm: Schildt.
- Östberg, Kjell 1999, ”Krig och fred i svensk kvinnorörelse”, s. 16-44, *Kvinnor mot kvinnor. Om systerskapets svårigheter*, Christina Florin, Lena Sommestad och Ulla Wikander (red.). Stockholm: Norstedts.

REGISTER

- Aarseth, Asbjørn, 361
Adlersparre, Sophie, 13ff, 18, 27-30, 33-38, 40-44, 52-66, 89, 97-100, 101f, 149f, 182, 211, 225, 244, 261f, 263, 273, 275, 313, 321ff, 332ff, 354, 356, 358, 373
Agrell, Alfhild, 52, 59f, 141-144, 175
Ahlund, Claes, 372
Alexanderson, Eva, 377
Allen, Grant, 60
Almqvist, Jonas Love, 25, 207, 309
Alving, Barbro, 372
Alving, Fanny, 223ff, 253f, 372
Ambjörnsson, Ronny, 238, 371
Andersen, H. C., 170, 367
Andersson, Lars M., 298f, 376
Andersson-Mejerholm, 140
Andraæ, Daniel, 355
Arnold, Matthew, 378
Arping, Åsa, 83, 354, 360
Arrhenius, Svante, 308
Atlestam, Ingrid, 357, 367, 370

Bachofen, Johan Jakob, 89
Balzac, Honoré de, 88
Barrett Browning, Elizabeth, 92, 309
Bauman, Zygmunt, 299
Baumgarten, Alexander, 322
Bebel, August, 99

Beckman, Ernst, 367
Beethoven, Ludwig van, 132
Begrepp, 10, 15, 19f, 45, 108-114, 158, 206, 329f
Benediktsson, Viktoria, 52, 236
Bennett, Paula, 356
Bergegren, Hinke, 190, 201, 276, 284
Berger, Henning, 178
Bergson, Henri, 61, 324
Bergstedt, Carl Fredrik, 32f
Beskow, Elsa, 278, 312
Bismark, Otto von, 285
Björnsson, Bjørnstjerne, 58, 68, 170, 177, 227,
Bland, Lucy, 364
Blomqvist, Håkan, 292f, 375
Boëthius, Ulf, 183f, 219, 275f, 357f, 368, 374
Bokholm, Sif, 373
Borelius, Hilma, 131-133, 143f, 263, 364
Borg, Halvdan, 192
Borgström, Eva, 90, 114, 116f, 124, 135, 304f, 328f, 353f, 363f, 365, 376, 379
Bourdieu, Pierre, 56, 84, 86, 360f
Brandes, Georg, 16, 30, 72, 86, 88ff, 103, 106, 118, 132, 242, 336, 361
Branting, Anna, 286

- Branting, Hjalmar, 164f, 170, 198, 284, 316
 Bredsdorff, Elias, 113, 115, 359, 363
 Bremer, Fredrika, 25, 83, 355, 379
 Broady, Donald, 361
 Broomé, Emilia, 161, 367, 374
 Brunius, Célie, 80
 Brynhildsvoll, Knut, 359
 Burman, Carina, 377
 Butler, Josefin, 46, 75
 Bååth-Holmberg, Cecilia, 184, 210f, 214, 228,
 Böök, Fredrik, 268, 271, 273

 Carlén, Rosa, 38f, 275
 Carlsson Wetterberg, Christina, 200f, 370
 Carlyle, Thomas, 128
 Cassel, Gustav, 271
 Cederström, Marika, se Stiernstedt, Marika
 Cervantes, Miguel de Saavedra, 49
 Claesson-Pipping, Git, 29f, 56f, 355, 358
 Cleve, Alma, 76-80, 90, 103, 144-154, 161f, 182, 211, 259f, 274, 360, 362, 365ff, 373
 Cleve, Astrid Maria, 80
 Cleve, Per Teodor, 80
 Cleve-Jonand, Agnes, 80
 Cohen, Margaret, 87f, 113, 124, 353, 361
 Collett, Camilla, 48, 357

 Comte, Auguste, 133
 Connell, R.W., 289, 375
 Conte, Werner, 363

 Dahlbäck, Sigurd, 201
 Dahlstedt, Sten, 352
 Dahlstedt Kvist, Barbro, 352
 Dahlström, Kata, 284
 Daly, Mary, 358
 Dante Alighieri, 49
 Darwin, Charles, 119
 Didring, Ernst, 222ff, 247, 372
 Douglas, Mary, 184
 Drewsen, Viggo, 95
 Drysdale, George R., 72, 115, 359
 Dumas, Alexander, 147

 Eden, Nils, 177
 Ekelund, Vilhelm, 295f
 Ekenvall, Asta, 119, 364
 Ekman, Lotten (signaturen Nitouche), 218, 234f, 371
 Elgström, Anna Lenah, 370
 Elkan, Sophie, 179
Emancipatorisk estetik, 25f, 43ff, 143ff, 272ff, 321-328
 Engberg, Artur, 316f
 Engels, Friedrich, 89
 Englund, Boel, 360
 Engström, Albert, 299
 Estlander, C.G., 15, 54ff, 357
 Euken, Rudolf, 302

- Faderman, Lillian, 307f, 377
 Fahlgren, Margaretha, 272, 373ff, 376
 Falbe Hansen, Ida, 364
Federationen, 15, 46ff, 74f, 89, 176
 Feilitzen, Urban von, 69, 91
 Fitzgerald, Maureen, 354, 364
 Fjelkestam, Kristina, 372
 Flaubert, Gustave, 87
 Flood, Hulda, 1960
 Florin, Christina, 361, 374
 Flygare Carlén, Emilie, 25, 38, 83
 Fogelqvist, Torsten, 309f
Folkbildningsbladet, 13f, 163-181, 210
 Forsslund, Karl Erik, 180, 193
 Fourier, Charles, 299
 Fraisse, Geneviève, 353
 France, Anatole, 132
 Frangeur, Renée, 361
 Fransson, Ola, 154, 366
 Freedman, Jonathan, 212f, 370
 Fries, Ellen, 75, 103, 136, 365
 Fryxell, Anders, 31, 283
 Fryxell, Eva, 13ff, 27, 31-40, 44, 66-71, 92-126, 152f, 162, 205, 211, 232, 244, 261f, 273, 312, 316, 323f, 327, 332, 355ff
 Fryxell, Louise, 31, 47, 141, 357
 Fryxell, Mathilda, 31, 141
 Fröding, Gustaf, 286
 Frölander, Natalia, 367
 Gambetta, Leon, 160
 Garborg, Arne, 66, 77
 Garling-Palér, Signe, 370
 Gedin, David, 85f, 97, 352, 361f
 Gedin, Per I., 298
 Geijer, Erik Gustaf, 35f, 208
 Geijerstam, Gustaf af, 66, 69, 73, 141, 178
 George, Henry, 67-70
 George, Stefan, 295
 Gernandt-Claine, Jane, 179, 222ff, 227f, 234, 254f, 262, 371, 373
 Gilbert, Pamela K., 356
Godhetens pedagogik, 30, 34-37, 45, 127f, 143
 Goethe, 126, 207, 309
 Gorkij, Maxim, 177, 191, 378
 Gote, Harold, se Stéenhoff, Frida
 Grauers, Sven, 364
 Gripenberg, Alexandra, 136, 228-232, 239, 365, 371
 Grundtvig, Elisabeth, 71f, 74, 89, 106, 132, 136, 246, 359
 Gustafsson, Lars, 354
 Gustavsson, Bernt, 158f, 366
 Guyau, Jean-Marie, 60f, 143, 149, 359, 378
 Gylden, Therese, 162
 Habermas, Jürgen, 360
 Hackman, Boel, 250, 369, 372
 Hagemann, Gro, 352, 363
 Hallström, Per, 150

- Hammar, Inger, 354, 369
 Hanner, Hans, 372
 Hansson, Ola, 70, 73, 77f, 360
 Hansson, Per Albin, 316f
 Hansson, Stina, 378
 Hansson, Valborg, 309
 Harding, Frank J.W, 359, 378
 Hauptman, Gerhart, 170
 Hedberg, Tor, 217
 Hedén, Erik, 268, 270-277, 282-287, 373f
 Hedin, Marika, 367
 Hegel, G.W., 146, 378
 Heggstad, Eva, 250, 280, 354, 360, 372, 374, 379
 Heidegren, Carl-Göran, 151, 154, 366
 Heidenstam, Verner von, 86, 129f, 150f, 178, 217, 284, 286, 309
 Henricsson, Hulda, 191f, 193
 Hierta-Retzius, Anna, 103
 Hildebrand, Hans, 74
 Hildebrand, Karl, 218
 Hillberg, Gösta, 309
 Hirdman, Yvonne, 238f, 372
 Hirsch, Axel, 163f, 177ff, 182, 210, 213, 367ff
 Hirsch, Marianne, 358
 Holm, Birgitta, 355
 Holmberg, Teodor, 185
 Holmgren, Ann Margret, 170
 Hutcheon, Linda, 10, 331, 351, 379
 Hwasswer, Elise, 359
 Høffding, Harald, 151f, 153f
 Höglund, Zeth, 294
 Ibsen, Henrik, 56, 61-66, 68, 100-103, 170, 207, 220f, 230, 244, 358, 362
Idealrealism/ idealism, 26, 151f, 331f, 334
 Ingersoll, Robert, 67-70
 Jacobsen, J. P., 170
 Jacobson, Christer, 268f, 373
 James, William, 152
 Jansdotter, Anna, 141, 357, 365
 Jansson, Gustaf, 177f
 Jansson, Sven-Bertil, 306, 375ff
 Jansson, Wilhelm, 369
 Johannisson, Karin, 353
 Johanson, Klara [K.J.], 233f, 239, 310f, 377
 Jonsson, Bibi, 239, 372
 Josephson, Ernst, 207
 Jæger, Hans, 66
 Kant, Immanuel, 60, 146ff, 151f, 314, 322ff
 Karlfeldt, Erik Axel, 193
 Karlsson, Gunnel, 374
 Karlsson, Sten O., 316f, 378
 Kelly, Michael, 351
 Kerfstedt, Amanda, 14f, 52-59, 358
 Key, Ellen, 14, 16, 18f, 40-43, 90-133, 135f, 143f, 152f, 158, 168ff

- 172f, 181f, 186, 189f, 197f, 220,
228, 230, 242, 244, 261ff, 279, 287,
294-296, 300, 303f, 309-311, 327ff,
331, 356, 362ff, 369
- Key, Emil, 91
- Key, Helmer, 217
- Key, Sophie, 91
- Kielland, 68, 170
- Kipling, Rudyard, 177
- Kjellén, Alf, 300ff, 317, 355
- Kleman, Ellen, 279
- Kleve, Stella se Mathilda Malling
- Klintberg, Gertrud, 172
- Knorring, Sophie von, 25, 83
- Knös, Thekla, 26
- Koch, G.H. von, 164, 367
- Kolbe, Gunlög, 357
- Koselleck, Reinhart, 16, 108-113,
206, 292, 352, 363
- Kovalevsky, Sonja, 93ff, 125, 236, 260
- Krapotkin, Petr Aleksejevitj, 171
- Kræmer, Lotten von, 37f, 193, 356
- Kvinnlig vänskap/ kärlek*, 20, 116f,
143, 262, 304ff, 333, 338f
- Kåreland, Lena, 173f, 360, 368
- Lagergren, Fredrika, 124, 364
- Lagerlöf, Selma, 14, 20, 129, 173,
179, 191, 204, 262, 277f, 280ff,
286, 306ff, 337f, 356, 377
- Lagerroth, Erland, 282, 374
- Lagerström, Mona, 358
- Landgren, Bengt, 378
- Langbehn, Julius, 173
- Landquist, John, 152, 226, 268, 286,
293, 327
- Larsen, Maria, 169, 206-209, 367, 370
- Larsson, Berit, 184ff, 369
- Larsson, Carl, 367
- Larsson, Hans, 152
- Larsson, Leon, 191, 193
- Larsson, Lisbeth, 373
- Laskar, Pia, 353
- Lassalle, Ferdinand, 36, 68
- Laurent, Edvard, 160f, 366
- Laurent, Lilly, 161
- Laveleye, Edvard de, 68
- Levertin, Oscar, 217, 281f, 374
- Leffler, Anne Charlotte, 52, 69, 92ff,
125, 236, 260
- Lehtilä-Olsson, Mayre, 296f, 376
- Leijonhufvud, Sigrid, 56, 354ff,
358ff
- Lenngren, Anna Maria, 179, 191
- Leopold, Lennart, 296, 375f
- Levin, Hjärdis, 359
- Lidforss, Bengt, 295f
- Lie, Jonas, 170
- Limnell, Fredrika, 74
- Lindén, Claudia 93, 105, 119f, 125,
304, 356f, 362ff, 376
- Lindeqvist, Karin, 372, 377, 379
- Linder, Gurli, 163, 173f, 182, 312
- Lindgren, Anne-Marie, 187f, 369f
- Lindgren Åsbrink, Marika, 187f,
369f

- Lindhagen, Albert, 165
 Lindhagen, Anna, 162f, 165-171, 175-177, 197f, 201, 210f, 235f, 251, 286f, 292f, 367f, 371
 Lindhagen, Carl, 164-171, 201, 367
 Lindholm, Valdemar, 175
 Lindman, Arvid 218
 Lindqvist, Karl, 372
 Lipps, Theodor, 325, 366
 Ljunggren, Gustaf, 146
 Ljunggren Suokas, Paulina, 214, 368, 370
 Logan, Deborah, 359
 London, Jack, 295
 Losman, Beata, 363
 Lotze, Rudolf Hermann, 366
 Lukas, George, 378
 Lundegård, Axel, 86
 Lundkvist, Ingmar, 377
 Lundström, Gunilla, 371
 Lützen, Karin, 365
- Manns, Ulla, 73f, 112, 313, 352, 355f, 359, 362
 Malling, Mathilda, 77, 115, 141, 273, 360
 Mansén, Elisabeth, 26, 354
 Marholm, Laura, 126, 130f, 365
 Marx, Karl, 36, 68
 Meidal, Björn, 283-287, 375
 Melsted, Henning von, 191, 222ff, 230f, 236, 241, 247ff, 259, 372
 Menander, Henrik, 195, 369
- Meyerson, Gerda, 163, 171f, 177, 214, 218, 278, 368, 370f
 Mill, John Stuart, 88f, 112, 314
 Molin, Pelle, 174
 Monié, Karin, 146, 354, 366
 Montelius, Agda, 161
 Morgan, Thäis, 354
Morgonbris, 13f, 187-200, 212, 316
 Mosse, George L., 17, 117f, 288-291, 295, 352, 363, 375
 Månsson, Fabian, 296
Människosyn, 18f, 23f, 27, 73f, 77f, 88ff, 94ff, 97f, 120, 123ff, 128, 132, 149, 152ff, 158f, 201ff, 212ff, 268f, 292-300, 313ff, 335, 336-339
 Määttä, Sylvia, 364
 Möbius, Paul, 121
- Nerman, Ture, 193, 294
 Ney, Birgitta, 218, 358, 371
 Nicklasson, Stina, 263, 373
 Nietzsche, Friedrich, 61, 90, 94, 101ff, 120, 128, 132, 207, 302, 324f
 Nightingale, Florence, 46
 Nilsson, Albert, 324-327, 378
 Nilsson, Arne, 298, 376
 Nilsson, Ruth, 354
 Nordau, Max, 67-70, 99
 Nordenstam, Anna, 29f, 355, 364
 Nordin Hennel, Ingeborg, 141f, 358f, 365
 Nordlund, Karl, 177
 Norlander, Kerstin, 370

- Norlinder, Eva, 135
 Norrman, Fanny se Fanny Alving
 Norström, Ludvig, 285, 373
 Norström, Vitalis, 151f, 153f, 300ff, 310, 335, 376, 378
 Nyblom, Helena, 179
 Nyström, Anton, 201
 Nälgren, C., 192
- Offertänkande*, 128, 136, 139, 261ff
 Olivecrona, Rosalie, 29
 Olsson, Thomas, 354
 Orzesko, Eliza, 177
 Ossiannilsson, Karl Gustaf, 103, 295
 Ouida (pseud. för Louise de la Ramée), 40-43, 64, 262, 356
- Pajkull, Anna, 170
 Perkins Gilman, Charlotte, 121, 236
 Persson, Mats, 152, 300ff, 366, 376
 Pestalozzi, 158
 Pontoppidan, 78
 Possing, Birgitte, 364
 Proudhon, Pierre Joseph, 299
- Quiding, Annie, se Åkerhielm, Annie
 Quiding, Nils Herman, 237ff, 285
- Richards, I.A., 378
 Ricoeur, Paul, 351
 Robinson se Feilitzen, Urban von
 Roos, Mathilda, 133-141, 143f, 179, 338, 364f
- Rousseau, 158f
 Runeby, Nils, 315, 378
 Rupp, Leila J., 376
 Ruskin, 128, 378
 Rydbeck, Kerstin, 333, 379
 Rydberg, Viktor, 286
 Rydström, Jens, 353
 Rönnbäck, Josefin, 279, 314f, 374, 377
- Sach, Hilda, 201
 Saint-Simon, Louise de Rouvroy, 36, 68
 Samzelius, Hugo, 175
 Sand, George, 15, 49, 87, 191, 361, 378
 Sandel, Maria, 190, 200, 236
 Sandström, Anna, 103, 127-131, 225, 261, 364
 Sanner, Inga, 36f, 115, 355, 363, 366
 Saxon, Johan Lindström, 175, 285, 299f, 306
 Schaffer, Talia, 262, 373
 Schelling, Friedrich von, 146
 Schiller, Bernt, 373
 Schor, Naomi, 87, 361
 Schwartz, Marie Sophie, 251, 357
 Scott, Joan Wallach, 119, 364
 Sedgwick, Eve Kosofsky, 376
Sedlighets-Vännern, 14, 47-52
 Shakespeare, William, 56, 207
 Simmel, Georg, 302
 Sommestad, Lena, 374
 Spak, F.H, 284

- Spencer, Herbert, 67-70
 Stackelberg, Oscar, 38
 Staël, Germaine von Holstein, 49, 146
 Staff, Karl, 164f, 218
 Stanton, Elizabeth Cady, 25, 121
 Stéenhoff, Frida, 18, 175, 180, 186, 200-206, 222ff, 228, 255ff, 303, 329, 370
 Stenberg, Lisbeth, 352ff, 357, 363, 367, 370, 374, 377
 Stendhal (pseud. för Henry Beyle), 88
 Sterky, Anna, 197, 370
 Stiernstedt, Marika, 180, 222ff, 228, 255ff, 285f, 371, 373
 Storckenfeldt, Sigrid, 365
 Stowe, Harriet Beecher, 24, 47, 49, 191
 Strindberg, August, 65, 69, 72, 78, 85, 99, 115, 142, 150, 175, 178, 230f, 250, 283-288, 295, 303, 204ff, 311, 321, 335
 Ström, Fredrik, 188ff, 192, 199, 285ff, 293, 332, 369, 375
 Ström, Julia, 192, 195, 370
 Sundgren, Per, 292, 295, 315, 317, 332, 375
 Suttner, Berta von, 191
 Svanström, Yvonne, 47, 357
 Svedberg, Ellen, 195
 Swedenborg, 260
 Svedjedal, Johan, 354
 Svensson, Ingrid, 377
 Svensson, Kaj, 372
 Sylvan, Maj, 358
 Söderberg, Hjalmar, 186, 191, 217, 230, 244ff, 249, 259, 372
 Söderberg, Verner, 177
 Söderström, Göran, 376
 Tegner, Esaias, 208
 Tengwall, C.G., 218
 Theorell, Johan Peter, 32f
 Thörnberg, E.H., 181, 369
Tidskrift för hemmet, 14, 28ff, 73, 92, 274
 Toftegaard Pedersen, Arne, 229, 371
 Tolstoj, Leo, 143, 146, 162, 171, 225, 259, 326
 Tompkins, Jane, 24, 353
 Topelius, Toini, 229, 353, 371
 Topelius, Zaharias, 229
 Toussnel, Alphonse, 299
 Tönnies, Ferdinand, 154
 Ugland-Andersson, Helene, 208
 Uhlén, Axel, 369
 Ullman, Annika, 127, 131, 364
 Ursing, Anna Maria, 365
 Wachtmeister, Frances, 176
 Wahl, Anders de, 309
 Wahlström, Lydia, 103, 175, 180
 Valdés, Mario J., 11f, 351
 Weidel, Gunnel, 79, 360

- Welander, Edvard, 175
 Westberg, Ebba, 193
 Westling, Christer, 354
 Vestlund, Gösta, 159, 366
 Westman Berg, Karin, 354
 Whitlock, Anna, 91
 Vicinus, Martha, 377
 Widegren, Mathilda, 173
 Widmalm, Sven, 377
 Wikander, Ulla, 19, 314, 329, 353,
 360, 371, 377, 379
 Wikner, Pontus, 38
 Wirsén, Carl David af, 29f, 38, 62,
 85, 355
 Vischer, Friedrich Theodor, 146ff,
 366
 Vischer, Robert, 366
 Wisselgren, Per, 34f, 355, 370
 Witoszek, Nina, 337f, 379
 Wittrock, Ulf, 356, 364
 Wolf, Lars, 271f, 373
 Wolgast, Heinrich, 173
 Volkert, Johannes, 366
 Woolf, Virginia, 83
 Wählin, Lars, 208
 Wägner, Elin, 222ff, 236, 250, 286,
 369, 372
 Wästberg, Per, 182, 187, 210, 213,
 315, 367, 370

 Ystad, Vigdis, 359

 Zahle, Natalie, 364

 Zahle, Vilhelmine, 353
 Zetterström, Hans [Hasse Z], 299
 Zimmerman, Bonnie, 379
 Zola, Émile, 147, 178

 Åkerhielm, Annie, 14, 17, 219-264,
 285, 295, 298, 330, 335, 371f
 Åkerhielm, Dan, 237

 Öberg, Hugo, 222ff, 246f
 Öhbom, Kristoffer, 80
 Östberg, Kjell, 279, 374

